

BOREC

D-2643

3

1970

REVIIJA »BOREC« IZHAJA MESEČNO. IZDAJA JO ZAVOD »BOREC«, LJUBLJANA, BEETHOVNOVA 10
 REVIJO UREJA UREDNIŠKI ODBOR: HINKO BRATOŽ, IVO KRIZNAR, ZVONE KRŽISNIK, VOJKO
 NOVAK, TONE POLSAK, ZDENKO ROTER, DRAGO SELIGER, IVE SUBIC, FRANCE VREG, FRANCE
 VURNIK

GLAVNI UREDNIK: DRAGO SELIGER
 ODGOVORNI UREDNIK: VOJKO NOVAK
 TEHNIČNI UREDNIK: JANEZ NOVAK
 OVITEK: ING. ARH. BRANKO SIMČIČ
 LEKTOR: PROF. AVGUSTIN PIRNAT
 METER: HERMAN MIKLIC

KAZALO

	stran
Zvone Kržišnik: Obdobja naše graditve	193
Mojca Murko-Drčar: Sedanja vrednost načela »Pol na pol«	204
Pred novim srednjeročnim obdobjem našega razvoja (Tone Krašovec)	206
Proslava petdesete obletnice plebiscita v avstrijski Koroški (dipl. iur. Mirko Roš)	208
Zvone Kržišnik: Poplava golote	213
Pri Jožetu v Planini pod Golico (Silvo Matelič)	215
Ivan Cimerman: Živimo v času	217

DOKUMENTI

Ivan Jan: Posebnosti v razvoju partizanskih sil v Črni gori	221
Spomini na delavsko gibanje v Sloveniji	225
Maks Gašparič: Tekstilna stavka je bila moj izpit	226
Milka Jevšnikar-Bračko: Spomini na sindikalno gibanje v Mariboru od 1936 do 1941	227
Janez Gantar: O socializmu smo lahko le sanjali	231
Avgut Batagel: Sindikalno gibanje na železnici	234

SPOMINI — ZAPISI

Stane Koman: Iz sovražnikovih klešč	237
Ljuba Kodre: Jurček	239
Zlatko Bogataj: Čez Srem proti Sloveniji	241
Jože Ravbar-Još: S prvborci kamniškega bataljona	248
Svetozar Guček: Doživeli smo svobodo	254
Nada Božič-Alenka: Črni dan Gradnikove brigade	260
Andrej Pagon-Ogarev: Takrat je zorela pšenica	264

KULTURNA PANORAMA

Ob tretji knjigi Ukane (S. R.)	269
Nova izdaja Kardeljeve knjige (S. R.)	270
William Styron: Izpovedi Nata Turnerja (S. R.)	271

LIKOVNA UMETNOST

Slikar in grafik Vito Globočnik (Vera Visočnik)	273
MED REVIJAMI	280
BIBLIOGRAFIJA KNJIG	288

Rokopise pošiljajte uredništvu revije »Borec«, Ljubljana, Beethovnova 10, poštni predal 203 — Telefonska številka uredništva 21-173 — Rokopisov ne vračamo — Enojna številka stane 2 nova dinarja, dvojna 4 nove dinarje. Letna naročnina je 24 novih dinarjev, polletna 12 novih dinarjev. Letna naročnina za inozemstvo je 37,50 novega dinarja (3 USA dolarje) — Naročnino pošiljajte na naslov: Zavod »Borec« (za revijo »Borec«), Ljubljana, Beethovnova 10, poštni predal 203 ali na žiro račun pri SDK v Ljubljani 501-3-360/1, naročniki v tujini pa na račun pri Narodni banki v Ljubljani 502-61806-250-514 — Klišaji, tisk in vezava: Tiskarna Ljudske pravice v Ljubljani. — Uredništvo sprejema sodelavce vsak ponedeljek, sredo in petek od 10. do 12. ure.

Naslovna stran: Vito Globočnik, Topli vrh pri Črmošnjicah, 1945, olje

Obdobja naše graditve

Zvone Kržišnik

Izteka se četrto stoletja, kar je nova Jugoslavija izšla iz vojnih viharjev in usmerila svoje korake v mir. Dasiravno je preživela poslednjih petindvajset let v miru, ki ni v nobenem trenutku izgubljal obeležij absolutnosti — v nasprotju z mnogimi deželami, v katerih sta bila mir in varnost zgolj relativna — je razvoj Jugoslavije tako v notranjih kot v mednarodnih okvirih izpričal ustvarjalno dinamičnost, ki so ji mnoga tveganja in samonikla iskanja dajala pečat, da ljudska država ne pristaja na samozadovoljstvo in se ne zadovoljuje s počivanjem, tako često rezerviranim za utrujene heroje. Tvoren mir in mirovanje sta pač povsem različna pojma — Titova država ju ni nikoli poistovetila ali zamenjala. Bolj kot iz vsega se to kaže iz zavestne težnje, da se ni nikoli skušala zibati na varljivo negibni gladini nevtralnosti, marveč je težila za mednarodnimi odnosi, kakršne opredeljuje značilni termin: aktivna koeksistenca. V notranjem razvoju za Jugoslavijo mir ni pomenil isto kot konec revolucije. Prav nasprotno — mir ji je bil samo nujen pogoj, da je lahko uresničila in še vedno uresničuje revolucionarne družbene procese, ki enako kot miroljubna koeksistenca ne prenesejo idilično-trpne prilagodljivosti. Družbeno samoupravljanje — kot inkarnirana vera v ustvarjalno moč človeka in množic, kot politično ekonomska kategorija in kot nova, v svetovni praksi še nepreizkušena oblika socialistične družbene ureditve — je bilo osnova in transmisija teh procesov. Jugoslavijo je vseskozi vodil na njeni poti pristen humanistični pogum, ki ga niso omajali niti ekonomski pritiski niti blokovska snubljenja niti soočenja z zaprašenimi dogmami, ki utegnejo biti sprejemljive za katerokoli bolj ali manj po sili avtarkizirano politično občestvo, nevzdržne pa so vpričo logičnega spoznanja, da si mora sleherni narod in sleherna država uravnavati svoj družbeni red v skladu s svojimi posebnimi razmerami.

Po petindvajsetih letih življenja v bojevitem miru nas pogled nazaj navdaja s ponosom. Navdaja nas tudi s hvaležnostjo Zvezi komunistov, Titu in delovnemu ljudstvu vse Jugoslavije, da so se odločili za prav takšno pot.

ZAPUŠČINA VOJNE

Milijon sedemsto tisoč žrtvovanih človeških življenj. Jezera solz, bolečin in muk. Pol milijona pogorišč. Polovica rudnikov in skoraj vsa industrija v ruševinah. Domala 7000 kilometrov razdejanih železniških prog. Več kot 60.000 kilometrov uničenih cest, 3500 podrtih mostov. Porušen četrti del vseh stanovanjskih skladov. Tri milijone poklanih govedí. V celoti — 60 milijard dolarjev vojne škode. To je bila cena za zmago nad fašizmom. Cena za bojno udeležbo v koaliciji demokratičnega sveta. Cena za jugoslovansko narodno bratstvo, dotistihdob potopljeno na oceanskem dnu sovraštva. Cena za revolucijo, za kirurški rez, ki je odstranil rakovo tkivo — v stoletjih razpredeno sužnost iz nacionalnih organizmov.

Takšne so bile razmere na startu. Tak je bil začetek gradnje, katere stremjenja se niso umirjala v skromni zadovoljnosti, doseči tisto, kar je bilo prej, marveč so se vzpenjala v višino, ki jo je ponazarjala beseda: socializem.

ZGODNJI NAPORI

Kam in kako ljudska država? Po katerih vzorih v socializem?

To so bila vprašanja, ki jim je v začetku sledil odgovor: najprej obnova. Delavci, kmetje, mladina, napredno razumništvo so sklenili: nadomestiti velik del uničenih vrednosti z neplačanim delom. Imenovali so to delo udarniško, prostovoljno. Tekmovanje, udarnišтво, nepretrgano ljudsko novatorstvo so bili ekonomski pojmi, ki jih dotlej svet skoraj ni poznal. Vzporedno z naporu je ljudstvo sprejelo nase zategovanje pasu, vsakršno varčevanje, preziranje vseh pomanjkanj in težav. Dvajset milijonov prostovoljnih delovnih dni, 250 tisoč obnovljenih hiš in poslopij, vrnitev industrije v nekdanji položaj — to je bila bilanca enoletnih obnovitvenih akcij. Na mnogih delovnih bojiščih so že presegli nekdanje osnove: zgradili so progo Brčko—Banoviči. Vzpostavili so traktorske postaje, napeljali elektriko v hribovske vasi...

Obenem z rastjo premoženja se v tej zgodnji dobi že jasno očrtuje sistem. Samó delo in dohodek iz dela moreta biti vir blaginje v ljudski državi. V skladu s tem pravilom so razlaščeni sovražniki in izdajalci iz vojnega časa. Sledi nacionalizacija gospodarskih podjetij, agrarna reforma, delitev veleposestniške zemlje. Utemeljujejo načrte ustave, nove zakone, prve davščine. Zmagoviti razred se ne odreka nasilju — tej državniški zakonitosti vseh časov in vseh družbenih formacij. Opoj zmage se naglo umika realnemu pojmovanju, kakor ga je opredelila beseda Borisa Kidriča: »Kdor si predstavlja svobodo delovnega ljudstva in graditev njegove srečne bodočnosti tako, da pričakuje, kako se bosta kar naenkrat, jutri zjutraj, začela cediti mleko in med, ne razume ničesar in se tudi v NOB ni nič naučil.«

Kakor slike na filmskem platnu se vrstijo spomini in vtisi onega dinamičnega obdobja. Preštevanje med ljudmi — kdo vse se ni vrnil in kdo je še živ. Izkopi žrtev, pogrebi, zasedanja sodišč narodne časti, obsodbe, pomilostitve. Proslave, mitingi, parade, vesela srečanja partizanov. Volitve, liste ljudske fronte in črne skrinjice. Prvi zbori volivcev, krajevni parlamenti. Razglasi udarnikov. Živilske in oblačilne nakaznice, gneča v stanovanjih, paketi UNRRA. Diagrami delovnih uspehov, ruski filmi, brošure, ruski jezikovni tečaji, velika pričakovanja ob gospodarskih pogodbah s Sovjetsko zvezo. Grenka spoznanja za zelenimi diplomatskimi mizami, ko izgubljam Trst, veliko mesto, ki je izteklo zanj toliko partizanske krvi. Odkupi sena, slame, sadja, mesa. Boj s špekulanti, črnoborzijanci, vojnimi dobičkarji, saboterji, vohuni, reakcionarji doma in na tujem. Voz razvoja vendar gre dalje, odpirajo se nove pobude. Trdo delo razmika zapreke, očiščuje, proži vse silovitejši ljudski razmah.

TEMELJNA USMERITEV

Leta 1947 udari v čas neizpodbiten ljudski zakon: petletka. Zakon, da je treba zgraditi elektrarne in temeljno težko industrijo. 260 milijard investicij. Dokončni premik ljudske države iz polkolonialnega položaja.

Odpirajo se gradbišča. Mariborski otok, Moste-Žirovnica, Mavrovo, Jablanica, Vinodol... Vodnoenergetski sistemi, ki požirajo desetine milijard. Tovarne Železnik, Litostroj, Strnišče, Zenica... Ključni objekti, semena socializ-

ma, inkarnacija lastnosti, ki nihče ni slutil ali prisojal, da bi se tako nezadržno mogle prebujati v rodu včerajšnjih hlapcev. Inkarnacija velikopoteznosti, ambicije, zmožnosti, inteligence, ustvarjalne sile v vseh, ki so bili do včeraj ponížani in razžaljeni.

Okrog jedra — temeljne industrializacije — se nizajo kot naravno dopolnilo tisočere akcije. Mladina zgradi železniško progo od Šamca do Sarajeva. Odpro se velenjski jaški, pa naftni vreli v Slavoniji in Prekmurju, gozdove preprežejo nove ceste in žičnice. Sproži se projekt Donava—Tisa—Donava z daljno obljubo, da bo iztrgano stihiji pol milijona hektarov črne zemlje. V TAM so izdelali prve tovarne avtomobile. Oživi cestna trasa Beograd—Zagreb. V močvirja, kjer bo stal Novi Beograd, zasade prve lopate. Zgrajen je Jugovinil. Frontne brigade zgradijo progo od Sežane do Dutovelj. Po vsej državi vznikajo združni domovi.

Družbeni in ekonomski sistem se razraščata, se prilagajata razmeram, dostikrat jih prehitevata. Prva zasedanja ljudskih skupščin v republikah. Ustavna razprava. Enotne in vezane cene, delitev dobička, neznanke upravnih, prodajnih stroškov, ozka grla odkupov — same težave, ki jim je treba biti kos. Naloge lokalnega gospodarstva, naloge komunalne politike, kontrola in evidenca, davčna mehanika — vse sama iskanja, zapleti, porušena, pa spet najdena ravnotežja.

Sredi graditeljskih naporov se vendar očrtuje učinkovanje temeljne maksime, ki jo naroča Tito: »Ne pozabite, da so najdragocenejše, kar imamo, ljudje!« Socialni sistem, zdravstvo, boj za enakopravnost ženske, šolstvo, skrb za partizanske sirote, skrb za ljudsko prehrano — o vsem tem je treba računati z enako ali še večjo zavzetostjo kakor o tovarnah in elektrifikaciji. Otroške jasli, knjižnice, bralni krožki, pevski zbori, igralske družine — vse to je važno. Potrebna so velikanska sredstva, zato tečejo gozdarski tedni, zato nezmerno padajo poključke smreke, razpisano je prvo in kmalu nato drugo ljudsko posojilo, vodijo se pogajanja za reparacije. Rodi se geslo: Išcite skrite rezerve! Povečajte odgovornost do družbene lastnine, do sredstev, strojev, materiala. Obdelajte vsak košček zemlje, večajte hektarske donose in delovno storilnost, vozite dolge vlake in zidajte po Turšičevem novem načinu, plačujte davke, zatirajte koloradskega hrošča, pospešujte obvezne odkupe, oskrbite delavcem stanovanja, zoper vse nergaštvo tehnokratov razvijajte ljudske pobude...

PRIJATELJEV UDAREC

V ta ustvarjalni čas je usekala resolucija informbiroja. Stalin se je oddaljil od Leninovega načela: »Marksizem mora v premise svoje politike postavljati samo točna in nesporno dokazana dejstva.«

Laž, kleveta, grobo žaljenje, obtoževanje, obsojanje brez dokazov, obračanje dejstev, izsiljevanje. Informbiro je blatil heroje, poveljeval izdajalce, spodbujal jugoslovanske komuniste, naj izdajo svojo partijo in domovino. Govorili so, da je bil jugoslovanski osvobodilni boj dejanje naključja, dejanje brez organiziranega in zavestnega vodstva. Dejali, da je Titov sistem nacionalističen, protisovjetski, odmaknjen od leninizma, škodljiv za svetovno socialistično gibanje. Trdili so, da precenjujemo narodne sile, da je naša petletka sad samoveljčja in pustolovstva ter neuresničljiva. Vse to in še grmade obrekovanj — nemogoče jih je naštet — so sprožili zoper mlado državo in njeno vodilno silo Komunistično partijo, v dobi ko je Jugoslavija vodila naporen boj za obstanek, boj proti vojnim hujskačem na zahodu, boj za pravične meje.

Informbirojevske klevete je spremljalo vsakršno teptanje meddržavnih gospodarskih pogodb, ki so v veliki meri pomenile osnovo naše tedanje ekonomike.

Titova ljudska država je bila odrezana od vsega sveta, vendar je samozvestno odgovorila: »Neomajno zaupamo svojemu vodstvu. Gradili bomo socializem po svoje. Niso nam potrebne nikakršne dogme in šablone. Šli bomo po poti ljudske demokracije in polagoma odstranjevali iz upravljanja birokratizem. Sodelovali bomo in enakopravno trgovali s slehernim poštenim partnerjem — nikoli pa ne bomo trgovali z načeli.« Začel se je neenak boj zoper blokado, zoper sušo in slabe letine, zoper pomanjkanje sredstev, zoper lastno neizkušenost in zoper vse stiske, ki se v kritičnih obdobjih, kakor uči ljudska vera, vselej zgrinjajo in kopičijo. Vendar v največjih težavah sprožita vitalen posameznik in vitalna skupnost najmočnejše obrambne mehanizme ter izvedeta popolno mobilizacijo svojih sil.

SKOZI ŽRTVE IN PREIZKUŠNJE

Prah pozabe ne bo zlepa prekril, kako je Jugoslavija na prelomu v petdeseta leta opravila izpit življenjske zrelosti. Težka industrija se zavzame, da more izpolniti plane lahka industrija in da kmetijstvo dobi proizvodna sredstva. Tekmujejo domači konstruktorji strojev. V pogon gredo prvi domači traktorji. Nastopa ljudska tehnika. Fronta zbira odpadne surovine za industrijo. Elektrarne, plavži, martinovke, valjarne začenjajo delo. Prve ladje se odpravljajo iz reške, puljske in splitske ladjedelnice.

Gozdovi krvavijo še huje kot prva leta. Kmetijstvo je v ospredju pozornosti. Mladinske brigade gradijo silose in izdelujejo opeko za zadružne domove. Frontovci in vojaki kosijo senožeti. Zasnovali so obširne melioracije, zasnovali obdelovalne zadruge. Velika je vera v Arjo vas, Vrbje, Železne dveri, da bodo nekoč čudežni interventi na živilskih trgih. Ustanavljajo farme, plantaže, ekonomije; sejejo oljno repico; 1500 milijonov dinarjev spet požre donavski prekop.

Prehodne zastavice, tekmovanja med mesti in vasm, stotisoči na prvomajskih proslavah. Navdušenje, do otroškosti dvignjen zanos dela čudeže, nastopa kot nova, nikjer primerljiva ekonomska kategorija. Vsa država je polna Zagoriškov, Sirotanovičev, Hukičev, vseh udarnikov. Izročila NOB se prelivajo v mir: povsod je v navadi brigadno delo. Rastejo delavska stanovanja, skozi hercegovska pogorja se prebija nova železnica proti Pločam, 350.000 graditeljev izroči prometu novo cesto od Beograda do Zagreba. Ob vsem pomanjkanju je dovolj denarja za štipendije, ki omogočajo pravi naval študentov na univerze, dovolj denarja, da se izboljšuje vsaj prehrana mater in otrok, dovolj za otroške dodatke in za podpore pri opremljanju novorojenčkov, dovolj za negovalke v zadružnih vrtcih.

Ves družbeni organizem kipi v enem samem impulzu, ki doseže idejno politično in sestemsko kulminacijo v slavnem zakonu o upravljanju državnih gospodarskih podjetij po delovnih kolektivih. Sprožen je prvi val v decentralizaciji gospodarstva, politike in kulture. Po osemdesetih letih se začno uresničevati sanje pariških komunardov.

DOSLEDNO PO POTI LJUDSKE DEMOKRACIJE

Tovarne delavcem, zemljo kmetom! Kako čudovita, leninska misel, v Sloveniji prvič dvignjena nad teoretičen manifest na prvem zasedanju delavskega sveta v tovarni Sava v Kranju, v tem še nedavno zadržem gnezdu kapitalistič-

Bogdan Borčič: Žene čakajo, 1965, barvna akvatinta

nega izkoriščanja. In hkrati, kako drzno zveneča misel sredi obdobja, ko morajo ostati vsa sredstva še za daljši čas čvrsto v rokah enotnega državnega vodstva. Kakšen pogum sredi obdobja, ko je takó malo premoženja, da pravzaprav ni kaj upravljati, ko še ni kaj izvažati, ko varčevanje v široki potrošnji nadeva uzdo serijski proizvodnji, ko se komajda selijo v organsko dojemanje pojmi produktivnost, ekonomičnost, zniževanje proizvodnih stroškov, nekampanjsko načrtovanje, in ko dobiva nacionalno gospodarstvo šele prve težko pričakovane injekcije deviznih posojil.

Preseženi so bili romantizmi, da je mogoče graditi socialistični red zgolj z navdušenim garanjem množic, zgolj s podiranjem starih sistemov, zgolj s podružbljanjem proizvodjalnih sredstev in zgolj z državno-upravnim, centralističnim vodenjem, najsi je nosilec tega vodenja država delovnih ljudi. Razvoj mora biti hitrejši, očitnejši, učinkovitejši — tak pa utegne postati šele v razmerah, ko bo človek sam in v ožjem kolektivu mogel do vrhunca razviti razen čustvenih tudi svoje razumske in gospodarstvene pobude, ko bo mogel neposredno obračati sredstva ter se skozi empirijo ekonomskih porazov in zmag dokopati do najbolj skritih zakonitosti napredka.

Začenja se dolgotrajno obdobje — poldrugo desetletje trajajoč boj, ki je skorajda simonim za eksistenco jugoslovanske države. Proces za utrditev delavskega in družbenega samoupravljanja zajame vse narodne plasti: delavstvo, kmetstvo, izobraženstvo, ljudi vseh starosti in poklicev. Boj prevzema kolektive, komunalne asociacije, forume oblasti, enako pa tudi subjektivne sile v družbi: Zvezo komunistov, Socialistično zvezo, sindikate, mladinske, ženske, študentske organizacije... Usoda posameznega človeka in skupnosti je vržena v odvisnost od razrešitve, kako se bo ukrojila praksa, ki ji v vsej zgodovini ni videti vzorov. Vsakdo se mora opredeliti, vsakdo tvorno poseči v svoj politični, moralni, etični svet, vsakdo in vsi morajo osvojiti osnovne velike ideje, ki so jo med prvimi tolmačili Tito, Edvard Kardelj in Boris Kidrič. To idejo je v enem izmed svojih temeljnih del izrazil Edvard Kardelj takole: »Moč ljudskih množic je osnova revolucionarnih procesov v naši deželi. Ljudske množice sodelujejo v obnovi, v izgradnji državnega aparata, v oblasti. Vsa organizacija mora biti takšna, da omogoča kar najbolj množično udeležbo osnovnih ljudskih plasti. Kakor se je razraščal osvobodilni boj iz neizčrpnih ustvarjalnih sil ljudskih množic, takó bomo dosegli resnično demokracijo v miru, če bo lahko sleherni državljani v raznih oblikah sodelovali v upravljanju.«

SAMOUPRAVNA IDEJA PRODIRA V PRAKSO

Uporna iskanja in prizadevanja utrditi svoj specifični družbeni red in se izkopati iz stisk s svojimi silami, so obrnile na Jugoslavijo pozornost vsega demokratičnega sveta. Iz vseh koncev in krajev začno prihajati v Titovo državo ogledniki. Naj jih vodi simpatija ali škodoželjnost, ne morejo se ubraniti občudovanja spričo dinamičnega progressa Jugoslavije. Privlačuje jih zmerna, miroljubna, ko vseskozi išče enakopraven dialog, vendar v načelih odločna in dosledna politika njenega vodstva, ko rešuje informbirojevsko in tržaško krizo, ko z velikodušjem pomilošča vojne nasprotnike, ali pa nastopa v Varnostnem svetu OZN. Bolj kot vse drugo zanima oglednike, kje črpa dežela notranjo silo, da more nastopati s tolikšno suverenostjo. Odgovori so pri roki: v narodni enotnosti, v skupni gradnji, v povezanosti množic in njihovih vodnikov.

Vse jugoslovansko ljudstvo je že takrat en sam velikanski parlament, ki se razteza od kongresov in množičnih zborovanj do partijskih in sindikalnih sestankov, od zasedanj zvezne skupščine do zasedanj krajevnih ljudskih odborov, od debat v zbornicah do debat občinskih strokovnih komisij, od konferenc izvršnih svetov do konferenc lokalnih uprav, od sej centralnih do sej obratnih delavskih svetov in do pomenkov v proizvodnih skupinah. Življenje izgublja lahke spontane oblike, v kakršnih je potekalo tiste čase, ko človeka še ni težila peza ustvarjalne odgovornosti, marveč je utegnil biti predan miselni toposti, kakršna spremlja bivanje hlapca in sužnja.

Od leta do leta so rasle samoupravne izkušnje, z njimi vred tudi dolžnosti in pravice. Oblikovanje in delitev dohodka. Odvisnost delavčevih prejemkov in storilnosti. Začetek konkurence. Prehod na blagovno proizvodnjo. Oživitve tržnih zakonov ponudbe in povpraševanja. Prizadevanje za boljše kakovost izdelkov. Ublažitev nasprotja med umskim in ročnim delom. Zmanjšanje protislovja med splošnimi in lokalnimi koristmi. Spoznanje, da velja čimbolj izenačiti gospodarske pogoje za vse kolektive ter razširiti delavčeve pravice na osnovna sredstva. Sproščanje kapitala skladov. Pravice nad obratnimi sredstvi... Vse to so bile dostikrat zgolj fraze in manifestacije, vendar dosti bolj pogosto resnične pridobitve, izbojeване v otroškem obdobju samouprave. Včasih morda papirnato učinkujoči pojmi so pomenili — če si jih gledal v zrcalu posledic — odskok v novo kakovost.

NA VIŠJE RAZVOJNE STOPNJE

In v čem je bila pričakovana nova kvaliteta? V tem, da so delovni kolektivi — in vzporedno z njimi organi komunalne samouprave — začeli samostojno odločati o delitvi dohodka na osebne prejemke in na izdatke reprodukcije. Ta proces je nujno potegnil za sabo začetek dejanske izvedbe socialističnega načela: vsakomur po njegovem delu. Določneje kot kdajkoli so bili odslej opredeljeni odnosi delavca do kolektiva in odnosi proizvajalca do družbenih potreb v komuni. Birokratizem ter individualistična ozka sebičnost sta prejela sistemski udarec. Že se je tudi izoblikovalo realistično prepričanje, da še takó izpopolnjena samouprava ni sama sebi namen, marveč je zgolj sredstvo za skladen razvoj materialnih in moralnih temeljev družbe. To prepričanje je povzročilo nadaljnjo vejitev pravic in dolžnosti znotraj kolektivov.

Ce bi že bilo mogoče časovno omejiti trajanje teh procesov, bi rekli, da so se razvijali predvsem med leti 1957 in 1964. Prebijali so se skozi razne zagate, skozi nedoumja in neskladnosti. Zahajali so na krive poti, se raztapljali v počasnosti ali pa v nezrelih poskusih prehiteti organski razvoj. Marsikje jih je zavirala slaba informiranost ljudi, tako da kolektivi niso dosegali pristne povezanosti z delavskimi sveti, marsikje sta jih trla samovolja in nespoštovanje uprave ali strokovnih služb; dokaj pogosto so ti procesi tonili v formalizmu. Zaostala mezdna miselnost, birokratizem, ekonomska nevzgojenost in podobni pojavi so ovirali proizvajalce pri uveljavljanju pravic in v procesu, ko so postajali sproščene osebnosti, razgledani, samoiniciativni ljudje, ki ne marajo biti več slepi izvrševalci odredb.

Velik vpliv na takšen razvoj je imela ustavna razprava, ki se je je udeležilo v letu 1962 na vseh mogočih zborovanjih več kot šest milijonov državljanov. Takšno udeležbo in sodelovanje je lahko pogojiло samo dejstvo, da se je delavsko in družbeno samoupravljanje že povzpelo na višjo razvojno stopnico. Predvsem, da je preraslo prenekatero otroško bolezen in zablodo. Zlasti

se je v kolektivih in komunah že čisto organsko prebilo spoznanje, da delavski sveti niso niti predstavniki lastnikov niti skupni lastnik proizvodjalnih sredstev. Razprave delavskih svetov sta v tem času že odlikovali živa zavzetost in odgovornost. Takšna zavzetost ni bila več posledica zgolj svojih materialnih teženj, marveč je bila tudi učinek spoznanja, da sveti upravljajo v interesu družbene skupnosti.

GOSPODARSKI DOSEŽKI

Naprežanje za utrditev in poglobitev samoupravljanja ni bilo samo sebi namen in tudi ne takšen razvoj družbenih odnosov. To utegne postati razvidno iz premisleka, ali je bil napredek ljudske države v pičlih dveh desetletjih tja do leta 1964 zadovoljiv.

Doseženo je bilo desetkratno povečanje industrijske proizvodnje, triindvajsetkratno povečanje proizvodnje sredstev za delo, devetkratno povečanje proizvodnje potrošnega blaga in reprodukcijskega materiala. Za takšen skok je bilo v kapitalističnih razvojnih razmerah potrebnih sedemdeset let.

Vrednost bruto produkta na prebivalca se je povečevala po 30 do 40 dolarjev letno, ta čas, ko so druge nerazvite dežele dosegle enako povečanje komaj v dvajsetih letih.

Narodni dohodek je rasel po letu 1947 s povprečno stopnjo nad 7 % letno. V nekaterih letih, zlasti ko so uvedli delitev dohodka po delu, je ta letna stopnja presegala celo 12 %. Leta 1964 je dajal družbeni sektor gospodarstva že 78 % vsega narodnega dohodka.

V prvih dvajsetih letih smo dosegli z načrtno gradnjo vodnih in kaloričnih elektrarn petnajstkratno povečanje v proizvodnji električne energije. Ta proizvodnja se je povzpela na 15 milijard kilovatnih ur letno.

Jugoslavija je z vsem podedovanim prekletstvom nizke razvitosti in vojne škode držala korak s svetovno znanstveno tehnično revolucijo. Sledila je odkritjem v elektroniki, atomistiki in avtomatizaciji. Začela je razvijati računsko tehniko, avtomatično upravljanje, domače elektronske računalnike. Do znatnih razsežnosti so se razvile industrijske veje, ki jih poprej Jugoslavija skoraj ni poznala: proizvodnja in predelava nafte in aluminija, strojegradnja, elektro in kemična industrija in še nekatere druge. Zenica v črni, Bor in Trepča v barvasti metalurgiji, Majdanpek, Velenje in Kolubarski bazen v rudarstvu, so dosegli razvoj, ki ga je mogoče primerjati z izjemnimi pridobitvami te vrste v svetu.

Močno je napredovalo gradbeništvo. Visoki jezovi, hidrocentrale, mostovi, avto ceste, industrijske dvorane — pri gradnji takih objektov so naši konstruktorji in kolektivi dosegli svetovno raven, pa naj so gradili doma ali na tujem.

Proizvodnja izdelkov široke potrošnje je obogatila izbiro do tiste meje, da se nam ni treba sramovati niti visoko razvitih dežel. Osvojene so bile številne tuje licence, še več so prispevali v tem območju domači instituti, razvojni oddelki tovarn, raziskovalci in konstruktorji. Samoupravni tokovi so začrtali raziskovalnim dejavnostim takšno smer, da so te dejavnosti stopile v službo človeka ter njegovih neposrednih potreb in koristi. Mehanizem samoupravnega financiranja je vplival na kadrovske strukture, na razvoj srednjega, višjega in visokega šolstva...

Zaman bi bili poskusi v nekaj kratkih črtah naštet in opredeliti vsaj najbolj bistvene dosežke dobe med leti 1945 do 1964. Spekter teh dosežkov,

razpet skozi območja gospodarstva in družbenega standarda, je tako pisan in širok, da ga ni mogoče obseči s posameznimi pojmi ali opisi. Zadošča ugotovitvam, da je bila stopnja napredovanja, s kakršno sta se mogli v istem času pohvaliti samo Japonska in Izrael, dosežena po originalni, specifični poti. Po poti, ki je bila deležna mnogih sumov in kritik, pa sta jo vera in delo mnogih Jugoslovancev utemeljila kot uspešno. Samoupravna demokracija se tedaj ni razrasla samo zaradi nje same.

BOJ ZA REFORMO

Tam nekje pred petimi leti se je začelo odpirati novo obdobje v življenju naše ljudske države. Začetek tega časa je mogoče označiti z začetkom gospodarske in družbene reforme.

Ali je napoved reforme pomenila, da smo takrat zgubili vero v preživetje povojni desetletji in smo se ozirali nazaj z nekim zanikanjem? Prav gotovo ne. Izpričali smo samo mladost in neutrujenost, dve lastnosti, ki sta v večnem spopadu s samozadovoljivostjo, tem najhujšim sovražnikom slehernega razvoja.

Morda smo sredi zaverovanosti v notranjo gradnjo svojega sistema deloma zabredli v nevzdržno avtarkijo? Morda smo izgubili izpred oči, da bodo po prehodu na višjo stopnjo razvitosti začeli veljati za nas produkcijski in tržni zakoni, ki so tesneje odvisni od gibanj v svetovnem prostoru? Morda je bilo tako, toda z napovedjo reforme smo izpovedali, da smo se teh zakonitosti zavedli in ne mislimo zaostati.

Dejali smo: predelovalna industrija mora vlagati svoja sredstva v surovinsko in energetsko osnovo. Vlaga naj jih tako, da si bo pridobila prednosti, ki ji bodo odpirale vstop v mednarodno delitev dela. Rešiti moramo strukturne probleme gospodarstva, okrepiti položaj surovinske proizvodnje. Bančni in kreditni sistem prilagoditi tako, da bo nudil podporo tej usmeritvi.

Rekli smo: gospodarstvo moramo modernizirati. Vzpostaviti intenzivno proizvodnjo, izvesti specializacijo, začeti vseh vrst sodelovanje v mednarodnih okvirih. Uravnovesiti moramo bilanco izvoza in uvoza. To pomeni, da je treba vzporedno urediti zunanjetrgovinski in devizni režim, na znotraj pa izpeljati integracijo sredstev in proizvodnjo, da bomo lažje posredovali v boju s svetovno konkurenco. Reforma je terjala okrepitev domače valute. Šli smo v menjavo dinarja, da bi utrdili trg in zavrli inflacijo in takrat, ko bi si dinar priboril zaupanje doma in v tujini, sprostiti cene, verujoč v delovanje večnih zakonitosti tržišča.

In še smo sklenili: samoupravnim pobudam vso podporo. Povečati delež osebnih dohodkov, da se bosta delovnemu človeku okrepila standard in kupna moč. Premožnejši človek bo bolj produktiven, dovzeten za kulturo, prosveto in izobrazbo. Lažje bo tudi kupoval blago, proizvedeno v velikih serijah, ter bo tako posredno vplival na rentabilnost produkcije. Narodni dohodek moramo deliti takó, da bodo kolektivi dobili vse več sredstev in bodo sami odgovorni nosilci investiranja.

Moderne reformne zamisli so našle odziv v velikanskem vseljuskem parlamentu. Komune, kolektivi in proizvajalci so jih sprejeli, se jim podredili tu z večjo, tam z manjšo doslednostjo, jih začeli prilagajati svojim ožjim razmeram in jih presajati v življenjsko prakso. Reforma seveda še traja, tako kot traja vsa naša družbena revolucija. Reforma se včasih zatika, brodi skozi nesporazume, se prebija prek nepredvidenih čeri. Reforma je proces, to ni časovno omejena akcija, to je vojna, kakor je dejal njen pokojni utemeljitelj

Boris Kraigher. Vendar, vse izročilo bojne pripravljenosti, žilavosti in vztrajnosti ter doslej prehojena reformna pot navdajata naš sedanji trenutek z gotovostjo, da bo ta vojna jutri, pojutrišnjem, zanesljivo dobljena.

NAČELA, KI SO NEOMAJNA

Mineva četrto stoletja, kar svobodna Jugoslavija živi in si ureja dom. Pogled nazaj odkriva, da ni njena skupnost nikoli v svoji petindvajsetletni zgodovini zatajila vzorov, ki si jih je postavila v uporabo 1941. Prizadeva si, da bi se približala socializmu. Hodi po svoji poti — po poti osvoboditve dela in ljudske demokracije. Ne odstopa od načel, ki sta jih začrtala njena tvorca — Tito in Zveza komunistov. Humanizem, mirno sožitje med narodi in državami ne glede na njihove družbene sisteme, nepretrgana podpora socialističnim gibanjem v svetu, podpora narodom, ki se na vseh celinah bore proti agresiji in imperializmu. V nobenem trenutku Jugoslavija ni zmolčala teh načel. Branila jih je pred zavezniki v drugi svetovni vojni, med tržaško in informbirojevsko krizo, ekonomsko blokado... Branila jih je v zboru Združenih narodov, v stikih državnikov, na beograjski in kairski konferenci nevezanih držav, še posebno pa v prelomnih trenutkih, ko je brez oportunitizma zavzela stališče do dogajanj na Madžarskem 1956, do agresij v Kongu, Vietnamu in na Bližnjem vzhodu, do intervencije v Češkoslovaški 1968 in do vseh drugih kriz, ki so pretresale svetovni mir.

Tito je vodil svojo državo po načelu ponosne, čeprav marsikdaj težko vzdržljive suverenosti. Jugoslavija je vselej iskala takšne rešitve mednarodnih problemov, da bi bil obvarovan mir. Trudila se je enakopravno in miroljubno sodelovati z vsemi državami, ob tem pa spoštovala hkrati načelo nevmešavanja v njihove notranje razmere. Borila se je proti vsem imperialističnim in protidemokracijskim težnjam, proti pozicijam sile in vsakršnih pritiskov. Vodilo jo je spoznanje, da sodobni razvoj proizvodnih sil in družbena delitev dela presegata državne meje in vežeta ves svet v eno celoto. Zavzemala se je za prijateljstvo, za demokratično sodelovanje, za vsestransko izkoriščanje materialnih sil za podiranje jezov med bogatimi in revnimi. Posredovala je prepričanje, da je socializem s svojimi humanimi težnjami življenjsko zavzet za mir in boj za mirno koeksistenco tedaj ni nič drugega kakor boj za socializem. V sodobnosti je to ena izmed tvornih izpeljav načel socialističnega gibanja in proletarskega internacionalizma. Svetovne razmere so daleč prerasle čas, ko je vladala misel, da bo socialistični red nastal že ob sami razrešitvi nasprotij med njim in kapitalizmom. Moderni socializem zahteva predvsem svojo notranjo rast — temelječo na miru in na spoštovanju med vsemi narodi.

Neomajna vera v njeno družbeno strategijo, obrambna moč, temelječa na ljudski armadi, in ponosna zazrtost v socialistično perspektivo so povzročale, da Titove države niso mogli resneje ogroziti taki ali drugačni sovražniki. Kos je bila sušam, potresom in drugim naravnim nesrečam. Z lahkoto se je obranila birokratskih, konservativnih, nacionalističnih in drugih reakcionarnih izpadov. Kljubovala je, kljubuje in bo zajezila vdore tujih miselnosti: čezmerna liberalizma, obupa, brezperspektivnosti, nenačelnega uporništva potrošniških pretiravanj, neupravičenih in nepoštenih teženj po bogatenju. Našla bo zdravila zoper brezposelnost, zoper nezaželene demografske tokove, zoper razseljevanje, zoper neorgansko odtekanje svojih delovnih moči v tujino.

Želja jugoslovanske družbene skupnosti je ena sama: živeti v miru, delu in ustvarjalni radosti!

Marij Pregelj: Konjenik, 1961, litografija

Sedanja vrednost načela »pol na pol«

Mojca Drčar-Murko

Kadarkoli se po drugi svetovni vojni zgodi kaj nepričakovanega, kjer pa je vsaj posredno prizadet interes kake velike sile, se začno ugibanja o ozadju, ki velikokrat pripeljejo do razmeroma skrivnostne jaltske delitve sveta. Skrivnostne zato, ker se ve, da se je med tremi voditelji zmagovitih zavezniških držav dogajalo nekaj, kar ni bilo zapisano v zaključnem sporočilu s konference. Skrivnostne tudi zato, ker nikoli ni postalo jasno, kako močne obveznosti naj bi prevzele tri velike sile med seboj za zagotovitev izvajanja razdelitve interesnih področij.

Ce bi sledili uradnim izjavam vlad ZDA, Sovjetske zveze in Velike Britanije, bi seveda razdelitev sveta morali razumeti kot izmišljotino obrobnih opazovalcev krimske konference v februarju 1945. Toda naj bodo zanikanja še tako prepričljiva, nasprotni dokazi so prav tako močni. Najmočnejši so prav v tem, da se je idejna meja med dvema družbenima sistemoma v resnici zaustavila ravno tam, kjer naj bi jo predvidela delitev v odstotkih vpliva te ali one velike sile. Račun se je izkazal za zmoten samo v primeru Jugoslavije, zato ostaja ponekod skrita bojazen, da bi utegnile velike sile svojo odločitev zadržati in jo poskusiti izvesti kdaj pozneje, ko bi bile okoliščine ugodnejše. Morda je to samó pretirano nezaupanje v norme meddržavnega in medčloveškega vedenja, toda vredno si je ogledati problem z vseh zornih kotov, da ne vzbuja strahu in nelagodnosti po nepotrebnem.

Nič ni novega, da so se zmagovalci vedno želeli primerno nagraditi. Nekoč so to delali tako, da so preprosto izropali premaganega. Pozneje so si hoteli v premagani deželi zagotoviti trajnejši vpliv, ki bi prinašal tudi trajnejše dobičke. Z velikimi vojnami, kjer je bil posredno ali neposredno prizadet ves svet, so zmagovalci hoteli takó preurediti odnose, da nove vojne ne bi mogle več izbruhniti. Toda razumno načelo je imelo tudi slabe strani. Skupni interes zmagovalcev, zlasti največjih med njimi, je veljal le do trenutka zmage. S skupnim uničenjem sovražnika je minilo tudi sodelovanje in začel se je boj za povojni vpliv.

Nedvomno so se državniki treh zavezniških držav v boju proti silam osi zavedali teh železnih pravil prijateljstva v vojni in tekmovanja po njej. Še precéj pred koncem vojne so se skušali okvirno sporazumeti o tem, kaj bo spadalo v katero vplivno področje, vendar se pa zaradi zapletov na bojišču vse do začetka 1945 niso resneje pogovarjali. Navsezadnje ni šlo samó za ekonomske vplive v majhnih evropskih deželah, ki so bodisi sodelovale na strani sil osi bodisi so jih te okupirale. Šlo je za razdelitev ideološkega vpliva Sovjetske zveze in Zahoda, zato je bilo dooločevanje usode Evropi toliko bolj zapleteno in dolgotrajno. Delitev vpliva se je pravzaprav okvirno gibala takó, kot so se menjavali vojaški uspehi na bojišču, vprašanje o tem, kaj bo po vojni, pa se je pojavljalo na skoraj vseh sestankih med drugo svetovno vojno. Jaltska konferenca naj bi bila spomladi 1945, ko je vojna na Daljnem vzhodu še divjala s polno silo, odgovorila na tale vprašanja, ki bi se pojavila po vojni: kakšna bo organizacija Združenih narodov, ali bo Sovjetska zveza stopila v vojno z Japonsko, kako bo urejeno »nemško vprašanje«, »poljsko vprašanje« in na kakšnih temeljih bodo nastajale svobodne majhne države v Evropi. O vsem tem je dovolj poročil in tudi zaključno sporočilo, v katerem so načelne rešitve za vsa ta vprašanja.

Naj na kratko obnovimo vsebino sporočila: Združeni narodi so dobili svoj pristanek, svobodna Evropa deklaracijo o tem, da bodo njene vlade temeljile na

demokracijskih ustanovah, Nemčijo naj bi razorožili in demilitarizirali, vojne zločince kaznovali pred posebnim mednarodnim sodiščem. V zvezi z Jugoslavijo je bilo v jaltškem sporazumu priporočilo maršalu Titu in dr. Subašiću, naj takoj uresničita določila njenega sporazuma. Nova vlada, ki bi takó nastala, bi potem izjavila, naj bi se AVNOJ razširil tudi na člane stare jugoslovanske skupščine, ki se niso kompromitirali zaradi sodelovanja z okupatorjem. V skopih besedah je omenjeno, da so veliki razpravljali tudi o meji med Jugoslavijo in Italijo, prav tako pa o odnosih med Jugoslavijo in Bolgarijo.

Tako torej znani in objavljeni dokument, ki pa ni najbolj znani del jaltškega sestanka. Bolj kot to je namreč prodrlo v zavest ljudi, zlasti tistih, ki so jih veliki premetavali zaradi geografskih in katerihsibodi vzrokov iz naročja ene sile v naročje drugi, delitev Evrope v odstotkih. Res ali ne, Velika Britanija je hotela imeti proste roke v Grčiji in v Sredozemlju ne glede na premike narodov, ki so tam živeli, in ne glede na osvobodilna gibanja proti okupatorjem. Dobila jih je. Če drži, da je Sovjetska zveza pristala, da Velika Britanija sodeluje v Grčiji z 90 % političnega vpliva, je Churchill svoj vpliv izkoristil stoodstotno. In Stalin je bil mož beseda. Ni še povsem razčiščeno obdobje britanske vojaške intervencije v Grčiji in uničenja tamkajšnjega partizanskega gibanja, toda znano je vsaj to, da je z intrigami pripravil Jugoslavijo v nemogoč položaj pri samih grških partizanih, prav tako pa v celotnem komunističnem gibanju ter mednarodni javnosti sploh.

Tudi nekdanji francoski predsednik de Gaulle je nenehno trdil, da je šlo v resnici za kosanje Evrope ne glede na domača politična in vojaška gibanja, zato pa v skladu z nekakšnimi tradicionalnimi vplivi omenjenih treh velikih sil. Lahko da je bil v resnici samó užaljen, ker sam na konferenco ni bil povabljen od vsega začetka, toda kot državnik si najbrž ne bi mogel privoščiti lažnih izjav, o njegovi obveščenosti pa tudi ne bi mogli dvomiti. Po vojni je nekajkrat zvrnil krivdo za delitev Evrope na jaltško delitev sveta, najbolj pa je odmevala njegova izjava ob vdoru čet Varšavske zveze na Češkoslovaško. Takoj po tem dejanju je namreč v javnosti zatrdil, da je tudi to oddaljena posledica tega, kar so se domenili na Jalti trije državniki, ki so zdaj že vsi mrtvi. Če bi iz tega sklepali naprej, bi morda ugotovili celo, da med udeleženkami jaltške konference obstaja nekaj več kot navaden sporazum, da gre morda za daljnosežno tiho sporazumevanje o tem, da se eden ne bo vtikal v zadeve drugega, če je bilo določeno, da sodi področje drugemu. Po nekaterih novicah naj bi bila ob vdoru v Češkoslovaško Sovjetska zveza najprej obvestila ameriško vlado in jo vljudno opozorila na veljavnost jaltškega nepisanega zakona.

Upravičeno si torej lahko zastavimo vprašanje, kako daleč seže veljavnost takratne razdelitve vplivnih področij. Z drugimi besedami, ali je bilo izvedeno enkrat za vselej, ali pa se utegnejo veliki trije še kdaj pozneje sklicevati nanjo. Ali gre torej še vedno za tako imenovano »sivo cono«, za področje, kjer vplivi še vedno niso povsem jasni?

Če bi izhajali samo iz stališč velikih sil, bi najbrž lahko ugotovili, da želijo uveljaviti svoj načelno dogovorjeni vpliv na Balkanu. Pri večji odprtosti med vzhodom in zahodom sicer manj, ker je otoplitev v Evropi nekoliko tudi zbrisala geografsko delitev, a vendar. S to možnostjo je torej treba računati, posebno še, če se navezuje na tiste sovražnike Jugoslavije, ki so jo bili pripravljene izdati tej ali oni strani. Z njihove strani pa je jaltška delitev vpliva pol na pol najprimernejša priložnost, da rovarijo naprej in celo upajo, da bodo nekaj dosegli.

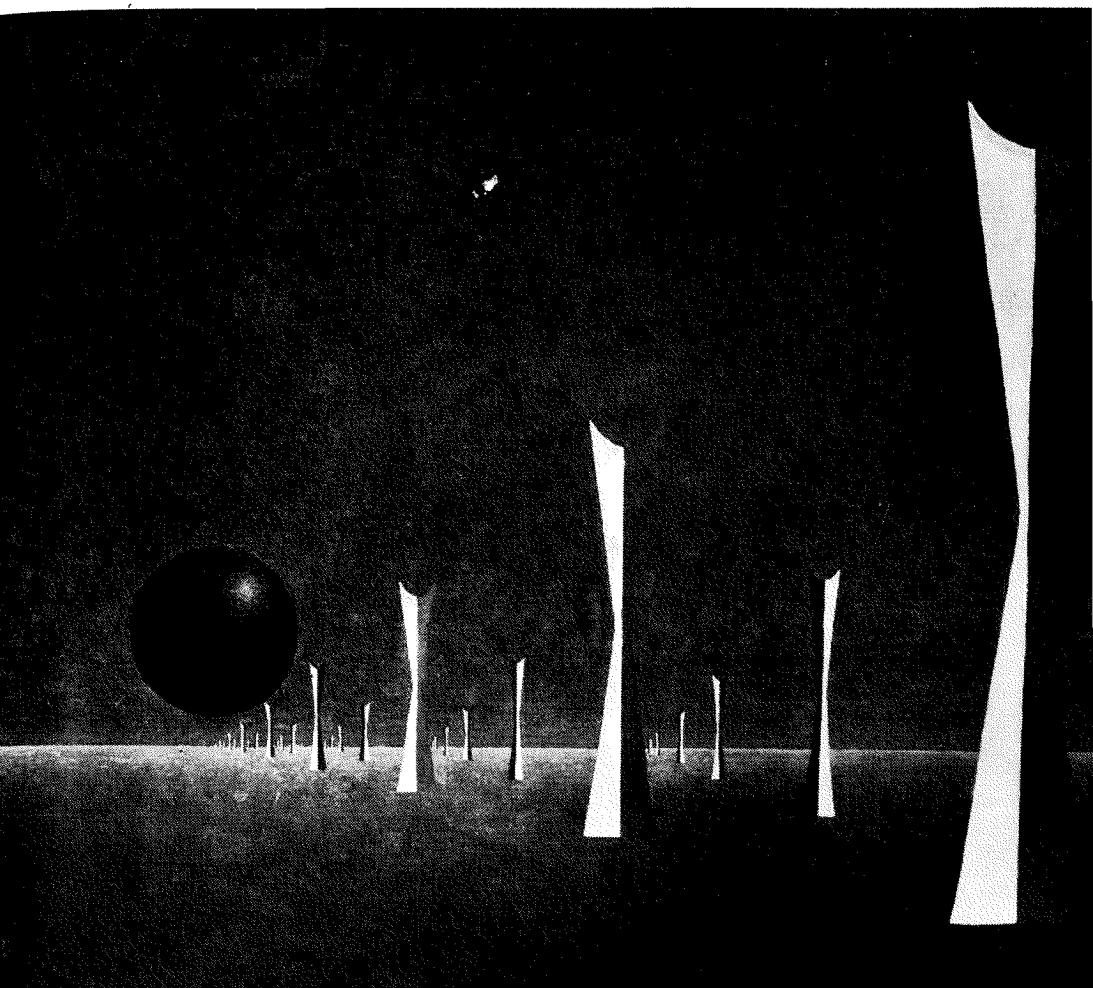
Vse to drži, če gledamo na delitev velikih z njihovega stališča. Bistveno pa se stvar spremeni, če upoštevamo sebe. Ali se jaltška formula utegne izvesti, ni toliko odvisno od volje velikih, temveč od tega, če smo jim sami pripravljeni popustiti.

Izkušnje iz preteklosti so dovolj jasne v tem pogledu: polovična razdelitev Jugoslavije je ob koncu druge svetovne vojne propadla zato, ker je imela dežela organizirano oblast in je bilo jasno, da nobena delitev ne bi minila mirno. Tudi leta 1948 se to ni zgodilo, ker Sovjetska zveza ni tvegala nujnega zapleta v vojaškem smislu. Ideja je znova izbruhnila ob češkoslovaških dogodkih, kjer pa je imela prav tako ozadje kot nekoč. Deželo, ki je navsezadnje stara toliko in toliko let in se je sama postavljala na noge, je mogoče razdeliti samo, če sama hoče.

Sama seveda tega noče, toda s svojimi posrednimi dejanji utegne včasih napraviti pot prav malo želenim apetitom v jaltskem duhu. Lahko bi rekli, da bo dežela najbolj odporna, če bo znotraj enotna in podobno. To ni nič novega, in to najbrž velja za klasično pravilo državnega vodenja. Vprašanje je le, kako se ta enotnost izvaja. Če naj bo to enotnost interesov, enotnost možnosti najširšega razvoja, enotnost naprednih stališč, potem je vsaj za našo deželo v tem najboljše zagotovilo, da do jaltskih kombinacij ne bo nikoli prišlo. Toda prisiljena enotnost zaradi jaltske nevarnosti je vsaj toliko nevarna kot neupoštevanje interesov velikih. Zato je vredno pretehtati, kdaj nastopata v političnih izjavah formalna enotnost, ki nujno kopiči nerešene probleme, ter prava enotnost, ki pomeni zdravo in demokratično rešena notranja nasprotja, s tem pa onemogoča tuje vmešavanje.

Pred novim srednjeročnim obdobjem našega razvoja

Zdaj poteka peto leto, odkar smo se odločili za družbeno in ekonomsko reformo. Hkrati je pred nami novo srednjeročno obdobje našega razvoja tja do leta 1975. Če ocenjujemo oziroma pregledujemo ocene o tem, kaj smo pri uveljavljanju reformnih smernic do zdaj dosegli, se znajdemo v zadregi; tako različne so namreč ocene. Čutiti je zmeren optimizem, določeno zaskrbljenost, da gremo rakovo pot, ali pa celo odprto bojazen, da smo se reformi že odrekli. Vendar nas te ocene ne čudijo več, potem ko si moramo priznati, da reformo pravzaprav ocenjujemo z različnih zornih kotov, v takih razmerah pa slabi občutek za stvarno presojanje doseženega in za čas, ki smo ga imeli na razpolago. Vseeno je bilanca dosedanjih reformnih dosežkov precej skromna, res pa je tudi, da jo merimo z vatli, ki smo jih bili že navajeni. Če pogledamo malo drugače, pa le ugotovimo, da je v krizi etatistično in distributersko pojmovanje gospodarstva, ne pa težnje o samoupravnem gospodarjenju v socialističnih razmerah blagovne proizvodnje. Seveda ob tem ne manjka tistih, ki z vso silo pritiskajo na razno državno pomoč in s tem pomagajo nosilcem in zagovornikom etatističnega ravnanja. Prav tako je že na dokaj šibkih pozicijah tisti del subjektov v našem družbeno ekonomskem razvoju, ki se zavzema za avtarkijo in za postavljanje pregrad pred vplivi razvitega svetovnega gospodarstva ter nasprotuje vključevanju naše dežele v mednarodno delitev dela. Se najbolj pa so uspele zadržati svoje pozicije — pravzaprav so jih po letu 1967 ponovno deloma uveljavile — tiste sile, ki so zagovarjale napredek za vsako ceno ne glede na gospodarsko stabilnost. Sedanji nestabilni gospodarski položaj je posledica teh prizadevanj. Preveč smo popuščali v praksi tudi mnenju, da imamo kot dokaj zaostala dežela vso pravico uporabiti vsa sredstva, samo da gremo v stopnjah rasti kar se da hitro naprej. Kljub temu pa so bili doseženi vidni uspehi na

Mire Cetin: Komunikacije II, 1965, olje

področju poglobljanja samoupravnih odnosov, o čemer določno pričajo tudi vsa prizadevanja glede uveljavljanja XV. ustavnega amandmaja v življenju. Vse to so gotovo znaki, ki pričajo, da je bila reforma v glavnem ustrezno zastavljena in med delovnimi ljudmi tudi dokaj z razumevanjem sprejeta, zelo pa se razlikujemo glede mnenj o ustreznosti dinamike njenega uresničevanja. Vendar je bistveno, da so tisti, ki se reformi upirajo, že v obrambi, medtem ko reforma pridobiva svoje mesto v naši življenjski logiki.

V takem položaju, ki smo ga skušali oceniti morda tudi z dokaj osebnim pre-sojanjem razpoložljivih dokazov o naših dosežkih, moramo pripraviti nov planski dokument za prihodnje srednjeročno obdobje. Prav gotovo je za nas vse ta etapa razvoja sila pomembna. V bistvu gre za prvo polovico desetletja, v katerem moramo pričakovati napredek, ki si ga pred časom nismo mogli niti zamišljati. Še nikdar

niso gospodarstveniki, politiki in javni delavci tako pozorno in z zanimanjem prisluhnili besedam futurulogov. Svet pričakuje tak napredek tehnologije, organizacije dela, avtomatizacije, informacije znanstvenih raziskav itd., da mora roditi izredne sadove. Nekateri »raziskovalci prihodnosti« ocenjujejo, da bodo največje dežele vsaj za polovico povečale obseg svojega sedanjega družbenega proizvoda, številne pa ga bodo podvojile ali celo še več. To naj bi veljalo tudi za manj razvite predele sveta — še toliko bolj. Res pa je, da brez pomoči razvitih siromašnejši ne bodo napredovali, ker imajo za to premalo finančnih sredstev in premalo šolanih ljudi. Vendar pa pri načrtovanju prve polovice poti našega razvoja v novem desetletju ne moremo drugače, kot da upoštevamo predvsem dva nujna cilja: Ob ustrezni stopnji gospodarske stabilnosti in ob pravičnejših socialnih razmerah težiti k čim višjim stopnjam rasti. V takih razmerah si bomo tudi v Sloveniji načrtali svoj srednjeročni plan, v katerem pa ne smejo zaželenе številke prevladovati nad družbeno ekonomsko logiko, ki nam narekuje najprej načrtati dolgoročno zasnovo za razvoj naše družbe. Brez tega naša prizadevanja ne bodo imela prave družbene hrbtenice, brez tega je lahko srednjeročni plan nerealen, skratka — ne bo enotne osnove za naša delovna prizadevanja. Kako bomo uspeli to osnovo čvrsto zastaviti, pa je odvisno od odgovora na vprašanje — kako bomo angažirali in pritegnili k sodelovanju čimveč vseh tistih ljudi, ki lahko s svojimi sposobnostmi in znanjem koristno pripomorejo pri oblikovanju tega temelja našega prihodnjega razvoja.

Tone Krašovec

Proslava petdesete obletnice plebiscita v avstrijski Koroški

V letošnjem oktobru bo poteklo petdeset let od usodnega ljudskega glasovanja v slovenskem delu avstrijske Koroške. Že sedaj pa si lahko predočimo dogodke, ki jih kot prav verjetne smemo jeseni v sosednji deželi pričakovati.

Nekdanja avstro-ogrska mnogonarodna država je razpadla zaradi tega, ker je bila njena notranjepolitična ureditev zastarela, ker sta miselnost in nacionalna samozavest njenih narodov že prehiteli njen konservativizem in njeni slovanski narodi niso več hoteli prenašati podložništva tuji diktaturi. Vojaški porazi so pospešili zlom stare habsburške monarhije. V vsej svoji zgodovini je naše ljudstvo prvič prešlo iz pasivne obrambe v napad. Zasluge naših vojakov-prostovoljcev, ki so v tistih dneh prišli braniti severno mejo slovenskega ozemlja, bodo ostale nepozabne. Kljub vsem podvigom naše vojske pa si je Avstrija znala pridobiti skoraj vso slovensko Koroško. To je dosegla ob pristranski podpori predstavnikov nekaterih aliiranih velesil, pa tudi s svojo uspešno diplomatsko dejavnostjo. Svet štirih velesil je zavrnil zahtevo jugoslovanske delegacije po brezpogojni dodelitvi vse celovške kotline. Sprejel je avstrijski predlog, da se izvede plebiscit. Skupina predstavnikov tujih držav ni upoštevala zgodovine obeh, na Koroškem živčih narodov, zgodovine vladajočega germanizatorja na eni in zgodovine zatiranega slovenskega ljudstva na drugi strani. Z odreditvijo plebiscita je vnaprej bilo sankcionirano dotedanje staro stanje, torej implicite odobren že doseženi uspeh dotedanje postopne germanizacije. Podeljeno je bilo priznanje družbenemu redu, v katerem se Slovenci, čeprav nekoč edini prebivalci in gospodarji dežele, v narodnopolitičnem

in kulturnem pogledu niso mogli svobodno razvijati. Odrejeni plebiscit je bil akt krivice, ki je že vnaprej aprobeiral dokončno ponemčenje vse Koroške; pomenil je udarec v obraz našemu koroškemu slovenstvu.

Senžermenska mirovna pogodba, sklenjena med antantnimi silami in Avstrijo dne 10. septembra 1919, vsebuje priznanje vojne sokrivde avstrijske pogodbenice. Kljub temu je predlog Avstrije našel podporo. Zastopnikom zmagovitih držav namreč ni bil pomemben narodnostni značaj koroškega ljudstva. Ozrli so se na druge, predvsem na gospodarske okoliščine. Ker vprašanje narodnosti prebivalstva ni moglo biti sporno, za ugotavljanje gospodarskih potreb ljudstva pa plebiscit nikakor ni potreben, je bila odločitev zmagovitih sil neprimerna in nesmiselna. Po splošnih načelih mednarodnega prava je namreč odreditev ljudskega glasovanja o želeni državni pripadnosti samó takrat dopustna, kadar je dvomljivo, katere narodnosti je prebivalstvo določenega ozemlja.

Kljub priznani in torej nesporni vojni sokrivdi je Avstrija namesto kazni prejela nagrado. Naše koroško ljudstvo pa je postalo žrtev neopravičljivega stališča zavezniških predstavnikov, češ da naj ljudstvo izbira med svojimi gospodarskimi koristmi in med svojimi nacionalnimi interesi.

Skoraj polovica naših, na glasovalnem območju bivajočih rojakov ni več našla povratka k svojemu narodu. Bila je še vedno uklenjena v spone nasprotnikove gospodarske, socialne in v dolgih stoletjih močno utrjene politične premoči. Čut narodne pripadnosti je bil z germanizacijo premnogim zamorjen. Dovoljno osvetlitev razmer, v katerih so živeli naši koroški rojaki, najdemo že v tem, da je samo v drugi polovici 19. stoletja znašala izguba slovenskega narodnega ozemlja na Koroškem vsako desetletje povprečno 200 kvadratnih kilometrov. Kraji s pretežno slovenskim prebivalstvom so se ali popolnoma ponemčili ali pa so vsaj dobili nemško večino. Tudi Gosposvetsko polje, nekoč središče karantanskega slovenstva, vendar še vedno naša narodna svetinja kot dragocen dokaz davne slovenske demokracije, leži danes že daleč onkraj naših narodnih mejá.

Izid ljudskega glasovanja ni smel presenetiti. Dasi je 90 odstotkov glasovalnih upravičencev bilo slovenskega rodu, jih je od oddanih glasov le nekaj nad 40% izreklo zahtevo po priključitvi k Jugoslaviji.

Tudi danes še žive tam naši rojaki, toda med njimi je takih, ki se priznavajo k slovenstvu, mnogo, mnogo manj, kot jih je bilo pred petdesetimi leti.

Položaj koroških Slovencev se tudi po drugi svetovni vojni ni bistveno spremenil. Čeprav je že moskovska deklaracija zavezniških vlad z dne 1. novembra 1943 opozorila Avstrijo — takrat Ostmarko, ki si jo je Nemčija samovoljno priključila —, da je za udeležbo v vojni na strani svoje nacistične zaveznice sama odgovorna in se tej odgovornosti ne more izmakniti, so Avstriji ostale ohranjene stare državne meje. Pravice in zahteve slovenske narodne manjšine v avstrijski Koroški pa kljub temu še do danes niso zadovoljivo urejene. Koroški Slovenci zlasti ne morejo biti zadovoljni z dosedanjim pristranskim reševanjem jezikovne strani ljudskošolskega pouka. Pomanjkljivo je urejena pravica uporabe slovenskega jezika pri sodiščih in drugih uradih. Nikdar še ni bila uradno priznana enakopravnost drugega deželnega jezika.

Dne 15. maja 1955 sklenjena avstrijska državna pogodba vsebuje določilo o zaščiti narodne manjšine. Vendar tolmačijo avstrijski državni organi to določilo povsem drugače, kot ga razumemo mi in kot ga interpretirajo koroški Slovenci. Narodno manjšino si namreč lahko predstavljamo le kot celoto, torej v našem primeru kot kompaktno narodno skupnost, dasi le del našega naroda. O tem, naj bi s smiselno pravilno razlago določila državne pogodbe z dne 15. maja 1955 morala biti zaščiteni v svojem obstoju in razvoju vsa narodna manjšina kot celota,

ne more biti dvoma. Zakonski in vsi drugi predpisi bi torej morali dajati kolektivno zaščito, ne pa samo zaščito posameznim pripadnikom manjšine, namreč le tistim, ki to zaščito želijo uporabiti. Vse določbe državne pogodbe so striktne narave, tako da kakršnakoli svojevoljna posebna razlaga teh določb ni dopustna. Da se obstanek narodne manjšine zagotovi, pa mora biti zaščita podeljena njenim pripadnikom na najširšem ozemlju, kjer ti pripadniki na rodni tleh prebivajo, in sicer ne glede na to, ali so proti drugorodnemu narodu v poedinem predelu v večini ali v manjšini.

Kljub splošno mednarodnim in posebej še pogodbeno sprejetim obveznostim avstrijske države so se znašle slovenske politične in kulturne organizacije na Koroškem v neprijetnem položaju, da same pozivajo Slovence, naj prijavijo svoje šoloobvezne otroke k dvojezičnemu pouku. Ob začetku sedanjega šolskega leta — v septembru 1969 — sta obe slovenski prosvetni organizaciji v Celovcu, Slovenska prosvetna zveza in Krščansko-kulturna zveza, v svojem javnem proglašu dokazovali koristi, ki jih je otrok s poukom v slovenščini deležen, takole: »Prav slovenščina je tisti jezik, ki ga potrebujemo najprej, čim prestopimo meje svoje ožje domovine. S Slovenijo nas vežejo odprte meje. Ko dan za dnem v trgovini, na delovnem mestu, v turizmu in v industriji srečavamo ljudi, ki govorijo slovenski jezik, se kaj kmalu izkažejo prednosti znanja tega jezika. Otroci, ki se v mladih letih naučijo drugega jezika, z lahkoto tudi preskočijo most do tretjega, četrtega jezika. Sicer pa je jezik, in prav posebno naš koroški slovenski jezik, živa zakladnica naše zgodovine! Jezik nam je največji kulturni spomenik! Naš jezik je ohranil sto in sto dragocenih starinskih besed, ki so jih drugi slovanski jeziki že izgubili, in se po svoji vrednosti lahko meri z vsakim drugim evropskim jezikom. Kdor vam hoče preprečiti prijavo otroka k slovenščini, greši ne le nad koroško domovino, temveč odvzema vrednote širšemu kulturnemu svetu.«

V sami državni pogodbi sprejeto obvezno načelo o potrebi narodnostne zaščite manjšine torej še ni uveljavljeno. Izpolnitvi te obveznosti se Avstrija, čeprav jo z našo državo in našimi narodi veže dobro prijateljstvo, vztrajno in dosledno izmika. Takó se zlasti tudi del šolskega pouka v slovenski materinščini opravlja samo na posameznih šolah v maloštevilnih okrajih in je ta pouk prepuščen odločitvi staršev, le prepogostokrat nevednih in nezavednih. Posledica takih razmer je navadno ta, da se otroci nezavednih staršev odtujijo svojemu jeziku in narodu.

Navedena določba avstrijske državne pogodbe naj bi torej ščitila manjšino kot tako, namreč kot narodno celoto, ne pa samo posameznike, ki želijo to zaščito uporabiti. Že iz besedila razglasa, ki sta ga ob pričetku šolskega leta v minuli jeseni objavili obe osrednji slovenski prosvetni organizaciji v Celovcu, lahko razberemo, v kakšnem položaju so tam naši rojaki.

Sedanji čas je vse drugačen, kakor je bil čas pred petdesetimi leti. Takrat smo se z orožjem v roki zavzemali za staro slovensko zemljo in za naše slovenske rojake. Svoje pravice in upe smo skušali uresničiti tudi na Koroškem z vojnimi podvigi.

Danes se ne borimo več z orožjem. Vsi vemo, da je pot miru in nacionalne strpnosti edina pot, ki vodi v gospodarski in socialni napredek. Prizadevamo si, da bi zatrli vojna žarišča in privedli tudi druge narode k temu, da se vojni kot sredstvu za doseg političnih ciljev odpovedo.

Iščemo pot, ki naj privede do veljave načela obveznega mirnega sporazumevanja med vsemi narodi sveta.

Na tako pot mirnega sosedstva so med prvimi stopili naši jugoslovanski narodi. Isto pot je ubrala tudi naša avstrijska sosedka. Ob vsaki priliki radi poudarjamo,

da je z dobro voljo mogoče odpraviti vse, kar bi utegnilo poslabšati mednarodne odnose ali ustvariti občutek zapostavljenosti pri pripadnikih manjšinskega naroda.

Na avstrijskem Koroškem deluje avstrijsko-nemška politična organizacija z značilnim imenom Heimatdienst, ki se s posebnim veseljem ukvarja tudi s problemi slovenske narodne manjšine. Vendar se njene patriotske tendence le prerade izrodijo v nacionalno nestrpnost. Ravno ta organizacija je tista, ki daje pobudo snovanju priprav za letošnji oktober, ko naj bi vsa avstrijska Koroška slavnostno in zmagoslavno proslavila izid koroškega plebiscita.

Gotovo ni nikogar med nami, ki mu novica o obsežnosti in fanatičnosti koroških proslav ne bi znova oživila hude bolečine. Enako bol bodo okusili tudi tisti tisoči naših koroških rojakov, ki so slovenstvu zvesti. Ljudsko glasovanje, izvedeno dne 10. oktobra 1920, ni odločilo le o vprašanju državne pripadnosti, temveč je glasovalcem za Jugoslavijo pomenilo tudi nacionalno izpoved.

Ali se ne dogaja, da vsaka plebiscitna proslava le znova pogloblja medsebojno nacionalno nestrpnost?

V novembru 1968 je republika Avstrija praznovala petdesetletnico obstoja. V nasprotju z razmerami, ki so v republiki med obema vojnama povzročale hude notranjepolitične boje, je danes vse prebivalstvo Avstrije enodušno zavzeto za svojo domovino. Tudi manjšinske narodnostne težnje in zahteve ne segajo zunaj meja najlojalnejše državljanske zavesti. Zato je proslava polstoletnice obstoja avstrijske republike bila upravičena in koristna.

Ljudsko glasovanje v tistem predelu Koroške, ki je še pred sto leti bil naseljen skoraj izključno s slovenskim prebivalstvom, je pol stoletja pozneje dejansko lahko služil samo še ugotavljanju, koliko je narodna zavest prebivalstva pod tujim vplivom že odmrla. Zato javnim plebiscitnim proslavam ne najdemo moralnega opravičila.

Ko je deželni glavar avstrijske Koroške že v novembru 1968 sprejel zastopnike Heimatdiensta na razgovor, jim je predložil potrebo po vsestranski toleranci nasproti slovenski manjšini in jim priporočal, naj bi vsa vprašanja, ki so za manjšino pomembna, a neposredno ne zadevajo večinskega naroda, reševali velikodušno. Spominske slovesnosti ob petdeseti obletnici koroškega plebiscita naj bi zato potekle v duhu pomiritve in dobrega sožitja med obema koroškima narodoma.

Koroška organizacija Heimatdienst je torej že pred več kot letom dni prejela načelno privolitev predstavnika koroške deželne vlade v prirejanje plebiscitnih spominskih proslav. V pogovore z zastopniki Heimatdiensta ni bilo zajeto, naj te slavnosti služijo v prvi vrsti poveličevanju narodnega odpadništva, doseženih uspehov germanizacije in poniževanju narodne zavesti koroških Slovencev. Plebiscitne spominske slavnosti bi neizbežno mogle izražati le neupravičeno zmagoslavje in nepopustljivo narodno nestrpnost.

Še je čas za premislek! Vendar je že aktualno naše vprašanje, ali bo koroška deželna vlada res klonila pred načrti nacionalno tako netolerantnega Heimatdiensta? Ali res ni možnosti, da bi tudi v avstrijski Koroški začeli uporabljati načelo popolne enakopravnosti obeh narodov, načelo mirnega sporazumevanja in spoznali, da je treba opustiti vse proslave in ekscese, ki načelu enakopravnega mirnega sožitja nasprotujejo?

Dipl. iur. Mirko Roš — Celje

Vito Globočnik: Mrhovina, 1944, linorez (list iz mape Herrenvolk)

Poplava golote

Zvone Kržišnik

V skladu z načelom, ki so ga poznali že stari Latinci, pri nas pa ga izražamo z rekom: »Greh se pove, grešnika pa ne!«, nimam namena navajati imen časnikov, revij in drugih publikacij, ki jim dandanes v Jugoslaviji pomeni pornografija dnevno začimbo ali celo izdaten obrok hrane. Tudi bi bil seznam teh imen predolg in bi mi jemal odmerjeni prostor. Pričujoča glosa nazadnje ne želi učinkovati z močjo dokumentarnega ali celo statističnega dokaza, marveč hoče biti zgolj izraz osebnega neugodja spričo pornografske poplave, čeprav menim, da tak protest ne bo zalegel kaj več kakor glas vpijočega v puščavi.

Najbrž ni nikogar, ki ne bi soglašal, da gre tu res za poplavo. Iz izložb, iz kioskov, s filmskega platna, iz dnevnega in revialnega tiska — dostikrat celo iz tistega, o katerem pravimo, da je resen in kvaliteten — nas zalivajo valovi ženske golote. In že davno so minili časi, ko je bila ta golota prikazovana tako, da je utegnila veljati za fenomen prirodne lepote. Dva vzroka navajam za to mišljenje. Na eni strani je zatrla takšno klasično razlago preobilna raba istega predmeta, na drugi strani pa vse pogostejše prikazujejo nage ženske na tak način, da slike in razna spremna besedila izključujejo vsak dvom glede namena prikazovanja, ki mu nihče niti ne želi več podtikati estetskih motivacij. Oboje, količina in kvaliteta z vso zanesljivostjo izpričujeta, da je to blago namenjeno izključno širjenju zabavne potrošnje, ki jo je mogoče imenovati tudi seksualna potrošnja. In medtem ko domači tisk in film postajata vse drznejša, ko polagoma prehajata od razkazovanja prav vseh golih telesnih delov do prizorov, ki vsebujejo povsem neretuširane aluzije na spolne akte in masturbacijo, pa tudi na homoseksualne, lezbične, skupinsko spolne in druge perverzitet, je prav lahko in ne za predrag denar mogoče pod roko priti do tujih, predvsem danskih ali švedskih publikacij, v katerih je poljubna izmed naštetih scen dostopna ne samo različno razviti aluzivni fantaziji, marveč v vsej grobi resničnosti tudi očesu. V zasebnih družbah in krožkih se naglo bogati tudi kinoteka uvoženega (če ne morda že tudi domačega) filmskega umazanopisja.

Ko sem bil uporabil izraz pornografija in njegov slovenski dobesedni prevod, sem se kajpada že opredelil zoper vsebino publikacij, ki neznanstveno obravnavajo spolnost, čeprav sem tako tvegat zamero premnogih prerokov in vernikov seksualne revolucije. Izkazal sem se nemodernega. Razglasil sem se za idealista, saj sem nekako zanikal, da mora v vsaki revoluciji teči kri. Posredno sem namreč obžaloval prelivanje tradicionalne moralno etične krvi — zakaj prav ta teče v potokih v tako imenovani seksualni revoluciji.

Vrsta vzrokov je, da sem imenoval zabavno publicistiko golote in spolnosti z udomačenim imenom.

Predvsem se mi zdi abotno, kadarkoli vidim, da človek poklanja nekemu predmetu več misli in čustev, kakor jih ta predmet po svoji naravni uvrstitvi med življenjske pojave zasluži. Nagon po ohranjanju vrste je preprosta danost, kakor je danost nagon po jedi ali menjava letnih časov. Človek sam nima za to danost nobene zasluge. Nagon kratko malo je, obstaja, in mimo spontanega spoznanja, da ga je mogoče tudi slastno uživati, ne terja niti od živali niti od človeka kakih drugih vrlin. Prikazovati torej izražanje tega nagona v brezštevilnih inačicah ni nič bolj modro in nič manj dolgočasno, kakor če bi neprestano slikali požeruha pri polni skledi, ali pa vseskozi enako zelenečo pomlad in slike krasne jeseni. Sleherne enolične danosti se ljudje prav kmalu naveličamo. Nekaj drugega je seveda, kadar gre

za pojave, ki niso usodno dani, zlasti za pojave, ki zahtevajo človekove stvarniške zmožnosti. Na takem področju še tolikšna angažiranost volje, razuma in čustev, še tolikšno sodelovanje zavesti ni preveliko, o čemer nam sproti sporoča notranji glas, imenovan tudi človekova vest.

Že na osnovi tega premisleka se kaže topoumno ponavljanje prikaza golote in seksa človeka nevredno. Normalno razvita razum in vest se upirata čezmerno streči nečemu, kar ne moreta niti izboljšati niti poslabšati.

Tu bo kdo dejal, da je mogoče spolnost bolje ali slabše izkoriščati v zabavo in da bi bili prikrajšani zlasti siromaki, če jim ta vir zabave, vpricho katerega so edino izenačeni z bogatini, ne bi s primerno propagando zadosti priljubili. Res je tako, vendar utegnejo človeka do boljših izkoristkov spolnega sonca pripeljati samo znanost, resna knjiga, zdravnik in dušeslovec, nikar pa tiskana plaža in slika, ki imata ob zoprnem ponavljanju, ko takisto narurni nagon slehernika polenjata, ugotovljeno nasprotni učinek. Njuna negativna funkcija pa ni samo v tem, temveč med drugim tudi v samodejnem podcenjevanju, da spolni potrošnik potrebuje njun vpliv in pomoč, saj je neki tako zabiti pa tako brez poguma in domišljije, da sam brez njiju ne bo našel odrešujočih prijemov. V tej luči se mi vidi pornografija kot rejec telet, ki zagotavlja, da mu bodo živali poginile pred polnimi jaslami, če jim ne bo prej uporno molil pred oči slike, kakšne barve je seno.

Opravičujem se bralcu, da mi je nevolja narekovala to malce grobo primero.

Izrekel sem jo pred naslednjo hudo obsodbo pornografije: še posebno se mi zdi škodljiva zato, ker skuša po vsej sili omalovaževati, če že ne izpodbijati prastaro etično in estetsko izkustvo, da daje nagonu po nadaljevanju vrste in njegovi užitekarski vzporednici najvišjo ceno ljubezensko čustvo. Umazanopisje se trudi posredovati prav toliko omejeno kakor nelepo načelo, da je telesno sožitje med moškim in žensko zgolj sad nagona, stopnja užitka pa zgolj sad tehnične veščine. Tako namerno spregleduje in zanika eno izmed veličastnih humanističnih vrednot, eno izmed odličnih pridobitev, ki si jih je človeški rod privzgojil na dolgi poti evolucije. Tu namerno obidem vse ugovore priročnega sofizma, ki ga pornografija rada obeša na svojo zastavo, češ da je ljubezen visoka oblika sebičnosti. Takšne aforizme človek z veseljem prepušča kavarniškim filozofom, pa se za prvo silo raje pusti voditi živim zgledom in glasovom lastnega iskanja, ki mu oboji elementarno govore, da je življenje brez ljubezni kakor zima brez sonca. Ni tudi treba biti modrijan, da naglo opaziš, kako hitro minejo užitki spolnosti, če jih netijo zgolj nagonski nagibi in tehnične spretnosti, ljubezensko čustvo pa je odsotno.

Do tod sem nanizal nekaj vidikov, iz katerih je mogoče gledati na pornografijo kot na sopovzročiteljico siromašenja človečnosti v območju osebnosti same. Ne manjka pa seveda tudi njenih kvarnih vplivov, če jo ocenjujemo s stališča družbe.

Predvsem ta nadloga s priskutnim reklamiranjem speljuje člane družbe od ustvarjalne življenjske smeri k slepemu uživaštvu, od katerega je do lenobe in pasivnosti samo kratek korak. Največji zakladi duha in napredka so bili najdeni v razmerah askeze in sleherni množični napor, ki je ohranjal človeški rod v boju za obstanek, je bil lahko samo sad zmernosti v užitkih. Oddaljevanje človeških skupnosti od prvotnih ustvarjalnih vzorov in hkratno obračanje jader k uživaštvu je povzročil skozi zgodovino propad mnogih kultur in civilizacij. Dejal bi, da se ta zakonitost v našem času ni prav nič spremenila.

Če seksualna revolucija, katere ideologi in privrženci razlagajo to »gibanje« kot upor zoper mračnijaštvo, še zlasti zoper mračnijaštvo krščanske cerkve, jemlje kot eno izmed zaveznic pornografijo, menim, da bo to uporništvo kratkega veka. Nobeno uporništvo namreč ne more biti trajno uspešno, če temelji na načelu, da

namen posvečuje sredstva, — ta sredstva pa niso v skladu, kakor sem skušal opisati, z večnimi principi humanizma.

Nadalje: ena izmed konkretnih teženj naše družbe, ki si prizadeva doseči socializem, je osvoboditev ženske. Pornografija učinkuje prav nasprotno. Ženski ne obeta dolžne človeške veljave, marveč jo prikazuje kot artikel zabavne potrošnje.

Slednjič — zlasti v odnosu do mladih ljudi — nastopa pornografija kot orodje cinizma. Navsezadnje še zmerom raje vidim med družbenimi zli kičast sentiment kakor njegovo nasprotje — grob cinizem.

Manj škode je utrpel včerajšnji mladi človek, ko je gledal v spolnosti mikavno skrivnost, težko dostopen sadež ali magari prepovedano igro, kakor pa utrpi škode današnji mladinec, ko mu pornografija kaže spolnost kot stroj za mletje mesa in kot neko izvenerotično vztrajnostno opravilo. V tej vlogi pornografija goji ironijo, cinizem, prenaveličanost, eksistenčno in vsakdanje dolgočasje, brezcilnost glede na roditeljsko funkcijo spolnosti ter hkrati ponuja slabe obljube za populacijo.

In tako naprej...

Čas bi bil, da bi se subjektivne sile v družbi zavzele zoper pornografsko poplavo. katerim tujim vzorom, kateri modi, kateri atmosferi na ljubo prepuščamo reki, da dere tjavendan in uveljavlja svojo moralno-etično erozijo? Socialistični ideji na ljubo — gotovo ne! Če je pa vmes gola merkantilnost — in menim, da je v veliki meri prav ta — bi nas moralo biti dvojega sram: prvič, da nam je že doslej uspelo množice navajati na tovrsten okus in tovrstno potrošniško konjunkturo in drugič, da marsikdaj nismo zmožni uveljaviti rentabilnosti tiska in filma s pošte-nejšimi sredstvi.

Pri Jožetu v Planini pod Golico

Jožetova kmetija leži točno 1000 m visoko. Leži pod golo in še vedno zasneženo Golico. Bregovi so se toliko stisnili, da je prostora komaj za hlev in iz kamna zidano hišo. Vse drugo je v bregu. V bregu je krompir, pa trava, pa nekaj koruze in včasih je bilo tudi žito, pa spet pesa in... kaj bi našteval. Klinarjevi bregovi so tako strmi, da se grize v kolena, kadar gradi, tako strmi, da mu je že marsikatera krava ali tele zdrsela v prepad... In vendar glejte, čeprav je toliko odmaknjen od vseh, visoko v hribih, stran od sosedov, Jože Klinar s svojo družino vzdrži.

Tudi jaz sem se vprašal, kako to zmore. Zmore, ker ima v sebi toliko moči, pa tudi že toliko znanja, da je kos vsakemu položaju.

Sedimo v kuhinji, ki je med drugim zelo hladna in klepetamo. Jože, njegova žena, dva sinova, komaj v 4. in 6. razred hodita, pa najmlajša, ki je racala okrog materinega krila.

»In pravite, Jože, da vam je uspelo,« vprašujem.

»Kako ne, mora, če si priden. V dolini pravijo, da z gnojem krmimo živino, pa naj kar pravijo, meni živina raste, in to hitro, pa dobro mi gre v denar...«

»Kako, z gnojem,« se začudim...

»Vi veste, da sem šel v kooperacijo z radovljiško zadrugo. Dogovorili smo se za odkup živine. Jaz živine ne bi mogel rediti po starem. Da bi enkrat kosil, kje pa? Zato sem se odločil za košno pašni sistem. Zgradil sem si silos in ogradil, v strmino obrnjene pašnike z električnim pastirjem. Stirikrat sem kosil in vsak dan pasel,

dobro napasel živino. Tako jih imam danes 17 v hlevu in nič več tolikšnega garanja kot včasih. Še malo bom izboljšal pa bo šlo...»

Nalil je kozarček domačega in ponudil...

»Kaj pa vi?»

»Ne še zdaj, imam še delo,« je dejal in se nasmehnil. Ob tem je pogledal ženo, ki pa ni ničesar rekla...

»O,« sem dejal, »če ga moram sam, ga ne bom, zunaj je mraz zame kot za vas... Sicer pa, na zdravje vašim uspehom...«

Spet se je nasmehnil in nalil šilce še sebi..

»Zakaj pa domačini potem ne vidijo še tistega kar pride...?»

»Oh, pustiva to, saj ni več kmetov, nekaj jih je, pa še vsak po svoje koruzo mlati... Meni se tako izplača in sem zadovoljen, da pridejo agronomi in da včasih kakšno strokovno rečemo. Nasveti so dobri in koristni...«

»Predvsem to...«

»Ja, kaj ne bi bili. Živina se sama napaja in gnoj mi fanta pomagata spravljat, ko pa bo denar, bomo pa še kaj postorili...«

»Kako, še niste zadovoljni, Jože...«

»Ja kje pa... Kar pogledjte, elektriko imam, žena nima pralnega stroja. Pogledjte kuhinjo, stara je nad sto let, sam kamen jo je, to je hladno in komaj kaj pomaga kurjenje. Ko bo denar, bom zmetal tele stene iz kamna stran in opeko zazidal, da bo toplo v teh naših hribih... Ja, pa še en silos bi rad postavil in...« popraskal se je po bradi in mimogrede sem znil...

»Za turiste bi sobe naredili...«

»Kaj za turiste, najprej kuhinjo. Turistov pa, dokler ne bo široke ceste v Planino pod Golico, ne bo. Kaj mislite, če bi čakal na turiste, ne bi prodal liter mleka, kaj pa maslo in drugo... ne, ne, ne gre tako. Če bom dobil, vsaj obljubili so mi pri ZZB nekaj kredita, bom najprej hišo popravil, da ne bomo v mrzlem. Potem bomo pa že bolj zadovoljni...«

»Kam pa potem z mlekom... in...«

»Vprašujete? Porabim za živino. Veste, ne izplača se gojiti vsega, kot so naši stari delali. Tu imam pogodbo z zadrugo in vse dam za živino. Zato mi živina hitro raste in to je moj kruh. Vse drugo, krompir, peso, sadje pa le toliko, da je za družino in sproti.«

»Omenili ste kredit ZZB, zakaj pa ga že prej niste dobili?»

»Saj poznate politiko do kmeta. Bali so se, da bomo bogati... pa za druge stvari so ga uporabili. Marsikaj so morali urediti v vasi ali pa kje drugje. Zdaj pa, kot kaže, bomo le prišli na vrsto.«

»Pa če dobim še tako malo, si bom opomogel. Veste, in žena se je strinjala, najprej štalca, potem kravca. No, zdaj je to nekako urejeno, pa pride na vrsto hiša...«

Izpila sva kapljice vročega, se nasmehnila in jo mahnila na dvorišče... Živina je mukala v hlevu...

Silvo Matelič

ŽIVIMO V ČASU...

Ivan Cimerman

*V školjko ljubezni se zatekam
pred novo vojno.*

Ihtiozavri puhajo
iz svojih očlovečenih votlin
in nas gledajo
Krokodili ki ljubijo svoja topla blatna obrežja
in brate poganske v lovu in žrtju
čemijo zevajoč
na neskončnih močvirnih porečjih Amazonke
in srepe v nas
Šimpanzi orangutani sloni pantri noji gazele
so vdrlí v oplemenitene evropske prestolnice
in nas gledajo
Kustosi z Montparnasa so zavrgli eterično gospodinjo
Mono Lizo za pohotno sočno jedro Novega sveta Sex Ano Lizo

Živimo v času divjih češenj
rakete vsako jutro šinejo skozi brade bogov
in puščajo v njih gobast dim
V gnezdih orlov oprezajo radarji z očmi anten
Krona stvarstva brca zemljo v gol veselja

Moja mila domovina v vrtilčkih seje minomete
na dvaintrideset cevi ki izstrelijo hkrati dvaintrideset granat
šestnajst kilogramov težkih z dometom osmih kilometrov
puško na ramo sabljo za pas tri kamenčke v žepu pa gremo skozi vas
V moji mili domovini šestkrat sonce vzhaja
in v predfilmih se ob Argo juhi kažejo svetišča
ki so letališča neopažena vzletišča
V Sredozemlju imamo mi Otoki pameti otroci Sokrata Descartesa
mi otroci evropskih prakultur dvestodvajset letališč
na njih spi vojni sen junakov z reaktivnimi krili
tri tisoč pet sto letal

Nobeno izmed njih ne bo letelo v Biafro s hrano
Nobeno izmed njih ne bo nudilo varnost
indijanskim plemenom v brazilskih pragozdovih
kjer znanilci napredka masovno pobijajo cela plemena
prvotne stvarnike Zelenega planeta Indijance
Sonce jih pozna že več tisoč let
Azteki prvi bogovi med ljudmi s kraljestvom
kondorjev prerasli Ande in čekane ljudožerstva
na drznih kamnitih krilih do zenice sonca

* Posebna nagrada ob razpisu Društva ORGANIZACIJE ZDRUŽENIH NARODOV ob dnevu človekovih pravic, 1969.

na begu pred slepimi konkvistadorji
S strojnicami granatami puškami
legajo matere z otroci z neizpeto svetlobo v očeh
k večnemu počitku tesno objeti
šestdeset tisoč nakrščenih duš v osrčju džungel
v oviro visoki pesmi strojev gaučov v Riu de Janeiru

II.

Medtem ko v mondenih igralnicah Monte Carla
igrajo vampirji na ruletah svoj roparski catch as catch can
Evropa sadi kolonialne sadike
V zlati Pragi umira njeno drugo srce
verig nihče ne sliši ker jih kali zmaj
Medtem ko zlata teleta na Wall Streetu žvenkljajo
z devalvacijo stabilnih valut v zenitu žuljev
Medtem ko Ham Ham plemena Nove Gvineje
brusijo svoje kamnite sekire za obiralce kavčuka
Medtem ko bi Indija tako rada počastila boginjo plodnosti
z atomsko bombo
Medtem ko polja Vietnama rodijo riž v obliki raketnih glav
in se v Parizu pleše kotiljon z diplomati blizu Slavoloka zmage
Medtem ko se miši vsega sveta skrivajo v bloke
da jih ne ogloda deratizacija
Medtem ko v skladiščih velesil ne rjavijo več orožja
iz druge svetovne blaznosti
Afričani kupujejo tanke iz švedskega jekla
izumljene v nemških tovarnah kupljene za ameriške dolarje
preprodane za ruske rublje v Kairo kupljene v Londonu
Medtem ko se Allan Bean šali z Luno lunico in prepeva
teksaške narodne za milijarde lačnih ust nabira rudice bakterije
zakaj človeški duh je velik in rad se utelesi
in je čokoladni puding z mislijo na srečo zemskih črvov
Majhen korak za človeka
velik skok za človeštvo
je kolibri za človeško stisko

III.

Svet se otresa inkvizitorjev
ki dvigajo giljotine nad najrazumnejše glave stoletja
Geniji na uzdah vojaških strategov hrepenijo
po romantiki z obiska vseh planetov
MIDVA sediva na prašni dlani planeta
BOŽAVA
preplašene živali s srhom v vzpetih žilah
KUŠTRAV DEČEK TEKAM
po sončnih vzhodih in se smejim
tisočerim svetlobnim letom
ki ti sanjajo v očeh
BOBNAM
po srebrnem bobnu najinega poletja

stoječ na morski kaplji
in prestrežem vsako vejo
sončnih žarkov
ki ti zneži trd pogled
drget trepalnic
ODKRIVAM
toliko nepoimenovanega
in vreščim če martinček zavije
pri krtovem domu na levo
in stavo izgubim
in te radost opljusne kot gejzir
ODGRINJAM
belo brezo med prameni tvojih las

IV.

Ničesar ne dahni ne reci
glej reko na ovinkih zlomi zaobljubo
nimamo pravice
ničesar ne reci prosim te z besedami neslutene
nimamo pravice
ta drobni planet
preko katerega tekajo milijoni otrok
in repi postrvi igrajo na tisoče rek
simfonijo podvodnega moža
nimamo pravice

MI

VELIKI MOGOČNI OMEJENI SAMOZVANC
METALCI NEOVRGLJIVEGA KAŽIPOTA V VESOLJE
nimamo pravice
zdrobiti to kapljo vode in grudo zemlje
za zalogaj v prekonebesni kljun
temnega Ptiča brezglasja

V.

Toliko dlani vidim
toliko toplih oči
nimamo pravice nimamo
v največji blazni sekundi
ZDROBITI PLANET

VI.

Saj končno
s slednjim vlaknom svojega telesa
vemo z bitjem žil
da smo bežni gostje
travnik nam je posojen za igro
Da svet ni plača mesečnikov
ki bi jo zapravili v gostilni
s kroničnimi dekadenti in bebavim krčmarjem

Saj končno
ne morem povečati človeštva
za eno samo drobceno življenje
in ga vreči
**V IZZGANO POKRAJINO
NAD KATERO BO OBVISELO SONCE
S SVINČENIM SIJEM**

VII.

Z vsem, kar se je v meni ohranilo vem:
PLANET NI BIL PODARJEN NORCEM V NAJEM!

Stane Kumar: Mati z otrokom, tuš

Posebnosti v razvoju partizanskih sil v Črni gori

Ivan Jan

Čeravno Črna gora zavzema le okoli 14.000 km² površine, kar je le 5,4 % jugoslovanskega ozemlja, ima za seboj pisano in bogato zgodovino. V Črni gori je 1941. leta prebivalo približno 417.000 ljudi. Posebnosti in mentaliteta prebivalstva so se skozi stoletja oblikovala v številnih bojih za samostojnost, v boju za obstoj na tako različnih tleh, kakor so prav črnogorska. Na jugu meji na morje, ima pa tudi pust kras, prepleten z rodovitnimi polji, še več pa je strmih in skalnatih gora ter gozdnatih planin. Tudi njena lega je tej naši najmanjši republiki udarila svoj pečat.

*

Črno goro so po zlomu stare Jugoslavije zasedle italijanske vojaške, karabinjerske, policijske in tudi mornariške enote. Črno goro so razdelili tako, da je bil Albaniji dodeljen Ulcinj z okolico, Boka Kotorska z deli dubrovniškega okraja pa je tako združena in pripojena k Italiji dobila ime »Bocche di Cattaro«.

Tudi v Črni gori, podobno kot v Sloveniji, so Italijani vzpostavili Visoki civilni komisariat, ki je bil podrejen neposredno rimski vladi. Skupina kvislinških separatistov je sicer nameravala vzpostaviti celo kraljevino, toda to je preprečila množična in oborožena vstaja. Civilni komisar je to skupino podredil in vpregel v svoj voz.

Komaj en dan za tem, ko je kvislinška skupščina 12. julija 1941 pod protektoratom Italije proglasila »suvereno in neodvisno Črno goro«, se je razplamtel množičen upor.

Priprave nanj so se začele po 24. aprilu 1941, in sicer s sestankom PK KPJ za Črno goro, Boko in Sandžak. Tedaj so ustanovili tudi komisijo za zbiranje orožja in vojaške opreme. V najkrajšem času so zbrali okoli 3000 pušk, 150 lahkih strojnic, več težkih strojnic in druge vojaške opreme. Že v drugi polovici maja so organizirali številne udarne skupine, ki so jih sestavljali predvsem komunisti, skojevci in njihovi simpatizerji. Dober mesec za tem je na znamenje za začetek oborožene vstaje že bilo pripravljenih več ko 12.000 ljudi, ki so se tudi učili vojskovati.

Vojaško komisijo so preimenovali v Vojaško-revolucionarni komite, 10. julija 1941 pa je bilo sestavljeno »Začasno vrhovno poveljstvo narodnoosvobodilnih enot Črne gore, Boke in Sandžaka«, hkrati pa je bilo sklenjeno, naj gverilski odredi takoj začno z oboroženim delovanjem.

Navsezgodaj 13. julija so prvi gverilski odredi v okolici Cetinja začeli napadati italijanske postojanke v Cevu, v Vir Pazarju in drugod. S temi odredi se je dvignila v upor skoraj vsa Črna gora. V tednu dni je bila vsa Črna gora razen Podgorice (Titograda), Cetinja in Nikšića ter primorskih mest osvobodjena. V tej množični vstaji je sodelovalo najmanj okoli 32.000 ljudi. Ti so zajeli okoli 3200 okupatorjevih vojakov, z ranjenci in drugimi pa so Italijani pogrešili približno 4800 mož. Poleg vojakov tudi precejšnje število oficirjev. To je bil velik in nenavaden uspeh, ki so ga uporniki dosegli prav zaradi splošnega presenečenja in množičnosti.

To je bila prva in velika posebnost vstaje v Črni gori.

Italijani so na to silovito reagirali. Iz Albanije — poveljstvo so imeli v Skadru — so pripeljali kar pet divizij, ki so skupno s tamkaj stacioniranimi posadkami in z domačimi odpadniki začeli močno protiofenzivo. V obsežnih operacijah od 19. julija do 10. avgusta 1941 so spet zavzeli izgubljeno ozemlje in pri tem izvajali nad prebivalstvom nasilje. Uporniške enote so se tedaj močno skrčile in vstaja je zašla v velike težave, veliko ljudi pa so Italijani odgnali v taborišča, ki so bila v Albaniji.

Po partijskem posvetovanju je še v avgustu 1941 »Začasno vrhovno poveljstvo« dobilo novo ime: »Glavni štab narodnoosvobodilnih odredov za Črno goro, Boko in Sandžak«, oktobra istega leta pa je bil posebej ustanovljen Glavni štab partizanskih odredov za Sandžak.

S pomočjo delegata Vrhovnega štaba in Centralnega komiteja KPJ je bilo uskladeno tudi sodelovanje in rast med odredi in nastajanjem organov ljudske oblasti.

Prebolevanje po začetnih neuspehih mladih uporniških enot je bilo vse uspešnejše in proti koncu 1941. leta je po nekaterih vidnih vojaških zmagah uporniška vojska spet večja in trdnjša. V tem času ima Črna gora in Boka Kotorska spet 44 partizanskih bataljonov, ki so bili razvrščeni v šest odredov. Reorganizacija teh odredov je bila izvršena v prvi polovici novembra. Črnogorski odred, ki je štel 1. decembra 1941 okoli 4000 borcev, je napadel Plevlje v Sandžaku. Ta napad pa je bil neuspešen. Izgubili so 500 mož — mrtvih in ranjenih.

Te slabosti so vplivale na močan porast četniških sil v Črni gori, kar se je začelo že kmalu po vstaji. To je še bolj oteževalo politične razmere v deželi, kajti četniki Draže Mihajlovića so, zavajajoč patriotsko razpoloženo ljudstvo, imeli tu precej hvaležen teren. Zato so partizanske sile imele vseskozi dosti težav, bojev in žrtev prav zaradi četnikov.

Tudi to je ena izmed posebnosti v rasti partizanskih sil Črne gore. Po napadu na Plevlje so kmalu ustanovili I. proletarsko brigado. Občuten del moštva so prispevali prav partizani Črnogorskega odreda. Okoli 320 borcev je bilo 22. decembra sprejetih v njen sestav.

*

Začetek 1942. leta je prinesel zagrizene boje, zlasti s četniki in Italijani. Okupator je počenjal huda nasilja. Za enega ubitega oficirja so Italijani streljali 50 Črnogorcev, za vojaka pa 10.

Centralni komite KPJ je spet pomagal pri nadaljnjem utrjevanju in urejanju razmer, kajti spomladi 1942 je začelo primanjkovati vsega in pretila je nevarnost zoževanja narodnoosvobodilnega gibanja. Ta nevarnost je bila toliko večja, ker so to italijanske oblasti podpihovale tako, da so po eni strani z raznimi merami skušali partizanske odrede ločevati od ljudstva, po drugi so pa podpirali četnike. Da bi zaustavili to naglo poslabševanje političnega in vojaškega stanja, je bil s pomočjo osrednjega jugoslovanskega vodstva imenovan nov pokrajinski partijski komite, poleg tega pa je bilo 21. aprila 1942 postavljeno tudi novo vojaško poveljstvo. Dokončali so tudi reorganizacijo vojske. Ukinili so teritorialne enote in organizirali nove, udarne bataljone. Tako je v šestih odredih nastalo 24 takih bataljonov s približno po dvesto možmi.

Boji pa so neprestano potekali.

Med tretjo sovražnikovo ofenzivo pa je v začetku maja 1942 združenim sovražnikovim silam uspelo celo, da so partizanske odrede prisilile na umik iz Črne gore. Po hudih trimesečnih bojih se je vodstvo, če ni hotelo izgubiti moštva, odločilo na umik proti severozahodu, to je proti Bosni. Posvet vojaških in političnih voditeljev

je 21. maja 1942 odločil, da bodo odredi zapustili domače ozemlje, tristo političnih delavcev pa bo ostalo tam, oziroma se vrnilo na zapuščeno ozemlje, kjer naj bi razvijali politično delovanje.

Tudi ta dejstva so ena izmed naslednjih posebnosti, ki so jih doživljale oborožene partizanske sile Črne gore.

*

Ta umik pa ni bil povsem defenzivnega značaja, kajti kmalu nato iz teh sil ustanove prve brigade.

Najprej je bila iz sandžaških partizanskih enot v okolici Foče 5. junija ustanovljena III. proletarska brigada.

Kmalu zatem pa sta bili v zahodni Bosni na Zelengori ustanovljeni iz črnogorskih partizanskih odredov še dve brigadi. To sta bili slavni IV. in V. proletarska brigada. Datum njunih rojstev je 10. junij 1942. V Črni gori, kjer so ostali le politični delavci s KP na čelu ter nekaj ilegalnih borbenih enot, so se začeli najtemnejši časi. Združeni sovražnik je zdaj z različnimi merami hotel dokončno uničiti narodnoosvobodilno gibanje. Posebno četniki so bili s svojimi nasilstvi nevarni uničevalci političnih delavcev in netilci bratomornega klanja.

Črna gora je ostala brez večjih partizanskih enot vse do spomladi 1943, dotlej pa je morala premagati različne preizkušnje. Vendar je premagala vse to. Spet je pripravljena pričakala vrnitev svojih enot, ki so se medtem okrepile, predvsem pa si nabrale veliko vojaških izkušenj.

Poglavitne, osnovne partizanske sile Črne gore, zbrane v prvih proletarskih brigadah, so od poletja 1942 sodelovale v vseh velikih podvigih osrednjih sil narodnoosvobodilne vojske. Prvi tak podvig je bil sodelovanje v pohodu prvih brigad proti zahodni Bosni. Ta pohod se je pod vodstvom Vrhovnega štaba začel 24. junija 1942.

In ko so te brigade razvile silovito dejavnost v Bosni ter tam osvobodili obširen teritorij, so bile v novembru 1942 ustanovljene prve divizije: 1. novembra sta bili ustanovljeni I. in II. proletarska divizija, 9. novembra pa III. in IV. ter še V. divizija, pozneje pa naslednje. V prvih treh divizijah so bile tudi črnogorske brigade.

V sestavu teh prvih divizij so potem črnogorske brigade sodelovale v tako zgodovinskih ofenzivah, kot sta bili četrta in peta, iz katerih poznamo bitke za ranjence v dolini Neretve, potem pa Sutjesko, kjer je popadalo veliko črnogorskih tovarišev.

Bajna rast partizanskih sil je sredi najhujših bojov omogočila, da je že v novembru 1942. leta ta vojska dobila naziv Narodnoosvobodilna vojska in partizanski odredi Jugoslavije.

*

V začetku aprila 1943 so bile prek Drine in Hercegovine prenesene operacije Glavne operativne skupine NOVJ — I., II., III., VII. divizija in drinska operativna skupina — tudi v Črno goro. Tako so se vrnile tja tudi črnogorske brigade.

Po peti ofenzivi s koncem v juniju 1943 se je Glavni štab za Črno goro hitro spet aktiviral in s pomočjo političnega delovanja na terenu iz preostalih delov Tretje divizije, ki je bila razbita na Sutjeski, sestavil tri manjše odrede in tri samostojne bataljone.

Ker je bil glavni odpor četnikov zlomljen med četrto in peto ofenzivo — v Črni gori se jih je pred tem zbralo okoli 18.000 — so zdaj partizanske enote v Črni gori naglo naraščale.

Kmalu pa so Nemci zaslutili, da bo Italija verjetno v najkrajšem času izpadla iz vrst sil Osi, in ker je Črna gora na važnem področju, so konec avgusta 1943

poslali tja 118. divizijo. Ta je zasedla trikot med Žabjakom, Pribojem in Prijepoljem.

Nemci se niso zmotili, kajti septembra je sledila kapitulacija Italije in tudi črnogorski partizani so razorožili več italijanskih enot.

Zdaj so Nemci s pomočjo četnikov hoteli obvladati tudi Črno goro, zlasti obalni pas. Razvijali so se ostri spopadi in različni kraji so večkrat prehajali iz rok v roke. Meseca oktobra 1943 so Nemci z ostanki najzagrizenejših italijanskih enot (Črne srajce) ter četniki vlagali velike napore, da bi pod nadzorom obdržali tudi Črno goro.

Medtem pa je bil že 10. septembra ustanovljen Drugi korpus, ki je prihajal iz Vzhodne Bosne v Črno goro. Zato so bili boji vse hujši. V Črni gori je ostalo tudi več italijanskih enot. Pod težo razmer in zaradi vztrajnega delovanja osvobodilnih sil sta v Črni gori prestopili na stran NOV tudi dve vsaj v večini italijanski diviziji: to sta bili najprej »Taurinense«, potem pa — 10. oktobra — še večji del divizije »Venezia«. Iz teh italijanskih enot je bila potem 2. decembra 1943 sestavljena divizija »Garibaldi«, ki je tudi sodila v Drugi — črnogorski — korpus. Takoj zatem pa so Nemci spet začeli novo — zimsko ofenzivo.

Medtem se je zaradi uspehov NOV širila in utrjevala tudi ljudska oblast in politični forumi. Tako so 15. in 16. novembra 1943 v Kolašinu ustanovili pokrajinski protifašistični svet narodne osvoboditve Črne gore in Boke Kotorske. Čez pet dni so v Plevlju osnovali tak svet za Sandžak in to razvijali naprej.

Konec 1943. leta je imela Črna gora štiri brigade in pet partizanskih odredov, poleg teh pa divizijo »Garibaldi«, so še delovale: druga divizija ter delno 29. hercegovaška divizija in dve sandžaški brigadi. Osvobojen je bil velik del Črne gore.

*

Med številnimi boji v začetku leta 1944 je bila iz novih moči 25. februarja ustanovljena še VIII. črnogorska brigada, v Boki Kotorski pa so ustanovili Primorsko operativno skupino. Ta je bila močna kot ena divizija.

Kmalu zatem — 7. marca — so v Sadžaku ustanovili še eno divizijo, in sicer Sedemintrideseto.

Zaradi očitne nevarnosti, ki je pretila nemškim silam na Balkanu, so Nemci sredi aprila začeli močno ofenzivo, ki je bila naperjena proti Drugemu korpusu v severnem delu Črne gore in Sandžaku.

V tem času so v okviru načrtov Vrhovnega štaba začele proti Srbiji že prodirati prve enote NOV — Druga in Peta divizija — zato je bilo področje Drugega korpusa v dolini Lima zelo pomembno. Z novimi močmi NOV so bili kmalu ustvarjeni pogoji za nadaljnje prodiranje proti Srbiji in Makedoniji. Vendar pa so bili poleti 1944 tam zaradi tega hudi boji. Nemška ofenziva pa je bila tako močna in obsežna, da je prisilila osnovne sile NOV k drugi smeri proti Srbiji.

Sredi nadaljnjih bojev je bilo kmalu osvobojeno več črnogorskega ozemlja. Ponovno so osvobodili Kolašin, Berane, Andrijevicu, Primorska operativna skupina — zaradi angloameriških skupin — pa je z močnimi sunki 17. in 18. septembra osvobodila Nikšič in Čevo.

Ti uspehi so omogočili nov priliv ljudi, in tako sta bili spet ustanovljeni dve novi brigadi: Deseta črnogorska in — 5. oktobra — Prva bokeljska.

V začetku oktobra so se Nemci začeli pripravljati na umik svojih sil iz Albanije, in sicer prek Črne gore. Zato so črnogorski partizani rušili komunikacije, ki so vodile iz Albanije, Metohije in Srbije čez Črno goro in proti Bosni oziroma Dalmaciji. Drugi črnogorski korpus se je pripravil na zadrževanje nemškega umika. V tem cilju so začeli delovati in osvobodili velik del Črne gore, zlasti primorske

predele. Zaradi tega so Nemci morali svoje sile usmeriti namesto prek Nikšića proti Mostarju, proti Kolašinu, Prijepolju in Višegradu v vzhodni Bosni. V nadaljevanju novembrskih bojev je bilo 13. novembra 1944 osvobojeno tudi Cetinje in njegova okolica.

Na jugu pa je Drugi korpus 22. novembra končal tudi boje za osvoboditev Boke Kotorske.

Sovražnikove edinice pa so zaradi svojega zavarovanja še vedno poskušale obvarovati pot in zagotoviti umik, zato so v novembru in decembru 1944 izvajali močne napade. Vendar pa se je NOV v Črni gori krepila tako, da se je bližala končna osvoboditev dežele.

Pri tem so — po dogovoru med Vrhovnim štabom NOV in Glavnim štabom NOV Albanije, sodelovale tudi albanske enote. Prišli sta dve njihovi diviziji. Združene enote so 16. decembra 1944 osvobodile Brskut in Levo Reko.

V nadaljevanju bojev so 18. decembra osvobodili tudi Podgorico-Titograd. Nemci so se prebijali proti severu in boji so se dalje razvijali na obalah Lima in Tare.

Nemci so pri tem imeli občutne izgube, končna osvoboditev Črne gore pa je sledila v prvi polovici januarja 1945.

Tudi to je njena posebnost.

Velik del njenih enot je potem sodeloval v operacijah vse do končne osvoboditve Jugoslavije.

V narodnoosvobodilni vojni je Črna gora dala velik krvni davek: okoli 15.000 padlih, poleg tega pa več kot 6.500 ustreljenih ljudi.

Dala pa je tudi veliko herojev in sposobnih voditeljev jugoslovanske armade.

Spomini na delavsko gibanje v Sloveniji

Ko s ponosom pregledujemo bogato dediščino revolucionarnega delavskega razreda, njegove Komunistične partije in sindikatov, smo tudi v revijo Borec vvrstili spomine na sindikalno gibanje nasploh in na delovanje sindikatov v preteklosti. Sindikati so bili namreč vseskozi ob idejnem vodstvu in spodbudi Komunistične partije mobilizator in organizator delavskih množic, ki so se upirale socialni in nacionalni neenakopravnosti ter so svoja prizadevanja končno uveljavile v NOV in v socialistični revoluciji.

Pregledujemo pot, dolgo pol stoletja in še več, pot od združitve sindikatov v vsej državi leta 1919, ko je bila v 2500 osnovnih sindikalnih organizacijah včlanjena skoraj polovica vseh zaposlenih. Jugoslovanski in slovenski sindikati imajo v tem razdobju vrsto pomembnih uspehov. Tako julija 1919 generalni štrajk kot izraz mednarodne delavske solidarnosti združenega sindikalnega gibanja Jugoslavije ob njegovih prvih korakih. Jugoslovanski sindikati so bili leta 1920 eni od ustanoviteljev Rdeče sindikalne internacionale, nato pa so se leto za letom vrstili štrajki, številne delavske akcije, mezdna gibanja, protesti in oboroženi spopadi, obenem pa tudi nasilje in preganjanje najbolj revolucionarnih delavcev. Delavski razred je prav tako na svojih ramenih nosil tudi vso težo narodnoosvobodilnega boja; nastop slovenskega delavskega razreda v slovenski politični zgodovini in združevanje revolucionarnih delavcev v organizirano socialno in nacionalno gibanje nista bila nikoli izločena iz širšega zgodovinskega dogajanja. Leta 1949 so jugoslovanski de-

lavci začeli uresničevati zgodovinsko zamisel o samoupravljanju, nabirali so si nove družbenopolitične izkušnje in začeli ustvarjati možnosti za resnično politično, ekonomsko in kulturno svobodo in dosegati z optimalnim uresničevanjem svojih današnjih interesov zgodovinske socialistične cilje.

Tekstilna stavka je bila moj izpit

Maks Gašparič

Z naprednim socialističnim delavskim gibanjem sem se srečal, ko sem bil star okrog petnajst let, in to kot vajenec. Prve socialistične misli in ideje sem dobil od prijatelja študenta Frana Žižka in njegovega očeta krojača. Iz tistih časov imam lep spomin.

Tedanje šolske oblasti in organizacije Jadranske straže so 1932. leta organizirale v Unionski dvorani v Mariboru veliko proslavo. Študent Fran Žižek je nastopil pred nabito dvorano z necenzurirano recitacijo v vlogi revnega študenta, ki opeva naše modro Jadransko morje in revolucionarno obtožuje tedanjo družbo, ki onemogoča, da bi ga delovni ljudje in mladina uživali. Po zaključku smo male skupine mladincev recitatorja zaščitile, odšli smo s proslave pri stranskih vratih ta dogodek proslaviti. To je bil moj mali krst in začetek mojega revolucionarnega boja v delavskem gibanju. Tedaj mi je bilo šestnajst let.

Največji in najtežji izpit, ki sem ga v stari Jugoslaviji in v revolucionarnem delavskem gibanju naredil ter mi je ostal v najlepšem spominu, pa je bila velika tekstilna stavka leta 1936. Po nalogu PK KP Slovenije sem bil zadolžen, da organiziram stavko in zasedemo vse tekstilne tovarne v Mariboru. Takrat so tekstilni delavci v Kranju in ljubljanskem bazenu še stavkali in tovarne zasedli. Naloga je bila glede na specifične razmere v Mariboru izredno težka. Vse sindikate so v tedanji dobi vodili v glavnem ljudje, ki so bili proti revolucionarnim oblikam borbe. Zato sem moral ob podpori mladincev in posameznih oblastnih zaupnikov in delavcev čez noč organizirati stavko mimo delavskih razrednih sindikatov. Po načrtu smo stavko začeli v mali tovarni TOMA na Pobrežju — danes Svila, in sicer ob petih zjutraj, za druge tovarne pa smo določili začetek stavke v opoldanskih urah, tako da sta bili skupaj dopoldanska in popoldanska izmena. Razen v tovarni Hutter je stavka stoodstotno uspela v vseh tovarnah. Ker smo dopoldne stavkali samo v mali tovarni Toma, je bil velik pritisk, da bi v tem času stavko zlomili in onemogočili širjenje stavke. Ko niso uspeli lastniki in vodstvo tovarne niti mestni načelnik in predstojnik policije zavreti stavke, s temi smo se pogajali pred vrati tovarne, so poslali na nas skoraj celo četo žandarjev z bajoneti na puškah. Ker jim na poziv nismo odprli vrat, so hoteli nasilno vdreti v tovarno, da bi nas aretirali in izgnali ter tako omogočili skupini vranglovcev — ruskih belogardistov, da bi kot stavkokazi pričeli delati. Položaj je bil zelo kritičen. Že je kazalo, da je vse izgubljeno, del delavcev in delavk se je pričel odmikati od ograj v najbolj usodnem trenutku, ko so se orožniki vzpenjali na ograjo, da jo samo še preskočijo, pa je Slavka Likovič zgrabila za kol in zaklicala: »Hlapci kapitalistični, stran, tovariši, udarimo po njih,« in pričela mlatiti po orožnikih. V trenutku so skoraj vsi imeli v rokah razno orodje in kole, predvsem ženske so bile udarne. Vsi orožniki so bili odbiti, mi smo jih pozvali, da nas pustijo pri miru, tovarno pa bomo že mi čuvali. Nenavadno odločna in samoiniciativna akcija tovarišice Slavke je bila za uspešen začetek tekstilne stavke izrednega pomena. Že prve dni stavke so aretirali nekatere

člane stavkovnega odbora. Naša starejša tovarišica Mara Gerkman, ki je vodila stavko v obratu Tabor, je zbrala več delavcev in delavk, predvsem pa mladine, in jih vodila pred predstojništvo policije. Z odločnimi in neprekinjenimi demonstracijami in ob pretepanju s policijo so dosegli izpustitev vseh aretiranih. V tej stavki sem bil predsednik okrožnega stavkovnega komiteja. Nekega dne se je pojavil na Delavski zbornici, tam smo imeli sedež, duhovnik, ki je želel govoriti z menoj. Zanimal se je za potek stavke, za naše zahteve ter nam ponudil vso pomoč. To je bil Jože Lampret, ki je aktivno sodeloval v delavskem gibanju in je bil med NOV v partizanih. Zelo uspešno nam je v svoji fari organiziral zbiranje živeža in druge pomoči za stavkajoče. Zaradi stavke so me aretirali in izgnali iz Maribora. Najbolj borbeni delavci in delavke so bili odpuščeni, bili smo brezdomci, brez stanovanja in sredstev za preživetje. Po nalogu Partije pa smo vztrajali v Mariboru. V tisti dobi je bila delavska vajenska in srednješolska mladina tista, ki je predstavljala osnovo našega dela. Njim ter drugim tovarišem se moram zahvaliti, da smo v tem času lahko vzdržali v Mariboru Tone Volušček, Jože Babič in jaz.

Spomini na sindikalno gibanje v Mariboru v letih od 1936 do 1941

Milka Jevšnikar-Bračko

Že v dijaških letih od leta 1931 do 1935 sem na celjski gimnaziji spoznala razliko ter občutila prezir in zapostavljanje, ki smo ga doživljali otroci delavcev in kmetov. Sošolki Vera Slander, skojevka, in Milena Bole-Koržetova sta bili že tedaj vzgojeni v revolucionarnem duhu od svojih bratov komunistov Slavka Slandra in Dušana Boleta. Hitro sta me pritegnili in prepričali, da je možno edino v borbi za enakopravnost in pravice delavskega razreda proti tedanji buržoazno kapitalistični družbi — doseči enakopraven položaj.

Oktober 1936 sem prišla v Maribor, se nastanila pri sestrah in iskala zaposlitve. Sestra Fani, pozneje poročena Kojc, je bila zaposlena v tovarni Mirim čokolade, tam je bila delavska zaupnica Ursove sindikalne organizacije. V tej tovarni je bila med organizatorji štrajka leta 1936 in so jo zaradi tega odpustili. Nato se je zaposlila pri tedanjem Dr. in drug, v poznejši Predilnici in tkalnici Maribor. Tudi meni je našla delo v tej tovarni. Kmalu sem se spoznala z Danico Žigon-Greifovo, skojevko, Cveto Pikš-Audič, Gizelo Urek, Marijo Gerkman, ki je bila vodja štrajka v septembru 1936, s Kumarjem, že članom KPJ, Jožetom Gričarjem, Marjanom Tulom in še z drugimi, ki so že bili povezani v Ursovem sindikatu tekstilnih delavcev. Hkrati pa sem našla na Pobrežju tudi bivšo sošolko Mileno Bole; ta me je seznanila s sestro Albino, bratoma Dušanom in Sašo, Brankom Babičem, Vilkom Čizmekom, Maksom Gašperičem in drugimi.

Po večkratnih sestankih in razgovorih pri Boletovih, Babiču in Čizmeku so me sprejeli v SKOJ.

Ko pa so po štrajku leta 1936 komunisti izgubili pozicije v sindikatih, so začeli zbirati delavsko in vajensko mladino, v mestnem predelu tudi srednješolsko in študentovsko mladino, v kulturnopolitično vzgojno organizacijo Vzajemnost. Kar vodjem štrajka ni uspelo pri stavki, jim je v vzajemnosti med napredno delavsko mladino, katero je vodil že prekaljen komunist in glavni vodja štrajka Maks Gašperič. Z nekaterimi naprednimi revolucionarji je ustanovil na Pobrežju Vzajem-

nost. Soustanovitelji so bili: Slavka Likovic, tudi vodja štrajka v Tovarni svile, Ivan Strnad, Branko Babič, Jože Babič, Vilko Čizmek, Jože Kojc, Vernar Breznik, Tončka Črnčec, Angelca Belak, Danica Žigon, Boletovi štirje, Franci Kukovec, Pavlek Narat, Franc Belak, Ivo Pešec in še nekateri.

Pri pobreški Vzajemnosti sem sodelovala do konca 1939. leta, nato pa sem se preselila v železničarsko kolonijo in se vključila v mestno Vzajemnost. Ves čas pa sem bila organizirana v SKOJ in Ursovi sindikalni organizaciji, ki smo jo imenovali rdečo ali levičarsko. Udeleževala sem se vseh akcij, ki so jih organizirali KP, Vzajemnost ali Ursov sindikat. To so bile največ akcije s širjenjem komunističnih letakov — protirežimske vsebine, razne napisne akcije, za prijateljstvo s Sovjetsko zvezo, proti vodilni buržoaziji, razna gesla, srp in kladivo in podobno. V letih 1939 in 1940 smo bili že toliko drzni, da smo letake delili v roke delavcem pred tovarnami zjutraj ali zvečer, ko so prihajali na delo in odhajali z dela.

Na Teznu so ustanovili in vodili Vzajemnost Konrad Čanžek, član KP od ustanovitve, Štefan Letošnja, član KP od leta 1929, in še nekateri.

V Radvanju jo je vodil mladinec, delavec Pliberšek. Najbolj močna pa je bila organizacija Vzajemnosti v mestu, saj so bili tu zastopani poleg vajenske in delavske mladine tudi srednješolci, študenti in nekateri intelektualci. Takrat so bili najbolj aktivni Marija Sme, ki je med delavci v tovarni Mautner v Melju uživala tako zaupanje, da je uspela organizirati štrajk, brž ko je dobila za to direktivo od Maksa Gašperiča ali sindikata. Bila je sposobna voditi revolucionarni boj v tej tovarni, množično je vodila delavce na demonstracije. Ob taki priliki so jo odpustili, ker pa je bila vsa tovarna z njo solidarna, jo je vodstvo tovarne na zahtevo delavcev moralo sprejeti nazaj. Ena takih je bila tudi Slava Likovic v Tovarni svile; ta je sama začela štrajk in za seboj potegnila vso tovarno. Likovičeva pa je, žal, leta 1938 po hudi bolezni umrla. Tovariši komunisti so jo spremenili v prerani grob, od nje se je poslovil z manifestativnim govorom Maks Gašperič. To je bil do tedaj prvi civilni partijski pogreb v Mariboru.

V mestu so delovali: Tine in Gustek Greif, Jože in Ivan Jevšnikar, Lojze in Mirko Fajdiga, Konrad Konhajzler, Julka Polančič, Ivo in Lovro, Tone Lorger, Rezka Čanžek, Lote Drozg, Zlata Šrol, Konki Černec, Oskar Kalin, Jože Fluks, Slava Komelj-Zidanškova, Konrad Veber, Oto in Sonja Černežlo, Jože Rant-Moša, Miloš Zidanšek, Lojze Horvat; to so bili delavci in vajenci. Od srednješolcev, študentov in intelektualcev pa so se izredno izkazali — posebno v Mladih potih, zato so bili organizirani celo kolportažni odbori. Tu so delovali bratje Kadunci, Maks Durjava, Slava Klavora, Mara Čepič, Selvira Tomazini, Tone Čufar, ki je večkrat prihajal v Maribor, Ljubo Marion, Marko Rems, Janko Glinšek, Rudi Jančar, Lizika, Ivan in Hanika, Bojan Ilich, Zavrl, Zdravko Čebular, Karl Audič, Vili in Janko, Romana Šerak, ing. Jože Hermanko, Andrina Kovačič, pozneje Slavko Šlander in še mnogo drugih tovarišev in tovarišic, ki pa se jih po tako dolgem času ne morem spomniti. Mladina vseh slojev Maribora se je pod okriljem Vzajemnosti vzgajala v napredne revolucionarje ter se kulturno izživljala v raznih sekcijah. Dramsko sekcijo je vodil nekaj časa Jože Babič, nato prof. Anton Novak, proti koncu pa Vilko Čizmek. Uprizorili so več iger, kot na primer Kriza, ki je dosegla izreden uspeh, saj je na Pobrežje drlo ljudi od vseh strani. Nato so uprizorili Užitarke, Tuje dete, Za narodov blagor, Vodo s planine in še druge. Prirejali smo tudi družabne večere s kulturnometniškim programom v revolucionarnem duhu, da bi s tem pridobivali za naše napredno delavsko gibanje čimveč ljudi, posebno pa mladine. Te smo prirejali na Pobrežju, Teznu, v Studencih, Radvanju. Delovali smo tudi v delavski zbornici. Na teh sporedih smo sodelovali s svojo revolucionarno pesmijo, naš pevski zbor pa je vodil in prirejal revolucionarni program prof. Leon Novak. V delavski

zbornici so pogosto imeli politična zborovanja vajenci iz vseh strok. Prirejali smo razne igre in čajanke z namenom, da se spozna med seboj mladina Maribora. Največ zaslug za to dejavnost imajo Maks Gašperič, Vilko Čižmek in Miloš Zidanšek, ki so živeli in delali samo za napredno delavsko revolucionarno gibanje.

Najbolj manifestativno pa so zvenela naša politična zborovanja, in sicer tako imenovani množični shodi delavcev in naprednih izobražencev ob praznovanju delavskega praznika 1. maja. Ob teh prilikah smo prišli vsi z rdečim nageljnom v gumbnici, zbrali smo se nekje v predmestju in z revolucionarno pesmijo nadaljevali pot na shode, včasih na Urbana, na Pohorje — Habakuk, na Osetov grič in še drugam. Na teh množičnih shodih so nam govorili takrat znani komunisti ing. Jože Hermanko, Maks Gašperič, Miloš Zidanšek, Vilko Čižmek, Branko Babič in drugi. Vsakokrat smo zapeli internacionalo, ob povratku v mesto smo še prepevali naše revolucionarne pesmi; ko pa smo se približali mestu, smo utihnili in se mirno razšli.

V vseh akcijah smo bili enotno povezani, in sicer partija, SKOJ, sindikati in Vzajemnost.

Vsi, ki so bili vključeni v Vzajemnosti, so prišli pozneje v Ursove sindikate ter v odbore sekcij tega sindikata. Bilo je več sekcij: tekstilci, živilci, grafičarji, gradbinci, peki, čevljarji in še nekateri. Najbolj agilni so bili gradbinci, te sta vodila Lojze Horvat in Jože Rant. Oba so ob razpustu sindikatov leta 1941 zaprli, Rant je edini dočakal okupacijo v zaporu. Nato so ga odpeljali na Borl, potem izpustili. Takoj se je vključil v ilegalno delo za NOB, kasneje pa odšel v NOV.

Poleg Ursove sindikalne organizacije, ki je bila rdeča — levičarska, je bila še Jugoras — zelena, to je Zveza združenj delavcev, ta pa je bila klerofašistična. Dalje so bili »beli« — Jugoslovanska strokovna zveza krščanskih socialistov, edino ta je sodelovala z Ursovim sindikatom že od leta 1935 v raznih skupnih akcijah. Nato so bili še »plavi« — Narodno strokovna zveza, nacionalisti, večina sokoli.

Leta 1940 so bili sindikati razpuščeni, takoj nato pa so začeli ustanavljati odbore delavske enotnosti po tovarnah. V te odbore so se vključili ursovc — rdeči, pa tudi levi socialdemokrati ter nekaj plavih — to so bili sokoli, toda ne vsi. V Mariboru so se vključile vse sokolske vrste, razen iz centra.

Kot skojevka in članica odbora Ursovega sindikata tekstilcev sem bila zadolžena za revolucionarno delo med delavci predilnice in tkalnice za obrat Predilnica. V letu 1938, ko smo delali samo tri dni na teden, ker ni bilo surovin, smo v poletju, točnega datuma se ne spominjam, organizirali v obratu Predilnica štrajk za zvišanje mezd in proti terorju vodstva predilnice. Uspeli smo toliko, da so nam zvišali plače za 50 par na uro. Stanje v tovarni pa se je slabšalo iz dneva v dan, saj že leta 1939 nekateri oddelki sploh niso imeli več dela. Morali smo delati, kar je pač prišlo.

Dne 21. avgusta 1939 so volili nove delavske zaupnike v sindikate. Kot skojevka sem bila zadolžena, da krožim med delavci in jih prepričujem, naj volijo rdečo listo, to je zaupnike za Ursov sindikat. Pri vodstvu tovarne, posebno pa še pri obratovodji, sem bila že od leta 1937 v nemilosti zaradi svojega naprednega delovanja med delavci. Ta dan pa je bil zame usoden. Preddelavka, vohunka obratovodje, me je zmerjala in celo tepla, ker sem nagovarjala delavce za našo rdečo listo. Zatožila me je obratovodji, nato so me po dolgi žolčni debati na mestu odpustili. Ni mi bilo žal, povedala sem obratovodji, da bo skoraj odzvonilo kapitalizmu in tudi njemu, da ne bo več dolgo pil krvi delavcem. Bil je zelo besen, zagrozil mi je celo z Glavnjačo.

Nato sem iskala delo v vseh tovarnah v Mariboru, celih šest mesecev sem tavalala okrog, toda za ožigosano komunistko ni bilo nikjer kruha. Od Ursovega sindikata sem dobivala malenkostno podporo. Zaposlitve zato nisem dobila, ker je

vodstvo predilnice in tkalnice obvestilo vse tekstilne tovarne v Mariboru, da sem nevarna komunistka.

V letu 1938 pa sem se vključila tudi v žensko gibanje za enakopravnost. V Mariboru je vodila emancipacijo žená prof. Milica Ostrovska. Pri njej smo se često sestajali. Ta organizacija je tudi sodelovala v raznih demonstracijah in protirežimskih akcijah. Ker po odpustu iz predilnice in tkalnice nisem mogla nikjer dobiti dela, mi je pomagala prof. Ostrovska, da sem se zaposlila pri Sokliču, ki je izdeloval štamčilke in kartoteke. Tam sem delala tako dolgo, dokler ni zmanjkalo dela. Leta 1940 je policija zaprla Bojana Iliča in našla pri njem spisek vseh skojevcev; na tem seznamu sem bila tudi jaz. S policije so se telefonično informirali pri Sokliču, kje stanujem. Sokličeva žena me je o tem takoj obvestila, saj je vedela, kdo in kaj sem. Dovolila mi je, da sem takoj odšla domov odstranit vso politično literaturo. Policija je preiskovala pri vseh z Iličovega seznama. Tako so prišli tudi h gospodinj, kjer sem stanovala. Pred njihovim prihodom pa mi je uspelo vse sežgati, za kar mi je še danes žal. Ko so policaji prišli, sem bila jaz že odšla, gospodinja pa jih je prepričevala, da sem pridno in pošteno dekle, da nikamor ne zahajam in se z nikomur ne družim. Ker niso ničesar našli, so odšli in tudi gospodinj so verjeli. Imela sem pač srečo, saj so ob tej akciji zaprli več naših. Avgusta leta 1940 sem bila sprejeta v KP. Sprejel me je Miloš Zidanšek.

Omenila bi še protidraginjsko akcijo vseh delavcev v Mariboru, ki jo je organiziral sindikat v letu 1940. Ob tej priliki je dobil Maribor pojačenje žandarjev iz Hrvaške in Srbije. Demonstracije po mestu so trajale ves dan. Vse tovarne so bile zastražene z žandarji in policijo, toda delavcem je kljub temu uspelo priti iz tovarn na cesto.

Posebno iz Melja se je valila reka demonstrantov, ki se je celo spopadla z žandarji s kamnitnimi kockami na Meljski cesti. Bilo je tudi nekaj poškodovanih. Žandarji in policija so se z motorji zaganjali med demonstrante. Žandarji so nas preganjali z nasajenimi bajoneti. Na Pobrežju pa je uspelo izvesti tako akcijo Vilku Čizmeku; tam so se zbrale delavske žene in mladina, ki je bila zelo revolucionarna in glasna.

Omembe vredna je tudi akcija avgusta 1938, ko so obiskali Maribor češki študenti. Zbrala se je vsa napredna mladina Maribora, pričakali smo jih na kolodvoru, nato smo krenili po mestu, vzklikaje razna protirežimska gesla. Ker je policija pričakovala demonstracije, so dobili pomoč celega kordona iz Ljubljane. Ta nas je pričakal z gumijevkami, skrit v frančiškanski cerkvi in restavraciji Union. Na današnji Partizanski cesti je nastal pravi pretep med demonstranti in policijo. Precej naših je bilo takrat tudi zaprtih.

Marca 1941, ko so v Beogradu sklenili sramotni pakt z Nemčijo, so se zbrale v Mariboru vse napredne sile na čelu s komunisti in delavsko enotnostjo v nepremagljivo armado ljudstva, ki je z ogorčenostjo vzklikala: »Smrt nemškim izdajcem!« Nas mlade je ta demonstracija tako razburkala, da smo si dali duška po končani akciji na nogometnem igrišču Rapid, kjer je bilo zbirališče kulturbundovcev. Tam smo polomili vso ograjo in razbili streho ter okna na garderobi. Seveda policaji niso gledali križem rok; kdor je bil prepočasen, so ga aretirali. Precej naših mladih vročevrnežev so prijeli. Meni je uspelo pobegniti.

Prišel je najhujši dan, 6. april 1941, z njim pa okupacija in konec svobode. Sledila so taborišča, množična streljanja, nato pa organiziran boj proti okupatorju in domačim izdajalcem. Večina navedenih tovarišev in tovarišic pa še dosti drugih zavednih Slovencev se je vključilo v organiziran boj proti fašizmu. Večina njih ni dočakala svobode. Zavedala sem se svoje dolžnosti in se takoj organizirano vključila v odporniško gibanje, pozneje pa v aktiven boj proti okupatorju.

O socializmu smo lahko le sanjali

Janez Gantar

Deset bi nas bilo, pa so štirje otroci umrli v najnežnejši mladosti. Umiranje otrok je bilo takrat samo po sebi umevno. Polovica jih navadno gre, preden spregovorijo.

Oče je bil rudar-kopač. Zaslužki so bili takrat, ob koncu prejšnjega stoletja, taki, da človek ni mogel ne živeti ne umreti. Pri štirih otrocih je bilo treba po osemurnem delu v jami poiskati postranski zaslužek, da se je za silo živelo. Nekaj pri rudniku — po šihlu, nekaj pri okoliških kmetih. Dober rudar je zaslužil na dan 70, 80 krajcarjev, zelo redki goldinar. Pri tem je bila moka po 16 do 18 krajcarjev, vino 25, 30 in tudi 40 krajcarjev liter, obleka 20 goldinarjev. Dobro se spominjam, da smo imeli na dan pol litra mleka. Meso je bilo na mizi silno redek gost — le ob največjih praznikih. Za večerjo smo šli največkrat spat. Nič čudnega, da so bolezni na veliko gospodarile v Idriji. Jetika je spravila v grob cele družine, prestradani otroci so umirali na veliko za nalezljivimi boleznimi. Tako je bilo takrat v Idriji. Razumljivo je, da so poskušali idrijski rudarji že zelo zgodaj najti pot, kako bi vsaj malo izboljšali življenje. Toda o kaki organizirani akciji niti v zadnjih desetletjih prejšnjega stoletja ni bilo govora. Idrijskega rudarja so stoletja vzgajali v discipliniranega delavca v rudarstvu, pa tudi pokornega Bogu in gospodi v Idriji ter na Dunaju. Rudnik je bil skoraj vseskozi v državnih rokah in so ga najbolj surovo izkoriščali. Tu in tam so gospodje le odrinili tudi knapu kako drobčinico. Verjetno takrat idrijski rudar ni živel slabše, mogoče celo za spoznanje bolje kot milijoni proletarcev po Evropi.

Šele v devetdesetih letih prejšnjega stoletja, se mi zdi, se je začelo organizirano gibanje rudarjev. Premlad sem bil še takrat, vendar se spominjam, da je oče hodil na sestanke in omenjal strokovno organizacijo. Življenje pa se bistveno kljub temu ni izboljšalo. Šele okoli leta 1900 se je začelo premikati. Takrat sem bil pob in sem komaj začel spoznavati življenje. Delal sem že pri rudniku.

Iz tistih let mi je posebno ostal v spominu prvi poskus glede štrajka. Takrat nas je bila vsaj polovica knapov že včlanjenih v strokovni organizaciji — ali kot pravijo danes — sindikatu. Tedaj je bila naša organizacija že povezana v zvezo avstrijskih sindikatov, medtem ko smo bili prej povezani le z organizacijo v zavsavskih premogovnikih.

Bilo je pomladi 1901. ali 1902. leta, ko je strokovna organizacija nekega popoldneva sklicala shod. Življenjske razmere so bile takrat še vedno slabe. Nekaj je bilo treba ukreniti za izboljšanje plač. Uvideli smo, da bo treba pritisniti na vodstvo rudnika. Na zborovanju so govorili zastopniki strokovne in politične organizacije. Za vsem je že stala večina rudarjev. Govorniki so bili sami domačini. Soglasni sklep zborovanja je bil štrajk, in to takoj naslednji dan. Kar nas je bilo mladih, smo se takoj razpršili po Idriji in obveščali o tem ljudje, ki jih ni bilo na zborovanju. Vse je bilo pripravljeno, da se začne za Idrijo nekaj posebnega — stavka. Pozno zvečer pa so sklicali nujno sejo organizacije. Medtem, že po zborovanju, sta namreč prispela v Idrijo dva tovariša, ki ju je poslalo ljubljansko vodstvo sindikata. Odločno sta odsvetovala štrajk. Dopovedovala sta nam, da je vse skupaj premalo pripravljeno, da bi štrajk zdržali le nekaj dni, saj ni niti živeža niti denarja. »Rudniški gospodje,« sta rekla, »se bodo vsemu le smejali, saj dobro vedo, kakšne so razmere. Čez nekaj dni bodo pač zopet vsi knapi v jami pokorno delali, vodstvo rudnika pa bo diktiralo svoje pogoje za delo in zaslužek, namesto

da bi to storili rudarji.« Navsezadnje sta imela moža prav. Od česa naj bi stavka-joči živeli. Po hudem prerekanju so se odločili: štrajka ne bo!

Kar nas je bilo mladih, smo v poznih nočnih urah tekali po Idriji, da nam je sapa pohajala, in obveščali rudarje, da je štrajk preklican. Marsikatero bridko in surovo je bilo treba preslišati. Ljudje so bili na akcijo pripravljeni! Naslednjega jutra so pri delu manjkali le redki rudarji — tisti pač, ki jih ni uspelo obvestiti o preklicu štrajka. Tudi tem je vodstvo jame pogledalo skozi prste, bili so ob šit in nič drugega.

Gospodo, ki je razglašala idrijskega rudarja za nadvse pokornega svetni in cerkveni oblasti, pa je vendarle zaskrbelo. Prav gotovo bi bila padla v nemilost in bi bila na Dunaju zamera, če bi se bili idrijski rudarji uprli. Brez štrajka so namreč že naslednji mesec zvišali plače za 15 odstotkov. Nekaj je to bilo, vendar se stanje ni kaj prida izboljšalo. Bistveno smo začeli bolje živeti po letu 1908, ko so uvedli kronsko veljavo in odpravili del plač v naturalijah. Knapi so kupovali, kar so želeli in zmogli ter jim ni več rudnik delil moke, drv in drugega.

V Idriji torej štrajki niso bili moda. Le enkrat smo še poizkusili, in sicer l. 1918. To je bila lakotna stavka, če bi se posrečila. Toda zadeva je bila hitro končana. Ko so gospodje izvedeli, kaj nameravamo, so nam kratko in malo nataknili vojaške kape in stvar je bila opravljena — bili smo mobilizirani in delali naprej, kolikor smo zaradi lakote pač zmogli.

Na začetku tega stoletja je bilo ustanovljeno delavsko konsumno društvo v Idriji. Zamisel je bila rojena pri vodstvu socialdemokratske stranke v Idriji, v življenje pa jo je speljala strokovna rudarska organizacija. Takrat je bilo v Idriji le nekaj privatnih štacunarjev, ki so ljudi pač po svoje odirali.

Ustanovitev take gospodarske organizacije ni bila lahka stvar. Denarja ni bilo, obresti na posojila pa visoke in tudi gospodi take stvari niso ugajale. Možje, ki so se lotili tega posla, so morali vložiti mnogo truda v delo, da je stvar stekla. Vzdržati je bilo treba hud pritisk privatnih trgovcev, ki jim je bil konsum trn v peti in so si na vse kriplje prizadevali, da bi zadeva padla v vodo. Le s požrtvovalnostjo rudarjev-članov je ustanova premagala začetne težave. Deleži članov so bili za takratne razmere visoki — 20 goldinarjev. Mesec za mesecem je bilo treba odšteti po 2 goldinarja. To pa je bilo več kot enodnevni zaslužek. Pri tem pa se je še s postranskim zaslužkom komaj živelo.

Vendar je šlo. Že v nekaj letih, posebno ko je vodstvo konsuma prevzel Anton Kristan, bratranec Etbina Kristana, smo prišli na zeleno vejo. V nekaj desetletjih je konsum postal močna gospodarska organizacija in je vzdržala celo italijanski pritisk. Mnogo let sem bil odbornik konsumnega društva, zato dobro poznam njegov razvoj. Še danes pa mi ni jasno, zakaj so to delavsko organizacijo kmalu po tej vojni ukinili. Delavci so jo spravili na noge z vso požrtvovalnostjo. Trdim lahko, da so si deleže odtrgovali od ust, poleg tega pa opravili zanj še ogromno prostovoljnega dela pri urejanju trgovin, mlina in drugega. Za primer zvestobe, danes se zdi to mogoče smešno, takrat pa je mnogo pomenilo, povem tole: rudar Bezeljak je bil zaveden socialdemokrat in eden prvih članov konsuma. Ko pa je nekoč v konsumni trgovini zmanjkalo soli, je ženi ukazal: »Dokler ne bo soli v konsumu, bomo jedli neslano, drugje je ne boš kupovala.« In kar je ukazal, je držalo — jedli so neslano, dokler ni imel konsum soli, to pa je lahko trajalo tudi več dni.

Ko so po prvi svetovni vojni okupirali naše kraje Lahi, se je začelo za idrijskega rudarja klavрно življenje. Pomanjkanja, kot smo ga bili vajeni do leta 1910 in med vojno, sicer ni bilo, vzeli pa so nam vse: strokovno organizacijo, politične organizacije, slovenske knjige, časopise, slovensko besedo na javnem kraju. Bili smo le še garači pod zemljo brez vseh pravic. Vsi politični in sindikalni delavci

Marij Pregelj: Homer: Iliada (ilustracija), ca. 1950

smo bili z družinami vred na črnih seznamih. Posebno se je okrepil okupatorjev pritisk za svetovne gospodarske krize. Takrat je šlo vsem le za kos kruha in Italijani so to nesramno izkoriščali. V rudniku je bila na vidiku močna redukcija števil delavcev, govorili so, da gre za 200 ljudi. Takrat so Lahi še posebno pritisnili. Lotili so se stvari, ki lahko pade na pamet le fašistom — začeli so poitalijančevati priimke. Grozili so z vsem mogočim, najbolj pa z odpustom iz službe. Rudarji so se dolgo upirali, nazadnje so začeli cepati drug za drugim. Šlo je za kos kruha, šlo je za to, ali bo družina stradala ali ne. Poitalijančevanje je pospešila redukcija. Jaz sem odletel med prvimi. Od takrat mi je posebno ostalo v spominu, kaj sta se pogovarjala jamski poslovodja Knap in rudar Bratuž. Rudniška uprava je namreč naročilu nadzorniku, naj prepričujejo rudarje, da bi menjali priimek. Saj se je tudi njim upiralo, med njimi ni bilo slabih mož, toda šlo je za kruh — za nekoliko bolj belega, kot je knapovski. Takrat je delal Bratuž blizu mene. Midva sva s poslovodjem takoj opravila. Poznal sem zakon in vedel, da me k temu ne more nihče prisiliti. Potem pa je poslovodja začel s svojo prisiljeno reklamo pri Bratužu, starejšem, sivem možu. Ta ga je nekaj časa poslušal, potem pa prav prijateljsko rekel: »Vidiš, Jože, samo te sive lase in priimek sem dobil po očetu in to bom nesel s seboj tudi v grob.« Nadzornik ga je potrepeljal po ramah in rekel: »Prav govoriš, tudi jaz bi tako napravil, če ne bi imel doma pet lačnih.« In takih Bratužev je bilo med idrijskimi knapi še mnogo.

Tiste, ki so pristali na spremembo priimka, so nazadnje še posebej ponižali. Vsi so namreč morali napisati prošnjo za preimenovanje, tako je predpisoval zakon. Niti to jim torej ni ostalo, da bi bili lahko trdili, da so jih do tega prisilili. Sami so prosili za spremembo priimka!

V svojem življenju sem mogoče preživel več slabega kot dobrega, vendar pozabljam, kar je slabega, in je tudi prav tako. Vesel sem, da delo, ki smo se ga lotili pred več kot šestdesetimi leti za boljše življenje proletarca, ni bilo zaman. Imamo socializem, o kakršnem smo takrat lahko le sanjali.

Sindikalno gibanje na železnici

Av gust Batagel

Moje napredno sindikalno delovanje se je pričelo leta 1937 v Mariboru. V štatersko prestolnico sem prišel kot primorski emigrant in v začetku mi je bilo zelo težko, kajti takrat je vladala huda brezposelnost. Končno sem dobil službo v Mariborskih železniških delavnicah, ki so se po vojni preimenovala v Tovarno železniških vozil Boris Kidrič. V delavnicah je bilo že takrat močno in napredno delavsko gibanje, predvsem med mladino. To revolucionarno gibanje je vodila in organizirala partijska organizacija in njen sekretar Angel Besednjak.

S tovarišem Besednjakom sva več let skupaj delala kot akordanta, in to najbolj naporna fizična dela, čeprav je bil on po poklicu ključavničar, jaz pa mizar. Ker sva se iz vsakdanjih razgovorov dobro spoznala, me je leta 1937 vključil v napredno delavsko gibanje. Tega leta sem dobil tudi novo delovno mesto kot mizar v vozovnem oddelku, tovariš Besednjak pa v lokomotivskem. Takrat me je zadolžil, da naj vključim v našo organizacijo čimveč predanih in naprednih tovarišev. Izročal sem jim marksistično literaturo, od njih pa sem pobiral denarna sredstva za »rdečo pomoč«. V dveh letih sem pridobil nad 200 tovarišev, ki so bili predani

Komunistični partiji. V vseh delavnicah pa je bilo približno 450 organiziranih delavcev.

Obširnejše sestanke s temi tovariši smo imeli v dvorani na Ruški cesti 7 v Mariboru. Sestanki so bili sklicani v imenu socialdemokratov. V glavnem smo se pogovarjali o težkem položaju delavskega razreda ter o notranje in zunanje političnih dogodkih.

V bivši Jugoslaviji je obstajala Organizacija nacionalnih železničarjev in brodarjev, ki so jo podpirali vsi prejšnji režimi. Na občnem zboru delavskega razreda te organizacije v Mariboru leta 1939 je naši partijski organizaciji uspelo, da je prevzela vodstvo v tem odseku. Izvoljeni so bili vsi tisti, ki jih je predlagala osnovna organizacija komunistov v železniških delavnicah. Takrat sem bil deležen največjega priznanja v svojem življenju. Sprejet sem bil namreč za člana Komunistične partije Jugoslavije in vključen v osnovno organizacijo komunistov v železniških delavnicah v Mariboru.

Drugo večjo akcijo je partijska organizacija izvedla tako, da je organizirala zbiranje podpisov prijateljev Sovjetske zveze. Podpisalo se je več kot 850 tovarišev. Dobro se še spominjam sestanka osnovne partijske organizacije, ki je bil v mojem stanovanju. Ugotovili smo popoln uspeh komunistov iz železniških delavnic. Tega sestanka se je udeležil tudi sekretar mestnega komiteja Miloš Zidanšek.

Pred vojno je bilo v Mariboru tudi emigrantsko društvo Nanos. Člani tega društva smo bili predvsem mladi emigranti. Starejša generacija pa je bila včlanjena v društvo Jadran. Emigranti iz Nanosa smo imeli močno skupino komunistov. Med njimi so bili Pino Tomažič, Tone Velušček, Angel Besednjak, Viktor Batista, Vlado Macarol, Vilhelm Albert, jaz in še mnogi drugi. Posebna dramska sekcija je bila pod vodstvom mladih komunistov. Na programu smo imeli revolucionarne igre, na primer igra Skedenj, razne skeče in recitacije, predvsem Kosovelove in Grudnove. Delovanje komunistov v tem društvu je obrodilo sadove med narodnoosvobodilno borbo. Velika večina članov je šla v partizane ali pa so bili aktivisti OF.

Ob začetku vojne sem šel tudi jaz v ilegalo, in sicer po nalogu Komunistične partije. Najprej sem odšel v Zagreb, kjer sem deloval do julija 1941, nato pa so me poslali v Sarajevo. Po direktivi mestnega komiteja sem se moral zaposliti kot mizar v sarajevskih železniških delavnicah in prevzeti organizacijo OF, pozneje pa še organizacijo komunistov. Od leta 1943 pa do osvoboditve sem bil član mestnega komiteja. V sarajevskih železniških delavnicah je bila pod vodstvom Komunistične partije organizirana široka mreža OF, saj smo imeli okoli 500 dobrih in vsestransko predanih tovarišev, od katerih jih je več odšlo tudi v partizane.

Po osvoboditvi Sarajeva so večino teh tovarišev poslali na odgovorna in vodilna delovna mesta v druga podjetja. Pozabiti ne smem mnogih izseljenih Slovencev, ki jih je okupator pregnal predvsem iz Štajerske. Skoraj vsi so sodelovali v narodnoosvobodilnem gibanju in različno pripomogli k osvoboditvi Jugoslavije. Ob koncu vojne sem se na lastno željo vrnil v Maribor in se ponovno vključil v kolektiv železniških delavnic, pred katerim so stale težke naloge. Obnoviti je bilo potrebno nad 50 % porušenih delavnic, po drugi strani pa je železniški promet zahteval nova in nova popravila lokomotiv ter vagonov. Sindikalna podružnica, v kateri je bilo nekaj komunistov, je organizirala prostovoljno delo pri obnovi delavnic. Tem akcijam se je redno odzvalo vsak dan po več sto delavcev, ki so opravili na tisoče in tisoče prostovoljnih delovnih ur. Tako smo jeseni leta 1947 železniške delavnice obnovili in jim pozneje dali ime po pokojnem Borisu Kidriču.

Kljub sila neugodnim delovnim razmeram je naš železniški promet dobil popravljene lokomotive in vozove. Pereče je bilo predvsem pomanjkanje raznega materiala, tako da ga je občutila celotna jugoslovanska industrija; kljub temu si je

delovni kolektiv delavnic takrat pridobil visoko priznanje — zvezno prehodno zastavo.

Čeprav sem takrat delal v sindikalnem odboru delavnic in v krajevnem odboru sindikata prometa ter v krajevnem sindikalnem svetu, je bila na občnem zboru takratnega Zveznega tajništva sindikata železničarjev Slovenije postavljena pred mene silno težka in odgovorna naloga. To je bilo leta 1947, ko so me izvolili za predsednika Sindikata železničarjev Slovenije. Zame je bila to zelo huda preizkušnja, saj nisem imel potrebnega znanja v vodenju tako obširnega sindikalnega področja. Velik preobrat je to, če postaneš čez noč iz mizarja kar predsednik celotnega železniškega sindikata Slovenije. No, spočetka je bilo res malo težko, pozneje pa sem se navadil in vživel v novo dolžnost ter sem jo opravljal do leta 1959.

V tem obdobju je bilo na železnici vse polno zadev, s katerimi se je moral spoprijeti naš sindikat.

Zaradi močnega prometa in pomanjkanja kadrov so morali naši železničarji delati večinoma od 280 pa do 360 ur mesečno, in sicer brez plačanih nadur. Huda skrb je bila tudi prehrana vlakospremnega in strojnega osebja, ki je bilo na vožnji tudi po 24 ur in več. Zato je moral naš sindikat skoraj vsak dan posredovati na takratnem ministrstvu za delo in trgovino, da smo lahko nudili minimalne količine suhe hrane in vsaj delno ugodne delovne možnosti za te delavce.

Veliko skrbi je povzročal takrat neurejen sistem osebnih dohodkov železničarjev. Za napore in odgovorne naloge so bili železničarji takrat pri osebnih dohodkih med zadnjimi na lestvici. Zato je delavski svet Železniškega transportnega podjetja Ljubljana leta 1958 sklenil, da se osebni dohodki železničarjev v Sloveniji povečajo za 15⁰/. Zaradi tega so sklicali sejo Centralnega odbora sindikata železničarjev Jugoslavije v Beogradu in tam so ta sklep močno kritizirali. Zahtevali so, da se ta zadeva rešuje v jugoslovanskem merilu, ne pa samo v republiškem. Vsi takratni republiški organi pa so ta slovenski sklep podpirali, predvsem Glavni odbor sindikatov Slovenije, saj je bilo to najbolj pereče vprašanje, ki so ga v nedogled zavlačevali.

Iz sovražnikovih klešč

Stane Koman

Prvi bataljon istrskega odreda se je najbolje počutil v Skadanski gori, ki je nekako na meji med Brkini in Slovensko Istro. Od tu je odhajal čez progo Divača—Pulj proti slovenski obali. Sicer hribovito področje je tam golo in le tu in tam obraslo z grmovjem. Sem in tja je kvečjemu kakšen gozdiček, ki pa bi partizane v njem bolj izdajal kot varoval.

Partizani v Slovenski Istri so se torej morali, če so hoteli ostati neopaženi, zadrževati v vaseh in po hišah. Dim ognjev, kjer so partizani kuhali hrano, ni uhajal skozi krošnje dreves kot povsod drugod, pač pa se je vil iz hiš prijaznih prebivalcev.

Proti koncu junija 1944 je šel I. bataljon to leto že tretjič v Slovensko Istro. Zadržal se je v vaseh Trsek, Bečaji in Boršt. Toda tu ni bilo moč ostati več kot le po en dan in prebiti le po eno noč. Enote so se morale stalno premikati, kajti le tako so se mogle izogibati nepredvidenim spopadom s premočnimi Nemci.

Sicer pa tedaj Nemci še niso pogosto pritiskali v vasi. Držali so se ceste Trst—Pulj. V bližino Kopra in Ankarana, Pirana in Portoroža je bataljon pošiljal svoje zasede. Ta čas je izvedel tudi eno najbolj uspešnih akcij v Slovenski Istri: napad na Šmarje.

Aktivnost tega bataljona v Slovenski Istri in hrvaških partizanov v Hrvaški Istri je motilo več nemških enot, ki so se utrjevale ob obali. Nemci so se odločili za ofenzivo proti osvobodilnim enotam. Začela se je 8. avgusta 1944. Vodstvo I. bataljona je za to ofenzivo zvedelo tik pred začetkom, in sicer 7. avgusta popol-

dne. Obvestil jih je šef obveščevalne točke istrskega odreda v Slovenski Istri Vlado Čebihin. Praktično je bil bataljon tedaj že sredi sovražnih enot, ki so samo čakale na začetek ofenzive. Zato se je komandant bataljona odločil, da bodo ostali, kjer so, in se bodo nemškim udarcem poskusili izogniti z neposrednim manevrom.

Ponoči je na razne strani odšlo več patrulj in vse do zjutraj poročale, da so naletele na sovražnika. Slišati je bilo tudi že ropot nemških motoriziranih oddelkov, ki so tudi sodelovali v ofenzivi.

Na povelje komandanta je njegov namestnik Ivan Bizjak popeljal bataljon po žlebu potoka Dragonje navzgor v bližino gozdička, ki mu pravijo Cerovica. Komandant je šel hkrati z dvema borcema v zgornji del vasi Trsek, od koder je bil dober razgled na vse strani. Hotel je ugotoviti, do kam so že prišle nemške enote. Toda iz tega načrta ni bilo nič. Tik pod vrhom jih je iz bližine nekaj korakov napadla nemška patrulja. Z drznimi skoki čez kraški zid ob poti in z umikom skozi vinograde je vsem trem uspelo odnesti celo koža.

Ko so se vrnili k svojim, so Nemci že prihajali po istem žlebu, po katerem se je malo prej umikal bataljon. Tedaj so bili pripravljeni na vse in so sklenili, da se bodo prebili nazaj v vas. Toda Nemci so nekaj sto metrov pred njimi menjali smer zasledovanja in odšli proti zaselku Pavliči. Bataljon se je hitro premaknil in se po drugi strani vrnil v vas Trsek. Hiter manever in ponoven prihod v vas, iz katere so Nemci pravkar odšli, je bila tedaj edina možnost in najboljša

prilika zmešati sovražnikove načrte. V tej ofenzivi, ki je zajela tudi del Hrvaške Istre, je namreč sodelovalo nad dva tisoč Nemcev. Ob taki premoči si partizani niso smeli privoščiti nobene nepremišljene akcije.

Žal pa ni šlo brez žrtev. Pri umiku iz vasi Trsek so komisar bataljona, trije borci in Cvetka Glavina, aktivistka v Slovenski Istri, odšli proti zaselku Pavliči. Morda so jih Nemci v bližini zaselka opazili in so zato spremenili smer prvotnega zasledovanja. Spopadli so se z njimi in tedaj je bila Cvetka Glavina smrtno ranjena. Zadet je bil tudi borec Slavko Župančič. Nemci niso zajeli nobenega, ker sta se oba ranjenca skrila. Slavka so drugi dan odnesli v bolnišnico na Reki, Cvetko pa so že mrtvo pripeljali v Trsek in jo tam pokopali.

Po ofenzivi je bilo še težje. Prihajale so nove in nove skupine nemške vojske. Bataljon je imel v vse bolj pogostih in nepredvidenih spopadih vse več ranjenecv. Dogodki so potekali tako naglo, da se niso niti zavedli, kdaj so bili odrezani od Brkinov in od štaba odreda. Le-ta je javil že naprej, da je s to enoto zgubil vsako zvezo.

V taki situaciji sta bataljonski komandant in obveščevalni oficir Ivan Dodič odšla na posvet k partizanskim enotam v Hrvaško Istro. Tam sta zvedela, da so se oni hoteli prebiti čez progo Reka—Pivka, vendar jim preboj ni uspel.

Po vrnitvi obeh tovarišev so vsi starešine sodelovali pri ocenjevanju situacije in načrtovanju mogočega umika. Posamezniki so se tudi ogrevali za to, da bi se v malih skupinah zakopali v nekatrške kamnite bunkerje, vendar je ta misel izgubila ves pomen ob tem, da ni bilo znano, koliko časa bodo tu pritiskale nemške sile. Komandant se je končno odločil za začasen umik. To je sporočil tudi komandi mesta Koper in vodstvu samostojnega bataljona Alme Vivoda, ki sta štela kakih 35 mož. Komandanta teh dveh enot pa sta povedala, da bosta njuni enoti v strogi ilegali ostali, kjer sta.

Pri prvem bataljonu je bila tedaj zadnja skupina mobiliziranih fantov, še več pa je bilo fantov in mož, ki so vsak dan sami prihajali zato, ker jim med Nemci, ki so jih gonili gradit utrdbe, ni bilo več obstanka. Bataljon je imel tudi zelo močan pratež z mulami, osli in konji, s katerimi so prenašali živež, sanitetni material in drugo blago iz Istre v Brkine, od tam pa so ga pošiljali na osvobodeno ozemlje. Takšen sestav bataljona je zelo oteževal kakršnokoli premikanje, zlasti pa izvedbo načrta glede umika. Zato so se odločili, da se bodo umaknili v dveh ločenih skupinah.

Prvi dan se je umaknila ena četa, ki sta jo vodila komisar bataljona Franc Zorc in namestnik komandanta Ivan Bizjak. Bilo je to 31. avgusta 1944. Kolona je zvečer krenila iz vasi Boršt proti Kubedu in je nekje med Podgorjem in Prešnico prekoračila sicer zelo zastraženo progo Divača—Pulj. Od tu je krenila prek Slavnika v Brkine. Kurirji, ki so prvo skupino spremljali do proge, so se proti jutru vrnili in povedali, da je četa srečno prišla čez progo. Ta novica je razveselila tudi drugo skupino, ki je sedaj z malo več optimizma računala, da bo umik uspel tudi njej.

Naslednji večer je v drugi smeri krenila tudi druga skupina s pratežem in z vsemi, ki so se pridružili I. bataljonu. Tudi ta kolona je krenila iz Boršta proti Kubedu, od tu pa čez Črni kal in Beko v Krvavi potok. V Beki so hoteli vzeti s seboj ranjence iz tamkajšnje začasne bolnišnice, toda negotovost razmer ni dovoljevala zadrževanja. Vodstvo bataljona se je tedaj odločilo, da se bodo po ranjence vrnili drugi dan.

Hodili so vso noč in proti jutru prišli v vas Vrhpolje. Kolona, ki je brez ene čete štela okrog 150 mož, je bila zaradi varnostnega odmika med borci videti brez konca in kraja. Vrhpoljčani niso mogli verjeti, da je v vasi toliko partizanov. Tako so se prestrašili, da od njih ni bilo mogoče ničesar zvedeti o Nemcih. Da ne bi naprej hodili na slepo

srečo, se je bataljonsko poveljstvo odločilo, čeprav nerado, da se bodo nad vasjo utaborili, dokler ne dobe podatkov o nemških enotah, ki so se zadrževale v smeri njihovega pohoda. Tedaj je tja kot naročen prišel aktivist in obveščevalec iz Vremske doline Viktor Požrl ter povedal, kje so Nemci in koliko jih je. Sporočil je tudi, da Nemci patrolirajo po progi Divača—Pulj s skupinami do 25 mož.

Komandant bataljona je po teh podatkih takoj ocenil položaj in ukazal nadaljevati pohod kar pri belem dnevu. Prehod čez progo mu ni delal več skrbi, saj tako majhne sovražne patrulje niso mogle ovirati skupine, ki jo je vodil. In ko so šli čez progo, ki jim je delala največ skrbi, sovražnika ni bilo videti nikjer. Istega dne popoldne je tudi druga skupina prispela v Brkine. Naslednji dan se je ena četa vrnila v Beko, od tam pa je v partizansko bolnišnico v Brkinih srečno prenesla še sedem ranjencev.

Nemci so mnogo govorili o pohodu te druge partizanske skupine. Vedeli so na primer povedati, da se je iz Slovenske Istre umaknilo več kot tisoč partizanov. To je bilo približno osemkrat več kot v resnici.

Ta marš iz vasi Boršt je bil res drzen, kajti potekal je v negotovih razmerah in na preglednem področju, ki ga je kontroliralo veliko nemških enot. Potekal je tik ob nemških postojankah mimo samega Trsta. Skupina se je pomikala prek ceste Bazovica—Kozina in čez progo Divača—Pulj.

Tako se je bataljon pravočasno umaknil na področje, kjer je spet imel pobudo v svojih rokah in od koder je še naprej pošiljal svoje enote v Slovensko Istro. Toda z drugimi tamkajšnjimi enotami žal ni bilo tako. Samostojni bataljon Alme Vivoda ni vzdržal nemškega pritiska in so ga razbili. Tudi komanda mesta Koper je utrpela velike izgube. Padel je tudi Planinc, njen komandant in velik junak.

Jurček

Ljuba Kodre

Mimoidoči kot da ga niso opazili. Naslonjen je bil na drevo in skrbno opazoval stražarja pred vrati nemškega poveljstva. Dečko še ni zapustil osnovnošolskih klopi. Aprilski veter mu je mršil na prečo počesane lase, tako da si jih je često z levico skušal urediti. Skoraj negibno je stal, le njegove temno rjave oči niso mirovale. Že stotič je premeril razdaljo med drevesom in nemškim vojakom ter jezno mrščil čelo.

Ta deček je bil dobrih deset let star Jurček Kodre. Skrivoma se je ukradel z doma. Zadnji teden je bil nekam nesrečen in nezadovoljen. Čutil je, da se je zgodilo nekaj velikega in usodnega. Najprej govorice o vojni, pa naše čete

in topovi. Potem je res prišla vojna, za njo osovraženi okupator. In sedaj ga vidi tam zgoraj pred vrati na stopnicah.

Čutil je, da se je povsod veliko spremenilo. Doma je bilo vse drugače: sproščenost se je umaknila materini zaskrbljenosti. In v šoli. Učitelj hoče, da bi govorili nemško. Rekel jim je, da morajo slovenske knjige zgoreti v ognju na šolskem dvorišču. In dviganje rok v pozdrav. »Ne, ne bom pozdravljal po njihovem. Sovražim jih!« se je jezil. »Ubijajo ljudi. Njihovi pajdaši, italijanski fašisti, so mučili v zaporu mojega očka. Ali ni zadnjič Nemec udaril ujetnika s puško tako, da se je revež zgrudil v blato kasarniškega dvorišča?»

Premišljeval je in stiskal pesti v hlače njih žepih. Potem se je naglo vzravnal in z odločnimi, majhnimi koraki odšel po ozki ulici proti Dravi. Srečal je nekaj sošolcev v belih nogavicah. Niti pogleda jim ni privoščil. Govorili so nemško. »Jurček! Kje si?« je odmevalo po dvorišču. Mati ga je že tretjič poklicala. Slednjič je izza vogala le pokukala deška glava. Potem je povedal materi: »S Petrom sva zavila vse knjige, tudi tiste moje, ki si mi jih kupila za rojstni dan, jih spravila v zaboj in zakopala v kleti. Saj nisi huda?«

V šolo pa je drugi dan nesel deset zaprašenih mašnih bukvic, ki so že leta ležale na podstrešju.

Dnevi so hitro tekli. Ozračje v mestu je postalo vse bolj grozeče. Okupatorjevo nasilje je naraščalo. Kmalu so Nemci začeli izseljevati. V teh dneh je Jurček vidoma dozoreval. Postal je večji, vse bolj miren in razumen. Bil je zamišljen, kot da bi venomer nekaj tuhtal. Tisti izmučeni obraz ujetnika mu je često zaživel pred očmi. Še večkrat kot prej je odhajal v mesto. S sošolcem Petrom sta na takem pohodu prišla do meljske vojašnice. Načrt, o katerem je premišljeval, je bil tedaj na hitro narejen. »Pomagati moram ujetnikom! Za vsako ceno,« je sklenil.

Skupina dečkov je neko popoldne molče korakala ob dravskem obrežju in proti meljski vojašnici. Vsak je nosil s seboj majhno torbo s kruhom, sirom in mesom. Na čelu skupinice je bil Jurček. Nestrpno se je obračal k tovarišem in jih spodbujal. Po dva in dva sta zavila proti poslopju, kjer so bili vojni ujetniki. Ulica je bila ozka in netlakovana. Sonce je močno pripekalo. Na suhi cesti so nemški kamioni dvigali oblake prahu. »Sijajno! Ta prah je kot umetna megla!« je šepnil Jurček Petru, da bi ga opogumil. Pred njima sta počasnih korakov hodila vzdolž kasarne nemška stražarja s puškama na ramah. Neprijazno, sivo poslopje je skrivalo v svojih kletih stotine ujetnikov. Skozi zamrežena kletna okna se je pokazal tu pa tam utrujen,

izčrpan obraz. Proseče so zrle oči proti gručam ljudi. »Kruha! Lačni smo,« so jim govorile.

Jurček in tovariši so se ustavili ob lesenem plotu vojašnice. Iznenada je Jurček s torbo v rokah stekel do prvega kletnega okna. »Nate kruha,« je zasopljeno dejal Jurček, oddal kruh, potem pa pohitel nazaj. Preden sta se stražarja na spodnjem vogalu obrnila, je bil že na varnem. Trikrat so že ponovili to, četrtič pa se je stražar še pred vogalom nepričakovano ozrl. Brez besede je dvignil puško ter sprožil. Krogla je odkrušila zid tik ob Jurčkovi glavi. Jurček in tovariši so se spustili v dir. Kamioni in prah so jih skrivali pred novimi streli.

Nato je prišlo tisto jutro, ko so okupatorji potrkali na vrata Jurčkove matere. Osorno so jim zapovedali, naj takoj zapustijo stanovanje. Bili so na seznamu izseljenih. Mati je v solzah zaprla domača vrata. Jurček, oblečen v površnik in bolj bled kot navadno, je tolažil mater in sestro: »Ne jokajta, saj se bomo vrnili!« Odpeljali so jih. Zatočišče so našli v Bosni.

Tu je Jurček kmalu postal partizanski kurir. Skoraj ga nisi mogel prepoznati. Potegnil se je, da so mu bile obleke premajhne in njegov glas je jel dobivati malce rezek prizvok. Kurirske poti so bile nevarne in dolge. Iz notranjosti Bosne do Bosanskega Šamca. Nekoč so Jurčka ujeli ustaši, pa jim je, drzen in spreten kot je bil, ušel.

V začetku novembra 1943 je pustil vse in odšel v partizane. Njegova najgloblja želja je bila uresničena. Oktobra je dopolnil trinajst let. Te jeseni je postal tudi član SKOJ. V odredu je bil hraber in požrtvovalen. Vsakdo, ki ga je spoznal, ga je vzljubil. Zima je bila huda. Ni bilo obutve in obleke. Bosi in raztrgani so se borci I. bataljona posavskega odreda pogosto tolkli z Nemci in z ustaši. V začetku marca, ko se je pričela zima umikati pomladi, se je Jurček zadnjič srečal z materjo. Ponosno ji je pokazal samokres za pasom: »Vidiš, mama, to je moj vojni plen!«

Dva dni zatem je bataljon prenočeval v vasi Obudovac, nekako na polovici med Šamcem in Brčkim. Mala bosanska vas je gostoljubno sprejela borce.

Jurček je naslednje jutro vstal že nekaj pred sedmo in stopil pred hišo. Megle so se vlekle po obronkih, da se ni videlo daleč. Jurček je stopil proti vodnjaku. Nenadoma so zaregljale strojnice, med hišami je nastal vrvež. Bataljon je obkoljen. »Ranjence moramo rešiti za vsako ceno!« se je glasilo povelje. »Jedro bataljona z ranjenci naj se prebije, nekaj borcev bo krilo umik!« V zaščitno desetino se je prostovoljno prijavil tudi Jurček.

Hitel je po zaledenem dvorišču za kamnito ograjo. Dobro kritje — pomisli. Puško nasloni na ograjo in strelja. Oči mu vročično žare, ko pritiska na petelina.

Čedalje pogosteje padajo svinčenke okoli njega, pikajo kamniti zid in pojejo po ledeni površini. Vroče mu je za tem zidom. In tudi puškina cev je topla. Iznenada njegove roke spuste puško, ki so jo prej krčevito držale. Vitko deško telo je izgubilo oporo in padlo na trda, ledena tla. Jurčka je zadela sovražnikova krogla.

To je bilo 14. marca 1944. leta, ko je bil Jurček star komaj trinajst let in pol.

Čez Srem proti Sloveniji

Zlatko Bogataj

Bilo je 25. marca 1945.

Ponoči so nas dežurni klicali k zboru. Na hitro smo se opasali, naložili vozove in krenili iz mesta proti Donavi. Nismo vedeli, zakaj mora enota k reki. Slišali smo sicer streljanje pehotnega orožja, toda kaj je, si nismo mogli predstavljati.

Na obali je bilo vse živo. Konj in vozov, topov in drugega orožja je bilo kar črno. Vse to so nakladali na velike splave, ki so jih motorni čolni vlačili prek reke. Ker nisem imel druge dolžnosti, kot da varujem puško in sebe, sem nekajminutno čakanje izkoristil, da čimprej izvem za vzrok naše premestitve. Kajti videl sem, da se splavi hitro vračajo in prenašajo tovor na nasprotno obalo, kjer je v jasni noči kakor izumrla ležala Bačka Palanka. Poiskal sem tovariša, ki je bil bliže štabu brigade, in ga vprašal, kaj se je zgodilo.

»Ali ne slišiš,« je dejal, »da precej grmi?« Svetleči naboji so se križali neke nad Donavo. Opekasto rdeči, svetlejši so prihajali z desne obale, kjer so

bili Nemci, temnejši, bolj vijoličasti pa z leve obale, kjer so bile naše enote. Med streljanjem pušk in strojnic je bilo zdaj slišati tudi eksplozije min in težkih minometov.

»Veš,« je dejal tovariš, »Nemci so nam poskušali priti za hrbet, s čolni po Donavi. Pa so jih naši ob pravem času opazili. Sedaj jim slaba preti. Poglej tamle gori, malo više od Šarengrada, ali vidiš neke temne točke?« Stopil sem bolj na obalo, šel s pogledom za iztegnjeno tovariševo roko in opazil dve ali tri temne točke na vodi. V tistem trenutku se je na eni od tistih točk zablisalo in detonacija se je strahotno odvila od visoke desne obale Donave.

Ozrl sem se. Naša enota je bila z vozovi vred na splavu. Skočil sem tja in čez nekaj minut smo se izkricali v pristanišču Bačke Palanke. Krenili smo po cesti in v največji tišini proti središču mesta. Ob cesti so v zasilnih zaklonih ležali borci. Topovi in strojnice so bile pripravljene, njih cevi so bile uperjene proti Donavi.

»Torej gre čisto zares,« sem si mislil. Korakali smo še in še ob obali; vedno bolj napeto je bilo in vedno tiše smo morali korakati. Vmes pa je grmel. Naši so Nemcem potopili še en čoln, ostali so se pa umaknili. Bili smo že tako blizu njih, da smo slišali klice na pomoč tistih, ki jim je razneslo ladjico. Na položajih smo ostali do jutra in še naslednji dan.

Sonce nam je oznanilo jasen in lep dan. 27. marca smo slavili velik praznik, saj so na ta dan pred štirimi leti naši narodi jasno izrazili svoje mišljenje o sramotnem pristopu Jugoslavije k trojnemu paktu. Dopoldne je bila v Bački Palanki velika parada naše vojske, ki se je razvila v mogočno manifestacijo bratstva in enotnosti naših narodov ter najtesnejše povezanosti ljudstva z našo armado.

Ko so po ulicah Bačke Palanke korakale naše brigade, so jih hišni gospodarji, stoječi pred svojim pragom, obsipali s pšenico. Tako so tudi v davnih časih sprejemali zmagovalce in osvoboditelje.

Po končani paradi smo iskali primerne stanovanj. Pri pregledovanju prostorov smo ugotovili, da je polovico mesta praznega. Bili so Nemci in so pobegnili z umikajočo se vojsko. Našli smo torej dovolj prostora in pripravili vse za vseh. Vendar tega nismo dočakali.

Takoj naslednji dan smo morali spet odriniti.

Spet smo se s splavi prepeljali čez Donavo in pozno popoldne prispeli v Erdevik. Marš ni bil naporen, ker je od Iloka do Erdevika samo okrog 20 km. Poleg tega je bila cesta zmrznjena in ni bilo ne blata ne prahu. Razpoloženje je bilo odlično, kajti smer pohoda nam je obetala boljše čase. »Samo proč iz tega prekletega Srema!« to je bila naša vroča želja. Hrepeneli smo po spremembi okolice, po hribih ali vsaj hribčkih, po kamenju in potokih. Menda je vsakdo v sebi sto in stokrat preklel ravni Srem, čeprav te žitorodne ravnice tega ne zaslužijo. Tedaj pa se nam je zdelo, da za-

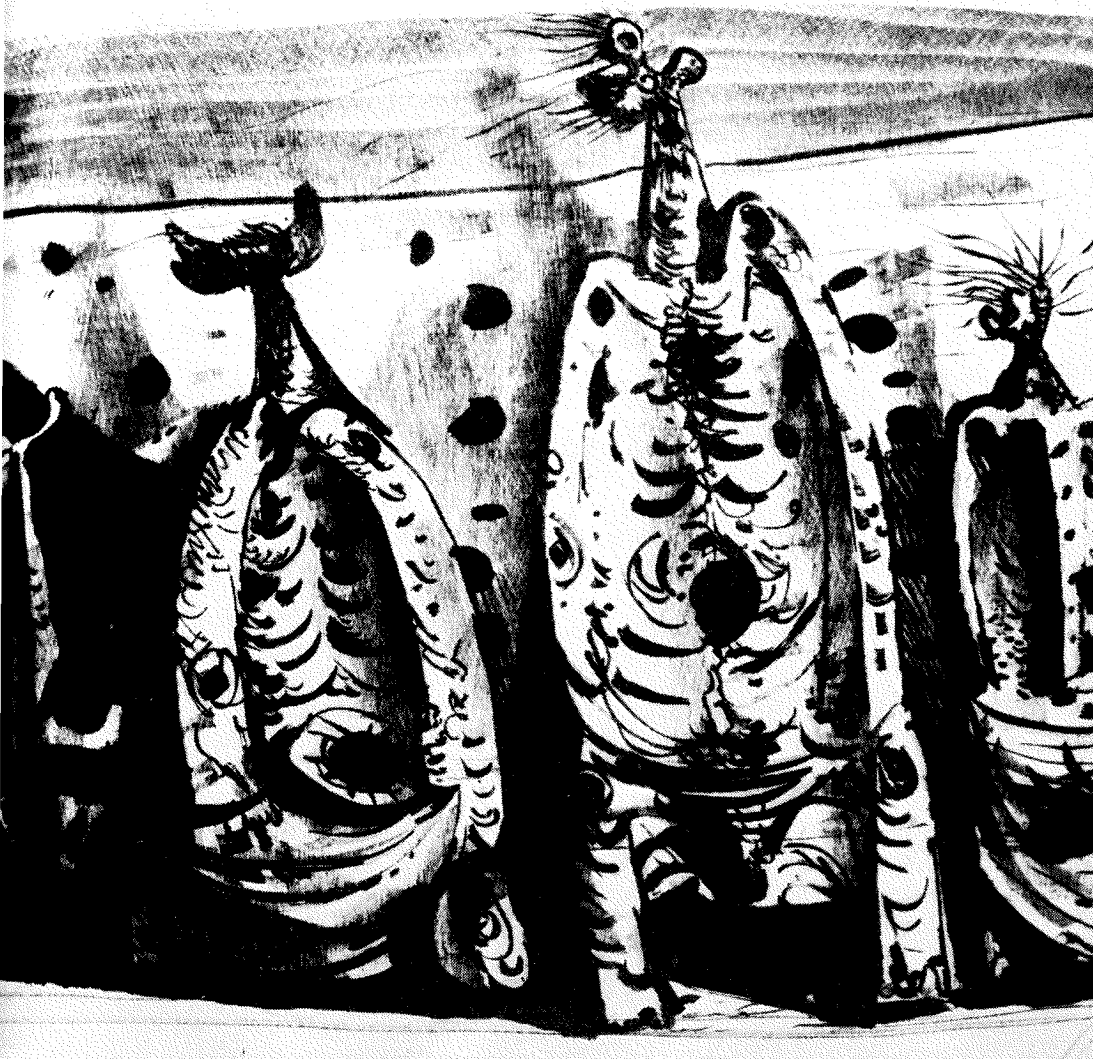
puščamo velikansko grobnico, kjer je ostalo toliko tovarišev. Zaradi tega smo bili veseli in pozno v noč so z erdeviških dvorišč odmevale pesmi.

Zjutraj se je naše upanje še bolj utrdilo. Nadaljevali smo pohod in popoldne prispeli v Sremsko Mitrovico. Pred odhodom iz Erdevika je toliko deževalo, da je dež zmočil prah in ni bilo prevroče. Šli smo skozi vasi Bingula in Divoš, ki ju je okupator popolnoma razdej. Vsaka hiša je bila posebej minirana in ni bilo v vasi žive duše.

Ob pol petih smo krenili na pot. Šli smo radi, čeprav nismo vedeli kam. Samo ven iz Srema. Nikjer ne bo hujše, kot je bilo tam. Tako smo si mislili. Ustavili smo se v vasi Platičevo, kakih 25 km od Sremske Mitrovice. Čudne so te ravninske vasi. Pri nas smo vajeni, da je vas razmetana, tu pa tam je kaka hiša, brez reda. Pa tudi velike niso naše vasi. Tu pa smo včasih šli skozi cel kilometer dolgo vas ali še več. Stranskih ulic ni. Hiše so precej velike in čiste. V nobeno hišo ni vhoda s ceste, pač pa prideš najprej na čisto in pometeno dvorišče in potem v hišo. Bistven za vsako domačijo je bil, posebno v Sremu, ograjen prostor za prašiče in veliki kupi pšenične slame, ki je nam popotnikom nudila gostoljuben počitek ter mehko ležišče.

Zadnjega marca smo precej zgodaj prišli v Platičevo. Zato smo pohod nadaljevali že ob enih ponoči. Dopoldne smo dospeli v metropolo Mačve, v Šabac. Tudi tam smo si takoj našli stanovanja. Po vsakem premiku se je namreč pred našim počivališčem nabralo precej tovarišev, ki jih je privabila na plot izobešena zastavica Rdečega križa. Medtem ko so bataljoni plegli in počivali, smo se mi — sanitetski vod — morali spraviti k delu. Predirali smo žulje, razkuževali rane in tolažili tovariše, kakor smo vedeli in znali. Čim daljši je bil pohod, tem več dela smo imeli.

Srečno smo se izvlekli iz Srema. Na to, kaj nas čaka v Bosni in kam gremo, nismo mislili. Veseli smo bili skalnatih

Marij Pregelj: Berači, 1961, litografija

vrhov in potočkov ob cesti, ker nismo morali na teh dolgih marših trpeti žeje. Pozno popoldne smo prišli v majhno vasico, ki so jo imenovali Brusina. Hiše so bile brez reda nametane po pobočjih hribov, vas je bila videti revna. Ker ni bilo prostora po hišah, smo se z našo ordinacijo razmestili na dvorišču neke večje

domačije. Dela nismo imeli veliko, toda padal je mrak in treba se je bilo preskrbeti za noč, ki je bila prva na prostem, odkar smo na fronti pred Šarengradom zapustili rove in okope.

Noči so bile precej hladne, toda čez dan je bilo tako toplo, da so nas zimski plašči že ovirali pri hoji. Zarili smo se v

kupe sena in se stisnili drug k drugemu ter se pokrili s plašči, odejami in vsem, kar je pač kdo premogel.

Prispeli smo v čisto muslimansko vas Kozluk. Muslimanke pod feredžami so se plašno skrivale za vrata, pa tudi moških ni bilo videti. Nadaljevali smo marš skozi Branjevo in se opolnoči ustavili v Janji. Pred njo pada obala strmo h koritu Drine in je dovolj ovinkov, ki so zelo primerni za zasede. Da je bilo teh zased tam dosti, nam pričajo razbitine nemških avtomobilov, ki jih dovolj leži ob vodi. V Janji smo zvedeli, da je Bijeljina zavzeta in da bomo kmalu zamenjali skupine, ki prodirajo pred nami. Spali smo malo, vendar smo se precej odpočili, kajti to je bil dolg marš okrog 40 km.

Dne 6. aprila zjutraj smo krenili na položaje. Naše enote so prodirale skozi gozd, ki nas je ločil od gole valovite ravnine pred samim mestom. Hitro smo napredovali. Nemci so hiteli, da čimprej zasedejo položaje v neposredni bližini mesta. Izvedeli smo, da je v naše roke padlo Sarajevo in je Brčko obkoljeno od vseh strani. Boj je trajal ves dan, vendar huje ranjenih ni bilo. Ker so se Nemci umikali, smo tudi mi morali slediti naši liniji. 7. aprila zjutraj so pričeli prihajati prvi ranjenci. Začelo je deževati, a se je spet zjasnilo. Boj je trajal ves dan. Kar je bilo ranjencev s prestreljenimi pljuči ali drobovjem, smo jih morali nositi po štirje v brigadno ambulanto, druge pa so vozili z vozovi. Ranjencev je bilo čedalje več. Določen sem bil za vzdrževalca zveze med štabom bataljona in sanitetskimi vodom, ker so naši vedno bolj stiskali obroč okrog Brčkega in se pomikali naprej. Nekako ob dveh ponoči smo prišli v predmestje. Nekatero hišo so še gorele, vendar je dež pridno gasil. Zatekli smo se v neko hišo, kjer so nas veselo sprejeli in nam dali žganja in mi se ga, premočeni do kože, nismo branili. Zaspali smo kakor ubiti, nihče ni vprašal po hrani, čeprav nismo jedli že dva dni.

Zjutraj je bil zbor na glavnem trgu. Komandant brigade je odredil, naj se sanitetski vodi s pomočjo nekaj borcev vrnejo na položaj in pokopljejo vse mrtve, kar jih je ostalo na njivah pred mestom. Odpravili smo se nazaj proti bojišču in se menili o zmagi. Kmalu smo prišli do prvih mrtvih tovarišev. Okrog po bojišču je ležala municija, orožje, odprte konzerve z marmelado in od dežja razmočeni kruh. Odločili smo se, da bomo najprej nekaj jedli, saj smo bili hudo lačni. Obrezali smo moker kruh in izlili deževnico iz konzerv ter se najedli. Potem smo šli na delo. Naš vod je pokopal 28 tovarišev, večinoma Slovencev. Bilo je žalostno delo, ki smo ga končali popoldne. Iz daljave se je zaslišalo votlo grmenje. To je v Sremu. Ko smo se vrnili v mesto, smo takoj krenili v bližnjo vas Brod počivat. Prispeli smo zvečer na mesto in se naselili v I. nadstropju muslimanske hiše. Vso noč smo poslušali streljanje težkih topov. V Sremu besni huda bitka.

Zjutraj nas je zbudilo mogočno grmenje motorjev. Na travniku nad vasjo je grmelo 11 velikih tankov. Tanki... Mi smo torej res že moderna armada! Nepopisno veselje nas je zajelo. Tekli smo k tankom in si jih ogledovali. Bili so to mogočni sovjetski tanki tipa T-34, ki so sestavljali II. jugoslovansko brigado.

Popoldne so naši avioni bombardirali položaje v Sremu. Proti večeru smo krenili v Brčko, kjer je bil porušen železniški most. Začelo se je prevažanje čez Savo. Nas so prepeljali domobranci, ki so se v Brčkem predali in se priključili našim enotam. Okrog polnoči smo bili že na oni strani.

Na vrsti je čiščenje orožja. Proti popoldneu je prišel za nami pratež. Popoldne je začelo deževati. Okrog petih popoldne so se nenadoma oglasili topovi. Pol ure se je tresla zemlja in je bobnelo. da smo si tiščali ušesa. Streljali so iz vseh topov in minometov.

Noč je minila dokaj mirno, vendar smo bili ves čas v strogi pripravljenosti.

Ob 4 zjutraj smo krenili za fronto. Nemci so se v begu umikali. Šli smo skozi vas Posavski Podgrajci. Pred to vasjo so Nemci z zvonika kontrolirali cesto in smo se morali prav hitro umakniti v jarek. Ustavili smo se v vasi Bošnjaci, kamor so že pol ure po našem prihodu začele padati mine in topovske granate, ki pa niso napravile posebne škode.

Naslednji dan smo ob pol 4 zjutraj krenili naprej. Šli smo skozi Županjo. Gradišče in Cerno. Po vseh teh vaseh so bili dobro vidni sledovi komaj minulih bojov. Mrtvi Nemci so ležali po cestah. To je pomenilo, da se Nemci umikajo zelo hitro. V Cerni je bil porušen most, a so ga naše inženirske skupine na hitro toliko popravile, da smo mogli čez. Tu smo krenili na levo. S kažipota na križišču je bilo razvidno, da je do Vinkovcev le še 15 km. Toda mi smo šli levo in skoraj drveli naprej skozi Babino gredo in prišli v vas Gudinci, katero so Nemci izpraznili uro pred našim prihodom. Sedaj se nismo več držali poti, temveč smo se v strelskih vrstah hitro pomikali do naslednje vasi. Ustavili so nas nemški mitraljezi. »Aha,« smo si dejali, »dohiteli smo vas!« Hoteli smo naprej, toda morali smo se vkopati pred vasjo. Streljanje je trajalo vso noč.

Ob prvem svitu smo napadli vas. Pomagali so nam trije tanki, ki so bili dodeljeni našemu bataljonu. Tanki so prodirali naprej, strelci pa v njih kritju za njimi. Nekaj časa je šlo dobro, potem pa so začeli Nemci močno streljati. Naši borci so polegali po tleh, tankisti pa, polni borbenega poleta in vere v svoje orožje, so se počasi pomikali naprej, ne da bi bili čakali na pehoto. Tanki so se že bližali prvim hišam v vasi in se skrili našim očem za grmovje, strelce pa so zadrževale sovražnikove strojnice. Zdelo se nam je, da se je boj šele začel, v resnici pa je minilo že pol dneva. Tanke so Nemci namenoma spuščali v vas, borce pa so zadrževali z lahkimi orožjem. Sem pa tja je padla med nas tudi kakšna mina. Okrog 4. ure popoldne smo zagledali

iz svojih zasilno izkopanih rovov, kako dobrih 1000 metrov pred nami gori na dveh krajih in se gost, črn dim dviga visoko pod nebo. Ugibali smo, kaj bi moglo biti. Če bi bila slama, se ne bi kadilo tako črno. Kmalu smo videli, kaj gori. Opazili smo štiri ljudi, ki so se plazili proti nam. Na sebi so imeli usnjene uniforme. Tankisti!? ... — Nemci so dva tanka spustili v neposredno bližino svojih bunkerjev in ju uničili s protitankovskim orožjem.

Začelo se je mračiti. Ta vas, ali bitka zanje, je med četnimi bolničarji terjala precej žrtev, zato smo se morali mi iz bataljonskega sanitetnega voda bolj gibati na terenu. Tako smo nadomestili padle tovariše.

Ponoči je bilo precej mirno. V popolni tišini smo se pomaknili proti levi. Na položaju nas je zamenjala druga brigada.

Ker smo se smeli kretati samo ponoči, smo odšli naprej ob dveh zjutraj. Ustavili smo se na travniku pred vasjo Mikanovci, kjer je prebivalstvo, staro in mlado, delalo pomožno letališče za naša letala. Pred nami so se dvigali visoki stebri gostega dima: naša letala so bombardirala železniško križišče Vrpolje. Po kratkem odmoru pred vasjo smo nadaljevali pot. Dohiteli so nas tanki, ki so zaradi močvirnatih predelov morali daleč naokrog. Zdaj so šli tanki naprej, mi pa za njimi. Šli smo skozi Vrpolje, kjer se je še vse kadilo. Nemci so bežali, kolikor so jih noge nosile. Mi smo hiteli za njimi v želji, da bi jim pokazali enkrat za vselej, kdo je gospodar na naši zemlji.

Ponoči smo precej izmučeni prišli v Čakovec.

Dne 18. aprila smo po kratkem počitku nadaljevali pohod. Tesno pred nami so se umikali Nemci. Naši minerji so odstranjevali mine, s katerimi so Nemci nameravali zadrževati naše napredovanje. Ob straneh ceste smo videli veliko lahkih in težkih min, ko so jih minerji previdno izkopali iz ceste. To nevarno delo so opravljali tako vestno, da ni bilo niti ene nesreče.

Prišli smo v vas Andrijeveci, ki je bila precej razbita. Tu so nas počakali tanki, ki so se potem ločili od nas in krenili skupaj s težkim topništvom proti Slavonskemu Brodu. Mi smo krenili desno v gozd. Nekaj časa smo se premikali v največji tišini ob neki industrijski gozdni progi, potem pa smo stopili v večstoleten gozd. Le s težavo smo se pomikali naprej. Streljanje je bilo slišati bolj od daleč, zato smo si precej brez skrbi utirali pot. Začelo se je mračiti, tedaj je kakih sto metrov pred nami nenadoma zagrmela nemška strojnica. V tistem trenutku smo bili vsi na tleh in vsak je iskal zavetja.

Boj v takem gozdu je čisto nekaj posebnega. Strelji odmevajo in zaradi tega je težko ugotoviti, ali sovražnik miruje ali morda poskuša prodirati. Ležali smo in poslušali. Kmalu so po orjaških drevih začele padati mine in prek nas se je rušilo drevje. Nismo mogli dognati, s kako močnim sovražnikom imamo opraviti. Noč je bila temna, da se ni videlo prst pred nosom. Ko sem obvezoval ranjene, sem prišel do borca, ki je bil sam. Levo od njega ni bilo nikogar. Zveze s sosednjo enoto ni bilo. To je bilo precej nevarno, ker bi nam Nemci v tej temni noči lahko prišli za hrbet. Oba sva previdno šla proti levi, toda nikogar nisva našla. To je bilo treba sporočiti komandantu, da bi čimprej dobili stik s sosednjo brigado. Toda kako v tej mračni noči in neprehodnem grmovju najti štab bataljona. Domislil sem se telefonske žice, ki je vodila iz komande čete v štab bataljona. Tako sem tudi storil. Komandant je takoj poslal nekaj borcev. Po dveurnem iskanju smo bili spet s sosednjo, krajiško brigado.

Mine so strašno gospodarile po gozdu.

Dne 19. aprila ob treh zjutraj se je začel juriš. Prodirali smo ob slabem odporu skozi gozd. Tekli smo tako hitro, da smo presenetili skupnice Nemcev, ki so krile umikanje svojih čet. Kmalu se je gozd nehal in pred nami se je v jutranjem mraku odprla dolina, na nasprotnem hribu pa je bila majhna vas.

Medtem ko smo se mi spuščali v dolinico, so naše strojnice in minometi obdelovali vas. Zasopljene smo pritekli tja, toda Nemci so vas izpraznili pred nekaj minutami. Na hitro smo pregledali vse hiše, toda nobenega Nemca ni bilo več. Plena, ki ga nismo mogli vzeti s seboj, je bilo dosti, toda nismo se smeli dolgo zadrževati v vasi, ker so nas rakete že opominjale in nam kazale smer nemškega umika. Planili smo za njimi. Popoldne smo prišli v neko vas 12 km od Slavonskega Broda. Od tu smo se umaknili, da smo napravili prostor brigadni ambulantni, ki je imela obilo dela z evakuacijo hudo ranjenih. Ves naš bataljon je spal v jarku ob robu gozda. Proti večeru nas je zbudilo močno streljanje. Nemci so prešli v protinapad in začeli potiskati naše čete iz gozda proti vasi. V vasi je nastala skoraj panika, kajti tam je bilo veliko hudo ranjenih, ki so čakali, da bo zavzet Slavonski Brod in bi jih prepeljali tja v bolnišnico.

Naš bataljon se je takoj pognal v pomoč tovarišem. Vnel se je oster spopad prsi v prsi. Lovili smo druge drugega. Nemce smo pritisnili iz gozda. Naše izgube niso bile velike, Nemcev pa je precej obležalo.

Počasi smo se začeli pomikati naprej. Tema je bila, da smo se morali držati za roke, sicer bi se izgubili. Toda daleč nismo prišli. Nemci so nas začutili in ustavili so nas rafali iz njihovega orožja. Ker smo prišli ravno do konca gozda, smo hitro legli na pot, ki je bila plitvo vsekana v položen hribček. Kakšen je položaj pred nami, nismo vedeli, toda vsak si je pred seboj delal nekako odprtino v živo mejo, ki je rasla ob poti. Ponoči smo previdno mirovali, mirovali pa so tudi Nemci. Pričelo se je daniti. Mi, ki smo ležali na poti, smo imeli kar dobro kritje. Desno krilo naše čete pa je bilo nekoliko više nad nami in nezavarovano na neki njivi. Pred nami je bila kakih 30 metrov globoka in kakih 200 metrov dolga dolina. Na nasprotnem bregu, približno tudi v naši višini, je bilo izkopanih nekaj rovov, tako globokih, da ni

Ivan Seljak-Čopič: Upor (April 1941), 1966, tempera

smo videli nikogar. Iz teh rogov so se kmalu oglasili nemški ostrostrelci. Skoraj vsak strel je bil za tiste na njivi smrtonosen. Tudi naši ostrostrelci so obrnili nekaj Švabov, vendar so se ti tako skrivali v svojih luknjah, da jih je bilo težko dobiti. Ura je šla proti pol dnevu, ko je naš komandant ukazal pripeljati na vzvišeno in skrito mesto protitankovski top in granate so začele padati točno v nemške rove. Streljali so ostro, nato pa planili iz rogov in jo ubrali proti vasi. Veliko jih ni prišlo tja. Takoj za

njimi smo prišli v vas, vendar ni bilo videti nikogar več. Proti večeru smo prišli na rob gozda, kjer se nam je nudila grozna in obenem veličastna slika. Kakih 800 metrov pod nami je divjala silovita bitka za Slavonski Brod. Svetleči izstrelki so švigali sem in tja, topovi so grmeli, mesto pa je gorelo, ker so ga Nemci pred umikom zažgali. Obstali smo za nekaj trenutkov in videli, da se obroč okrog Broda vedno bolj zožuje. V dobre četrt ure smo se spustili po pobočju v neko vas in opolnoči legli počivat.

Ob sedmih zjutraj smo krenili naprej. Nameravali smo zajeti umikajoče se Nemce. V neki hribovski vasici smo se pošteno spočili, očistili orožje in se pripravili za nadaljnje pospešeno napredovanje.

Naslednje dni smo v hitrem tempu nadaljevali premik. Spet smo bili v rezervi in smo se pomikali neposredno za fronto. Prišli smo v Slavonsko Požego in nadaljevali pot proti Požeškemu Brestovcu. Od tu do Zagreba je 174 km. V bližini Požege je bilo precejšnje polje, ki je bilo dobesedno pokrito z mrtvimi. To je moralo biti nekaj groznega. Zvedeli smo, da so umikajočega se sovražnika prehiteli naši tanki z jurišnimi oddelki, mu prestregli izhod iz doline in obračunali z njim. Toliko mrtvih na enem mestu še nisem videl. Uniforme padlih so bile zelo različne, vendar so prevladovale svetlo modre uniforme ustašev. Bilo je precej Nemcev, hrvatskih domobrancev in celo Nedićevih prostovoljcev in četnikov. Vsa ta pomešana vojska se je umikala pred nami proti severu skupaj s svojimi gospodarji. Preспали smo v neki planinski vasici.

Pohod smo nadaljevali po krasni okolici. Vreme je bilo prelepo, samo precej

hladno. Prehitela nas je konjenica. Šli smo skozi požgane in prazne vasi. Proti večeru smo se ustavili v majhni vasi, 3 km pred Pakracem. Polegli smo v razbiti hiši, pred vrati pa smo zakurili ogenj, da bi se tako greti. Okoli polnoči je nad vasjo letel sovražni avion, verjetno iz »vazduhoplovstva NDH«. Čeprav je letel zelo počasi in smo nanj streljali, kolikor smo mogli, ga nismo mogli zadelati.

Dne 25. aprila 1945 nas je zgodaj zjutraj prebudil kurir iz štaba brigade. Po odredbi vrhovnega štaba smo morali vsi Slovenci oditi v Pakrac. To je bilo zaradi formiranja samostojne slovenske enote.

Naša največja želja se je torej le uresničila!

Posloveli smo se od tovarišev, s katerimi smo preživeli mnogo lepih in tudi hudih trenutkov, s katerimi smo bili povezani v skupnem boju in tovariški pomoči v najtežjih trenutkih. Posloveli smo se od svojih predstojnikov in se ločili od junakov V. srbske udarne brigade. Z lahkimi srci smo krenili v Pakrac, od tam pa smo prek Daruvarja, Virovitice, Barcesa in skozi osvobojeno Madžarsko hiteli proti svoji ožji domovini.

S prvoborci kamniškega bataljona

Jože Ravbar-Još

Dne 24. junija 1941, komaj dva dni po napadu Nemčije na Sovjetsko zvezo, je v vsa naselja Črnuč planila zjutraj novica: »Gestapo spet aretirala.« Partija in SKOJ sta bila na to pripravljena že od maja. Obveščanje je bilo organizirano tako dobro, da so o tem zvedeli še vsi neorganizirani ljudje. Tako so se vsi, ki so se čutili ogrožene, umaknili v Ljubljano ali pa so odšli v gozdove, kakor je pač odločil partijski sestanek.

Tisti, ki so odšli v partizane, so morali priti na zborna mesto Mali hribec ob poti na Rašico. Zdaj je prisopihal ta, pozneje drugi. Popoldne so se zbrali vsi. Drug za drugega niso vedeli. Komu je uspelo uiti? Med prvimi je bil Cene Štupar, prekaljen delavski borec še iz bivše Jugoslavije. Potrpežljivo je čakal in prisluškoval. Grizla ga je skrb: »Afi bodo uspeli tudi drugi?« Kmalu se mu je pridružil Jože Ravbar, ki je ušel kar

s ceste, kjer je delal. Pogledala sta se in Cene pravi:

»Dva sva že!« Potem se pogovarjata o pobegu. Prisluhneta.

»Kaj se pa skrivata?« ju tedaj ogovori Dragarjeva Rezka, vedra je kot vedno. To je tista, ki se je bila med tekstilnim štrajkom v Kranju vrgla pred vlak, da v tovarno ne bi pripeljali žandarjev. Cene povpraša: »Kje so pa drugi?« Rezka v smehu pove, da je z Micko in z drugimi uspela obvestiti vse. Pomagali so ljudje in celo sami žandarji, ki so naselili in se s kolesi vozili iz enega konca Črnuč v drugega.

Cene še vpraša: »Ste Franca Ravbarja in tvojega moža obvestili v Ljubljano, naj ostaneta kar tam?« Rezka pritrdi in dodaja: »Tudi nekaj svojcev naših smo obvestili in bodo ostali kar v Ljubljani.« Cene in Jože jo hvaležno pogledata, kajti oba je skrbelo za brate.

Zdaj je Cene že bolj vesel, vendar se še in še ozira po poti, ki pelje proti Črnučam. Ura je že pozno popoldan, ko pride iz dobriške strani Janez Bizjak in se pohvali: »Lahko bi me bili ujeli, a sem jih pretental. Sredi samih Črnuč sem hodil tako dolgo, da sem vse uredil.«

Končno prideta tudi Maks Pečar in njegova žena Zvonka. Vsi so veseli, da je partijska organizacija s Črnuč rešena.

Zvonka se ozre po navzočih in prav počasi pravi: »Komaj sem jim ušla. Skočiti sem morala skozi okno!« Maks pristavi: »Obveščevanje je bilo dobro. Za menoj so letali od doma do Rogovilca, pa do Janka in še pri vseh sorodnikih so me iskali!« Za njim so najbolj stikali.

Blížal se je večer in Cene začne: »Pogovorili se bomo in potem gremo v naše taborišče.« Pričel se je sestanek celice, ki je bil za vse nepozaben, kajti ta je odločil, kako in kaj. Cene nadaljuje: »Razdelitev dela v celici bo ista, kot je bila doslej. Z Maksom bova delala med simpatizerji na Črnučah, s celico v Trzinu in imela bova zvezo z Ljubljano ter s tovariši iz Gamelj in Tacna. Mile Špacapan zdaj na Črnučah ni kompromiti-

ran, zato bo ostal na terenu in še naprej skrbel za vojaške zadeve. Rezka bo delala še dalje v Rdeči pomoči ter z Zvonko med ženami na Črnučah in v Trzinu. Jože pa v SKOJ. Janez bo odšel na Učak, kjer je tudi oče, in bo imel tam delo in zvezo s štajercil!«

Končal je. Nihče ni spregovoril, ker so vsi čutili, da bo njihovo prihodnje delo ne samo težje, temveč tudi pomembnejše, kajti pričeli so oborožen upor.

Sonce je počasi zahajalo in prve partizane spremljalo proti Rašici v njihovo prvo taborišče. Odhajali so v neznano, kateremu naj bi sledila svoboda.

Dne 21. septembra 1941 na Mohorju pri Moravčah. V taborišču se mengeškomoravske čete pripravljajo na premik. Komandir Janez Bizjak in komisar Karel Mlakar iz Trzina spremljata potek priprav. Janez je odredil: »Matija Blej, ti greš v Dolsko po municijo. Med drugimi vzemi s seboj Vajevca, ki ve zanj.«

Ozre se na Čada in mu reče: »Ti boš pa vzel s seboj Staneta Habata in bosta šla po hrano!«

Svojemu očetu, ki je imel na skrbi stražo in tovarišice, pa je dejal: »Oče, ti boš stražo izmenjal do premika in s tovarišicami poskrbi, da bo kuhinja pospravljena.« Drugi borci so podrli šotore in pospravili ostalo opremo.

Čad in Stane sta počasi šla po strmi rebri navzdol, ko se Stane spomni, da je pozabil vzeti s seboj vedrico za mleko. »Počakaj me, takoj pridem, poažil sem...« pravi in že teče nazaj v taborišče.

Oče Bizjak je že zamenjal stražarja in se tudi vrača v taborišče. V smeri, kjer je čakal Čad, tedaj počí strel. Takoj zatem mu odgovori drugi, nato še eden, za tem pa še in še. Steče za četo.

Janez zapoveduje: »Na dogovorjene položaje. Neborci na svoja mesta!« Komaj izgovori, že teče na položaj. Ugotavlja, odkod so pričeli Nemci napadati in vmes odreja: »Počakajte na moje povelje za ogenj.« Bežen pogled in spora-

zumeli so se. Zaupajo mu, saj je pokazal, da je dober komandir. Janeza pa skrbi zavoljo municije, ki je imajo tako malo. Upa, da bodo zdržali do noči.

Nemci so že blizu, Janez pa še čaka. Karel, ki je v njegovi bližini, pravi: »Velo jih je!« Janez tiho prikima.

Nemški policisti predrzno prodirajo naprej, in ko pridejo na primerno razdaljo, Janez poveljuje. »Ogenj!« Predana a maloštevilna četica udari kot eden. Streljajo varčno in zato čimbolj natančno. Nemce prvi strelj resnično zmedejo in se vržejo na tla. Verjetno kaj takega tedaj še niso pričakovali. Policijski komandant poveljuje in policisti slede. Z vso silo jo rinejo navzgor. Že skušajo obkoljevati. Komandant policije vstane in hoče poveljevati za napad. Takrat pade kot spodsekan. Občutil je, da tudi partizanske krogle zadevajo. Policisti se zmedejo. Eni se umikajo, drugi rešujejo ranjenega komandanta, tretji ranjence. Partizani streljajo še z zadnjimi naboji.

Tinče Kmetič, mlad komunist iz Trzina, je prvič v boju z Nemci. Razvneto vriska in stoje pošilja krogle za umikajočimi se policisti. Naenkrat omahne! Tovariš ga prestreže, toda Tinče je že mrtev. Nekdo ugotavlja žalostno: »V čelo jo je dobil!«

Janez je uvidel, da je zdaj zadnji čas za umik. Četa je počakala noči in se srečno izvlekla iz nemških zased. Nemci so še vso noč dobivali pomoč in obkoljevali Mohor, toda partizani so bili že zunaj njihovega obroča.

Janezov oče pa je imel nesrečo, da je z neoboroženci zašel in ostal za nemškimi položaji, pozneje pa celo med njimi.

Tako je opazoval ves boj in prihajanje nemških okrepitev. Z nočjo je upal, da bo lahko šel za četo. A ni mogel. Nemci so se znašli okrog in okrog njega. Kaj zdaj? Počakati, da se bo le mogoče srečal s svojimi. Ko je ponoči zaslišal prihod neke patrolje, se mu je dozdevalo, da so partizani. Pa je zaklical: »Kdo je? Jaz sem tukaj!« Zmotil se je. Niso bili partizani, temveč Nemci. Ko so zaslišali njegov glas, so se razbežali

na vse strani in plegli po tleh, misleč, da bo spet zaropotalo. Počasi so se spet zbrali in ugotovili, da ni bilo nič. Potem so naglo odšli, oče pa se je odpravil proti Limbarski gori. Odhajal je za četo, katere komandir je bil njegov sin. Z zadovoljstvom je ugotavljal, da je dal Partiji dobrega borca.

Bilo je 27. septembra 1941 v rašiških gozdovih. Četa je skupaj. Prišel je šmarogorski vod, ki ga je pripeljal Miha Novak. Četa je na delu. Komandir čete je Stane Kosce iz Gamelj, borben, samozvesten komunist. Borce je razporedil že zarana. Izkušnje drugih čet so poučne in režejo v zavest slehernemu. Zavedajo se, da so Švabi požgali Rašico, da bi četo odtrgali od zaledja.

Komisar Maks je s tremi borci odšel na delo.

Nemcev ni videti. Toda kaj se ve? Rašiške gozdove že poznajo, ker stalno zasledujejo četo. Zrak preseka strel, odmev se odbije od Rebri in poleti v dolino Save. En sam strel in dva ranjena. Mara Koščeva, komandirjeva žena, se vrže na tla, ranjena v roke, Franc Krmelj pa jo je staknil v hrbet.

Četa se zbere v taborišču in zavzame položaje. Stane, Maks in Cene se posvetujejo. Odločijo se. Martina Kosa odredi, da prevzame tovarišice in jih odpelje na varno. Maks s Padalcem prevzame oba ranjenca: Francita in Štefana Ložarja, ki je bil ranjen pred tednom dni. Glavnina čete se pomakne proti vrhu Rašice in od tam proti Debelemu vrhu. Zborna mesto in javka je na vrhu Rašice pri koti. Po tej odločitvi zberejo četo in Stane posameznikom naroča o nalogah. Četa se počasi in previdno pomika proti vrhu, izogibaje se jas, kajti nobeden ne ve, kje so Švabi.

Bližala se je že 7. ura zvečer, ko je četa prišla v Reber, Debelemu vrhu nasproti. Počitek. Borci se porazdele v skupine.

V tistem pa Švabi udarijo z vseh strani. Popolnoma so jih presenetili. Vsak je reševal svoje življenje. Najbolje jo je odnesla skupina Mileta Špacapana,

Nandé Vidmar: Juriš, 1944, linorez

ki je štela okrog 20 borcev. Prebila se je v Dolomite.

Drugi so se v skupinah porazgubili po gozdovih. Samo da hajka mine, pa se bodo spet sestali.

Franc Sever s Črnuč in njegov tovariš nista imela iti drugam, kot da sta splezala na najbližji smreki. Tam sta ostala do prihodnje noči. Pod njima pa je bila vso noč in ves dan nemška policija, ker je računala, da se bodo partizani vrnili.

Na zborni mesto prihajajo drugi dan tovariši iz vseh strani. Počasi, previdno, kajti Nemci so še vedno v gozdovih, na cesti in na dohodih v rašiške gozdove. Kdo bi jih preštel, saj so prišli iz vseh

strani Slovenije. Prihajajoči tovariši so utrujeni, a prepričani, da se bodo spet sešli.

Z dobenske strani je prišla skupina, v kateri so bili Miha, Cene in Jože. Kmalu se jim je pridružil Peter, ki je prišel kar čez rašiško Reber, Lojze in Stane pa sta prišla iz gameljske strani.

Grenak občutek je ležal v njihovih srcih. Beseda ni stekla. Molčali so in gledali v tla. Končno je Stane, komandir čete, kateremu so vsi zaupali, povzel besedo in dejal: »Izkušeni imajo več kot mi, zato so pač uspeli. Toda kljub vsemu moramo vztrajati. Naša četa mora ponovno zaživeti. Vsak bo poiskal zvezo

na svojem kraju in privedel tovariše nazaj v četo. Najprej pa moramo tja, kjer so nas razbili, da rešimo opremo in vse drugo.«

Zdaj so začeli vsi govoriti. Pritajeno in utrujeno, kajti pretekla noč je bila naporna za živce in za telo. Končno so ugotovili, da bodo res pogledali kraj napada. Eni so se odločili teže, drugi laže. Vsem se je zdelo tvegano.

Stane odloči, naj za zvezo ostane Lojze, in mu naroči: »Počakaj tu, ker sem prepričan, da se bo večina vrnila še danes. Daleč niso šli.« Ostali se dvignejo in odidejo po stezi proti kraju nesreče. Ko pridejo na stezo, ki vodi na Selo, se Stane ustavi in določi: »Jože, počakaj tu. Če pridejo Švabi, ustreli in pridi za nami. Jože je legel in položil puško predse.

Stane, Cene, Peter in Miha, ki so bili v zaščiti, zadaj previdno nadaljujejo pot. Pred njimi je kraj napada.

Stane se obrne k Cenetu: »Poglej, oprema je res ostala...« Strel preseka njegove besede in Stane omahne k Cenetu, rekoč: »Ranjen sem.« Cene in Peter ga hitro primeta in ga odvedeta s seboj. Čimprej iz območja zasede. Policisti so udarili z vsem ognjem.

Na pomoč jim priskoči še Jože. Vsi štirje Staneta naglo odnesejo v bližnjo goščavo. Komaj so se ustavili, že so opazili Nemce. Ležejo. »Veliko jih je,« pravi nekdo. »Res je, veliko jih je. Le kam gredo, ko jih je toliko. Ali jih bodo našli?« Naposled vidijo, da gredo vse skupine Nemcev proti koti. »Ni jih več videti,« ugotavlja Peter. Cene je ves čas mirno obvezoval Staneta, Miha pa samo opazuje. Star vojak je in Stanetov namestnik. Stane je bil hudo ranjen v prsni koš.

Vsi so ga pretresljivo gledali in si skrivaj brisali solze. »Ne bo hudega,« je vedro govoril sam Stane. »Cene in Mica, vidva prevzemita skrb, da se bo četa spet zbrala. Mene pustite do noči tukaj in me pridite iskat, da me boste odnesli h Kristanovim v Selo.« Cene ugovarja. Stane pa ga končno le prepriča, da je

tako prav. »Če bomo vsi skupaj, nas bodo ujeli. Zato pojdite in se vrnite!« Cenetu je dal svojo puško, sam pa si je obdržal revolver in bombe.

Lepo so ga zagnili in skrili z vejevjem. Poslovili so se. Kdo bi slutil, da so zadnjič videli svojega komandirja.

Skupina se je odpravila proti koti in jo obšla. Lojze, ki se jim je pridružil, pove, da je prišla še ena skupina policistov, ki so zavili proti Dobenu. Stanetov brat Peter predlaga: »Fantje, nad luknje pojdimo. Tam bomo čakali večerje.« In je najboljše poznal teren, ker je bil doma na Rašici. Našli so primeren teren in besedo povzame Miha: »Kdo ne bi šel s Stanetom? Tele zvezde, ki jih imamo na čeladah, je izdelal. Kako ponosen je bil na vsak del opreme, ki jo je našel. In prav ta velika skrb je bila njegova nesreča.« Umolknil je. Miha je malo govoril, a vedno veliko povedal. Sem pa tja je bilo slišati nemško govorico iz različnih smeri. V dolini pa so brneli avtomobili.

Nestrpno so čakali noči. Niti na hrano niso dosti mislili, čeravno niso jedli od prejšnjega jutra. Počasi se je le stemnilo. Vrnili so se tja, kjer so skrili Staneta. Toda tam so bile samo razmetane veje in praprot, o njem pa ni bilo sledu. Obstali so in se zdrznili. Njegov brat Peter zaskrbljeno reče: »Pa ga ja niso dobili zelenici?« Nihče mu ni mogel odgovoriti na to. »Kaj pa, če je odšel sam?« pravi Lojze. Kdo naj bi vedel to.

Cene tedaj odloči: »Ne bomo čakali, temveč bomo odšli vsak na svoj teren in poiskali zvezo s tovariši in z Ljubljano. Tu je nemogoče še kaj pomagati!« Miha mu pritrdi in še odreja: »Peter, Lojze in jaz gremo na Šmarno goro, da bomo dobili zvezo z Ljubljano in s tovariši, ki so doma s tega predela.« »Middva z Jožetom pa greva na črnuško stran! Zveza z vami bo pri Tomšičevem Mirku na Zavrhu,« nadaljuje Cene. Miha se strinja. Poslovijo se z velikim upanjem, da se bodo še našli in nadaljevali začeti boj. To je potrdil stisk rok. Previdno so odhajali vsak v svojo smer.

Noč. 29. in 30. september 1941. Krištanova družina v Selu je bila od vsega začetka zvesta osvobodilnemu gibanju. Njihov France-Padalec je bil tedaj tudi v partizanski četi.

Zato so računali, da bo pri tej hiši povsem varno. Tja so prišli že prejšnji dan, da bi našli zavetje, dokler se hajka ne poleže.

Prišel je Maks z ranjencema Francom in Stefanom. Pomagali so mu Rezka, Pavla Cedilnik in Vido Knez. Vodil jih je Padalec. Prišel je tudi pogrešani komandir Stane sam, čeprav je bil tako hudo ranjen. Za normalno hojo je bilo pol ure, a Stane se je mučil ure in ure ter se tako do kraja izčrpal.

Rezka ni mirovala in je Maksa Pečarja pregovarjala tako dolgo, da jo je pustil na zvezo k Brinovčevim na Dobravo pri Črnučah. Oblekla se je v deklo, Vid pa v hlapca in tja sta se pripeljala z zapravljivčkom. To so ju gledali! Rezka smeje reče Brinovčevim: »Kar glejte, saj so naju Švabi tudi, a niso vedeli, kdo se vozi.« Brinovčeva mama je bila vesela v upanju, da se bo spet četa zbrala. Prav posebno pa je bil zadovoljen vedno resni Cene Tupar in dejal: »Prihranila si nam pot! Ko dobimo zvezo z Ljubljano, vam sporočim, kaj storite. Toliko časa pa z ranjenci in z drugimi počakajte tam!«

Kar se jih je zbralo v gozdičku za Dobravo, so bili tedaj ob novici, da je komandir Stane živ in da skrbe zanj, veseli kakor otroci. Rezka se je odpeljala in kdo bi si bil mislil, da jo bodo fašisti ujeli še tisto noč.

Maks se je odločil, naj bi ranjence prenesli na »toplar« na dvojni kozolec, kjer jim bo ugodnejše in toplejše. Vsi so računali, da je bilo hajke konec že prejšnji dan, saj so ljudje v vasi vedeli povedati, da so se Nemci odpeljali na vse strani.

Spoznal pa je tudi, da bodo vsi ranjenci brez hitre zdravniške pomoči pomrli. Po vrnitvi z Dobrave se je posvetoval z Rezko in s Padalcem, saj sta mu zaupala. Padalec je na Maksov predlog odgovoril: »Vesel sem tega, saj veš, da

je pri nas varno. Ljudje v vasi so zanesljivi in tudi hrane bo dovolj.«

»Prav, potem jih bomo zvečer prenesli iz gozda,« mu pritrdi Rezka. Vtem se približata tudi Peter Lešnjak in Jože Novak-Groga. Peter resno povpraša, kako so prebili hajko in kdo vse je z njimi. Groga in Rezka sta bila vedno nasmejana. Rezka mu reče: »Groga, si se kaj bal?« Groga pogleda malo v tla: »S Petrom sva imela krompir! Kar zraven Nemcev sva ostala. Šele zdaj občutim strah, ko se spomnim, da bi naju tako zlahka dobili.«

Pogovor se je nadaljeval in napravili so načrt, kako bi prenesli ranjence. Maks je potem odločil: »Ponoči bomo ostali skupaj, vidva Peter in Groga ne bosta spala pri ranjencih, temveč na sosednjem kozolcu. Zjutraj pa bosta odšla v Dobravo in imela zvezo z nami. Koliko časa bomo ostali tukaj, je odvisno od zveze z drugimi in z Ljubljano.« V gozdu se že mrači. Vido je na straži. Pavelca tolaži Francija in Štefana. Stane molči in ne pokaže svojega trpljenja. Približajo se jim Maks, Rezka, Peter, Padalec in Groga. Maks pošlje zamenjat stražo. Stane razloži, kaj so se dogovorili. O najvažnejšem pa so se hoteli pomeniti v njegovi prisotnosti: o zdravniški pomoči. Kdo naj bi šel po zdravnika? Kdaj naj bi šel? To so bila vprašanja. Stane pravi s težavo: »Ponoči bo mengeški zdravnik upal priti, ker se bo lahko izognil žandarjem.« »Tako je,« pritruje Rezka. Padalec se ponudi: »Jaz bom šel ponj, ker sem domačin in me pozna.« Kdo ve, kaj je naklepal že tedaj?!

Dogovorjeno je bilo vse. Petra in Vida je Maks poslal po hrano h Kristanovim. Kmalu sta se vrnila. Povečerjali so in se začeli pripravljati na prenos ranjencev. Drugega za drugim so počasi prenesli na Kristanov dvojni kozolec. Ranjenci so molče prenašali bolečine, saj so vedeli, da ne sme nihče v vasi vedeti, kje so, čeravno so ljudem zaupali. Padalec se je poslovil od vseh in zapahnil vrata na gornjem delu kozolca, da ne bi bilo sumljivo. Potem je s Petrom in Gro-

go, ki sta se odpravila na sosednji kozolec, odšel. Tudi za njima je zapahnil vrata. Neprijetno so se počutili tam prvo in tudi zadnjo noč, saj je v gozdu domek dosti varnejši. Moreč občutek se je počasi polasčal prav vseh. Zaspali ni mogel nihče.

Franci je skrajno oslabil in njegovo življenje je očitno ugašalo. Koliko ur bo še vzdržal? Mirno prenaša vse in sem pa tja pritajeno zaječi.

Štefan, ki je dobil štiri rane, ječi. Vse ga boli, saj je ranjen po vsej desni strani. Rane so vnete in gnojne.

Tudi Stane je bil slab. Vse ga je grizlo: rana in skrb za tovariše. Sem in tja je zajel zrak, ker ga je dušilo v prsih. Rezka vse potihoma, a vedro tolaži. Pavelca pazi na vsak premik ranjencev in skrbno popravlja odejo. Vido sedi in straži. Maks premišlja, kako bi to najboljše izpeljali, kako rešili ranjence, kako zbrali borce. Ure potekajo počasi. Vido meni: »Padalca dolgo ni!« Rezka pravi: »Bo že prišel!« Pavelca dvomi: »Kaj pa, če ga ni dobil doma?« Maks opozarja: »Govorite tiše in potrpite.«

Pavelca, ki je bila pri Štefanu in Franciju, zapazi, da je slednji posebno miren. Potiplje ga in se zdrzne: »Maks, poglej, kaj je s Francijem?« Čakajo, kaj bo dejal Maks, ker ne morejo k njemu vsi. Ta ga potipa za žilo, mu položi roko na srce in ugotovi, da ne bije več. Počasi pove vsem: »Dotrpel je!« Po licih spolzijo solze. Pavelca zaječi. Rezka sikne: »Prekleti fašisti!«

Noč se umika jutru. Zaskrbljenost, kje hodi Padalec tako dolgo, se je polastila vseh. Maks zaskrbljeno pravi Rezki: »Kaj, če so ga ujeli?« Rezka je tudi zamišljena in ne odgovori. Vido zašepeče: »Tiho, ali slišite hojo in nemško govorico!« Stane zakolne in že ugotavlja: »Izdani smo!« Ne pomaga nič več. V zgodnji jutranji zrak se zarežejo nemška polvelja. Policija že obkoljuje.

Maks se odloči: »Vido, streljajva!« Ustrelita. Takoj zatem Švabi odgovorijo s številnim orožjem. Streljajo v nezavarovane partizane na kozolcu z vso silo. Druga skupina zelencev se tudi že približuje. Očitno je bila vmes izdaja in so jih hoteli ujeti žive. Streljajo več zaradi kritja kot zares. Že so pri vratih. Maks ni dovolil, da bi ga ujeli. Ustrelil se je v hipu, ko so Nemci že vdrli na kozolec. Navalili so na vse ter jih začeli pehati in metati s kozolca, kjer so jih pričakali že drugi. Policisti so med pretepanjem vklepali vse. Tudi ranjence. Plen je bil bogat, saj so končno dobili tudi Staneta, Rezko in Maksa, čeprav mrtvega.

Peter in Gropa sta v tej nesreči imela srečo. Ko so Nemci prišli do njunega kozolca in vprašali v slovenskem jeziku, če je kdo gori, naj pride dol. Gropa in Peter sta se globoko zarita v seno pritajila in čakala. Vtem pa iz sosednjega kozolca proti Nemcem zaropota. Policisti so se umaknili in se niso več vrnili.

Tako sta bila rešena, druge pa so odpeljali ter jih mučili in nazadnje ubili. Bili so žrtve izdajalskega Padalca.

Doživeli smo svobodo

Svetozar Guček

Iz dneva v dan smo iskali možnosti, da smo zvedeli, kako je na fronti. Vojno poročilo so nam razglašali zvočniki, tolmačili smo ga po svoje. Neka naša skupina je od podoficirja kupila majhen radijski sprejemnik za 100 cigaret Mo-

rava. Ostal je strogo skrit na podstrešju skladiščne barake, le malo ljudi je vedelo zanj, še manj jih je poslušalo tuja poročila. Napetost in nemir sta se stopnjevala v taborišču, ki je postajalo prenapolnjeno spricho vedno novih transportov.

Tudi pri nas se je začela evakuacija. Zbiranje teh transportov po prihodu z dela je pomenilo višek napetosti in razburjenja za vse, saj smo predobro vedeli, da pomeni to zanesljivo smrt. In sedaj tik pred koncem vojne. Razkropili smo se po taborišču in se skrivali, kjer smo se le mogli, da smo med zadnjimi prišli na zborna mesto. Esesovci in kapoji so besno priganjali množico, zaganjali so se v pepelnate okostnjake, udrihali vsevprek ter se hripavo drli. Danes jih je odšlo s transportom petsto, jutri tisoč, v negotovost, v pogubo.

Začeli smo premišljevat: »Kaj če nas doleti konec vojne nenadoma na gradbišču, v rovih, nepripravljeni? Sešili smo si majhne torbice in v njih nosili razne malenkosti. Toda te torbice niso ušle Panikejevemu očesu, zaslutil je, kaj to pomeni in brez usmiljenja so jih trgali pri izhodu iz taborišča. Skrivali smo jih pod bluže in tihotapili. Naše gradbišče so čez dan vse bolj pogosto preletavali zavezniški avioni, vendar bomb niso odmetavali. Ni jim bilo težko ugotoviti, da tu še ne obratuje tovarna nemške vojne industrije. V takem, do skrajnosti napetem ozračju, se je stopnjevalo naše pričakovanje konca. Nismo mirovali in vse bolj predrzni smo postajali, hromili smo nemški stroj, kjer smo le mogli in kolikor se je dalo. Velik elektromotor je romal v montažo v podzemlje bodoče tovarne brez bistvenih delov. Šele potem ko je bil temelj že zalit s cementom in motor priključen, so ugotovili pomanjkljivost. Sledila je demontaža, prevoz v centralo v Berlin. Transporte in mesto pa so stalno bombardirali. Vsak dan so se vrstile napake v električnem omrežju, pregledovali so vode in iskali vzroke napak, ki so jih sami povzročili. Tok je bil spet nekaj časa, drugi dan se je stvar ponovila. V pisarnah so jetniki kurili z dragocenim kopirnim papirjem, v rovih so se raztreskale velike žarnice za reflektorje. Električarji so si dajali duška in razbijali te dragocenosti. Na vseh koncih in krajih je puščal sod iz majhnih, številnih luknjic.

Nenadoma nas je presenetila novica: v taborišču mobilizirajo nemške jetnike pod orožje. Oblekli so jih v črne uniforme in videli smo jih, kako so jih urili. Schwarze Wache so imenovali te skupine kriminalcev. Med stražarji taborišča smo videli vse več starčkov, sivolasih in upognjenih hrbtov, na ramah so imeli zastarele puške. Bile so tudi skupine Čerkzov. Vse vojake letalstva bližnje vojašnice so preoblekli v SS uniforme. Stari narednik Mayer, dobrovoljni Dunajčan, ki nam je dosti pomagal, je nenadoma postal Bottenführer SS. Spreminjal je barvo od besa. Velika Nemčija je stiskala zadnje rezerve. Postajali smo neučakani in nervozni. Pisem od doma ni bilo več. Esesovci so postajali vse bolj popadljivi in natančni, preiskave so se vrstile dan za dnem. Nekateri kapoji so se potuhnil, mnogi zamenjali znamenja kriminalcev, nekateri so postajali vse bolj divji, drugi so iskali zveze. V tem času je Himmler poslal brzojavko komandantom taborišč Dachau in Flossenbürg: »Predaja ne pride v poštev. Noben jetnik ne sme živ v roke nasprotniku.« Čeprav nismo vedeli za to brzojavko, smo se bali, da nas bodo esesovci nagnali v rove in jih minirali.

Petega maja smo odšli na delo kakor po navadi. Ko smo se proti večeru vračali v taborišče, smo v njem že od daleč zaznali čuden nemir. Kolono so priganjali, naj stopa hitreje skozi vrata, a pri vhodu ni bilo običajnega štetja. Brž ko smo bili vsi za mrežo, je taborišče z vseh strani zastražila Schwarze Wache z nabitimi puškami. Po taborišču so vsevprek tekali jetniki in kakor blisk se je raznesla novica: Berlin je padel, vojne je konec! Vse je bilo na nogah in obenem vse zaskrbljeno: kaj bo z nami, zaprti smo in pod podvojeno stražo? Strahoma smo se ozirali na stražne stolpe in se jih izogibali, pogledi so nam begali proti mreži, kjer so stale črne postave. Nihče ni vedel povedati, kaj nameravajo ukreniti z nami. Pod večer so se oglasili zvočniki: »Vsi jetniki na zborna mesto!« Pred nas je stopil mlajši podoficir, obdan s tolma-

či, in povedal: »Vojna je končana. Dobili smo ukaz, naj vas izpustimo, in ta ukaz bomo izpolnili kot vojaki, zakaj tudi pod našim vojaškim plaščem bije človeško srce. Bodite disciplinirani in potrpežljivi. Postopoma vas bomo izpustili iz taborišča.«

Nismo mu verjeli. Laže ušivec zato, ker se boje, da bi tisočglava množica napadla straže in ušla, se razlezla po mestu in po okolici, se maščevala, čeprav golih rok. Iz pisarne smo vendar zvedeli, da pripravljajo spiske skupin, po katerih bomo odhajali.

Minila sta dva dneva negotovosti, napetosti in pričakovanja. Kaj čakamo? Po taborišču je zavladal nered in lov za hrano. Že prej je bila delitev pri kotlih težka. Sestradena množica se ni mogla obvladati in je pritiskala z vso silo. Sedaj pa je postalo prehranjevanje problematično. Jetniki so lomili deske, kjer so le mogli, zbirali les in kurili, kuhali od trave do krompirja vse, kar jim je prišlo pod roke. Prežali so drug na drugega in izmikali sklede z na pol kuhanim živem. Kapoji so izginili, kakor bi se bili udrli v zemljo. 7. maja zvečer so razglasili, naj se vsi Jugoslovani zberemo pri izhodu. S pograda sem potegnil odejo, koc iz celuloze, rekli smo mu »wienerwald«, in ga vtaknil v nahrbtnik, ki sem ga že nekaj časa skrival. Na zbornem mestu smo spet slišali: »Zu fünf, zu fünf.«

Vsakemu so dali pol hlebca kruha, malo margarine, kos mesne konzerve; pravo bogastvo! Takoj sem z nožem, narejenim iz tanke žage, začel rezati kruh, ga mazati z margarino in prigrizovati iz konzerve. »Bolje je nositi te stvari v želodcu kakor v nahrbtniku,« smo dejali, čeprav nismo vedeli, kaj nas še čaka. Vsako skupino po sedem peterostopov je obstopila patrolja starih in zgrbljenih vojakov z dolgimi puškami na ramah in krenili smo skozi odprta vrata v temno noč. Izpod neba je začelo rahlo rositi. Kam nas ženejo? Zakaj imamo oboroženo spremstvo? Ta vprašanja so se nam porajala v glavah, ko smo krenili skozi

izumrlo mesto Leitmeritz proti Labi. Obdajale so nas zle slutnje: peljejo nas na most, tam nas bodo postrelili in pometali v reko. Negotovo in plašno smo se ozirali v neprodarno temo, v oboroženo spremstvo.

Na mostu se nismo ustavili. Ko smo bili na drugi strani, so se vojaki molče obrnili in nas pustili same sredi ceste. Je to mogoče? Svobodni smo in prosti, čeprav v tuji deželi, daleč od doma, v črni noči, neznano kje, pred nami je neznana usoda, kaj nas še čaka? Globoko, prav do poslednjega kotička pljuč sem zadihal svobodni zrak. Občutki in razpoloženje so enkratni. Saj ne moremo verjeti, svobodni smo, mi kandidati smrti. Počakali smo, da so se zbrale vse skupine Jugoslovancev, katere smo z redkimi izjemami predstavljali Slovenci, in takoj sklenili: gremo v Prago, ki je oddaljena samo 60 km. Čez glavo smo se ogrnili s koci, da nas ne bi preveč zmočil dež. Nenadoma je zadonela pesem Hej brigade. Najprej bolj potihoma, potem pa vse glasneje. Tako bomo laže v enakomernem koraku spešili, kakor če bi capljali vsak po svoje. Prvi je sledila Kovači smo, tej Nabrusimo kose. Verjeti nismo mogli in doumeti resnice: svobodni smo, domov gremo! Nepopisna čustva, ki jih je oživljala pesem in hlad noči.

Nismo hodili dolgo, ko nas je zaustavil možak v civilu s trakom na levem rokavu.

»Ne hodite v Prago, tam so še hudi boji z esesovci, lahko se vam še kaj zgodi, vojne še ni konec. Pojdite v bližnji Terezín, trdnjavo, judovski geto, ki je že pod nadzorstvom mednarodnega Rdečega križa,« nam je svetoval.

Polastil se nas je majhen nemir. Sledil je kratek posvet in korake smo usmerili v nakazano smer. Kmalu smo stali pred visokimi, temnimi in odvrtnimi zidovi trdnjave. Preden smo stopili v mesto, smo malo počili ob cesti. Po njej so se valile množice jetnikov iz drugih bolj oddaljenih taborišč. Živi okostnjaki so se počasi premikali kakor sence. Srepa in poželjivo so zrlili v tiste, ki so jedli.

Bali smo se, da nas napadejo, zato smo onim svetovali, naj nehalo jesti.

Terezin je bil kakor zakleto mesto iz pravljice. Ob dolgih ulicah so strnjene hiše, druga ob drugi, iz pročelij zro na nas pošastno črne votline oken, grozeče, zagonetno. Nikjer luči, nikjer znamenj življenja, niti najmanjšega. Hodimo po ulicah s strahom in negotovo. Vsake toliko časa vidimo ob hišah temno ograjo, na njej rumene listke z mrtvaško glavo in napisom »Tifus«. To še povečuje našo grozo in nas opozarja, da še nismo brez nevarnosti. Pojavijo se nekakšni vodniki in nas peljejo do nizke stavbe. Tu smo prenočili in zjutraj ugotovili, da je bila ta stavba judovska sinagoga. Vse mesto je pod karanteno, izhod ni dovoljen. Spet smo nesvobodni, zaprti.

Z dnem se še vedno z vseh strani stekajo v mesto dolge kolone koščениh ljudi v cebrah; v skupinah prihajajo ženske, ostrižene čisto na golo, onemoglo nosijo majhne otroke, ki imajo nenavadno velike glave in izžeta telesca, drugi se jih držijo za krila in se opotekajo, bosi so eni kot drugi. Videli smo že veliko hudega in groznega, toda ti pogledi nas ponovno globoko pretresejo. Takoj nato vidimo nasprotje. Iz drugega dela mesta prihajajo delovne kolone Judinj. Lepo so oblečene in urejene, celo negovane obraze imajo. Prvič vidimo po dolgem času normalno oblečene ljudi običajnega videza. V rokah imajo poljedelsko orodje, sredi kolone potiskajo velik voz na konjsko vprego, vendar konji niso zapreženi. Čudno nasprotje: lepo oblečene ženske vlečejo voz kakor živina. Še in še prihajajo take skupine. Potem dobimo pojasnilo. 70 do 80 odstotkov prebivalcev tega judovskega geta so žene in dekleta, moške so poslali v druga uničevalna taborišča. 80.000 ljudi so uničili Nemci v tem mestu ne všteti politične jetnike, večinoma Čehi. Mnogo večje število pa so jih odpeljali v Auschwitz, Treblinko in drugam, kjer so jih pomorili in sežgali.

Tudi uganko, zakaj so ženske tako lepo oblečene, so nam razvozlati. V zad-

njem času so prihajale sem na pregled delegacije mednarodnega Rdečega križa in tem so pokazali te jetnice, da bi jih preslepili, kako lepo je poskrbljeno za tiste, ki so tu iz varnostnih razlogov zbrani na enem kraju. Ko so spraševali otroke, kje so starši, jim niso mogli ničesar povedati. Prav tako ti otroci niso vedeli za vsebino paketov, ki jih je sem pošiljal Rdeči križ.

Kmalu smo dobili zvezo z delavnico in sešili smo veliko jugoslovansko zastavo s peterokrako zvezdo. Presenetili smo vodstvo geta, ki že ni bil več pod nemško upravo, z našo disciplino pri delitvi hrane. Tudi sicer je pri nas vladal red. Drugače pa je bilo v mestu. Ogromen je bil dotok in pritisk jetnikov. Nastanili so jih, kjer so le mogli. Nihče ne ve, kakšne bolezni prinašajo s seboj, zato so jih poskušali izolirati v posameznih stavbah in predelih. Toda silna množica je navalila in prebila zaporo ter se kakor hudournik razlila po okolici.

V napeti stiski in skrbi za hrano in nenehnem občutku lakote so iskali in uživali vse, kar jim je prišlo pod roke. Grebli so z rokami po vrtovih in njivah in izkopavali seme in komaj razvite korenine, vse, kar je bilo zelenega, so osmukali in pojedli surovo, obirali so listje z drevja, da so štrlele v nebo gole veje. Ljudi je na desetisoče in pokrajina je tako oguljena in gola, kakor bi jo obiskali roji kobilic. Vrste se obupne slike samoohranitvenega nagona.

Iz redko posejanih hiš vlačijo na dan vse, kar morejo premakniti njihove shujšane in oslabele roke. Vidim jetnika, ki vleče po cesti v koc zavite kozarce z vložnimi paradižniki, kajti nositi jih ne more. Koc se strga, kozarci se razbijejo ob kamenju. Na vso to mešanico stekla, tekočine in paradižnikov planejo drugi jetniki in si tlačijo v usta zelene paradižnike, lastnik pa brani ta svoj zaklad. Vname se pretep in po cesti se vali živ klobčič. Drugi je zavlil v koc knjige in jih vleče po cesti. Kaj bo z njimi? Niti sam ne ve, vendar nekaj si je priboril, nekaj ima in to hoče odnesti s seboj.

Neverjetno, kaj vse naredi lakota iz ljudi. Po cestah in njivah se valijo množice, nihajo in valovijo izbuljenih oči, pohlepno iščejo hrano, na pol blazni, nepreudarni v tem izrednem položaju.

Medtem hite od Dresdena na pomoč obkoljeni Pragi tankovske enote maršala Konjeva. Hite mimo Terezina, nekaj tankov pa zaide tudi v mesto. Kakor roji mravelj na med se prilepijo nanje jetniki, da bi jih odpeljali naprej, v svobodo. Tankisti se jih otepajo, kakor vedo in znajo, toda koščene roke se kar naprej lepijo na vozila. V nepretrganem pohodu in naletu zdrobi sovjetska armada obroč črnih fašistov okoli Prage, ki zadiha svobodno in sproščeno v pomladanski majski dan.

Tudi mi se odpravimo iz Terezina. Naše cebre zamenjamo s civilnimi oblekami iz prepolnih skladišč, kjer so bile nagrmadene ogromne količine oblek in perila ljudi, ki so šli skozi Terezin. Postavimo se v kolono. Na čelu je naša zastava in krenemo s pesmijo, udarno, s poletom. Zakleto mesto se budi in strmi, ne verjame: kacetovci pojejo! Nasproti kolodvora je gostilna, kjer nas vse brez prošnje prijazni ljudje pogostijo z belo kavo. Kako se to prileže. Potem se vkrcamo na vlak in se peljemo proti Pragi, proti domovini.

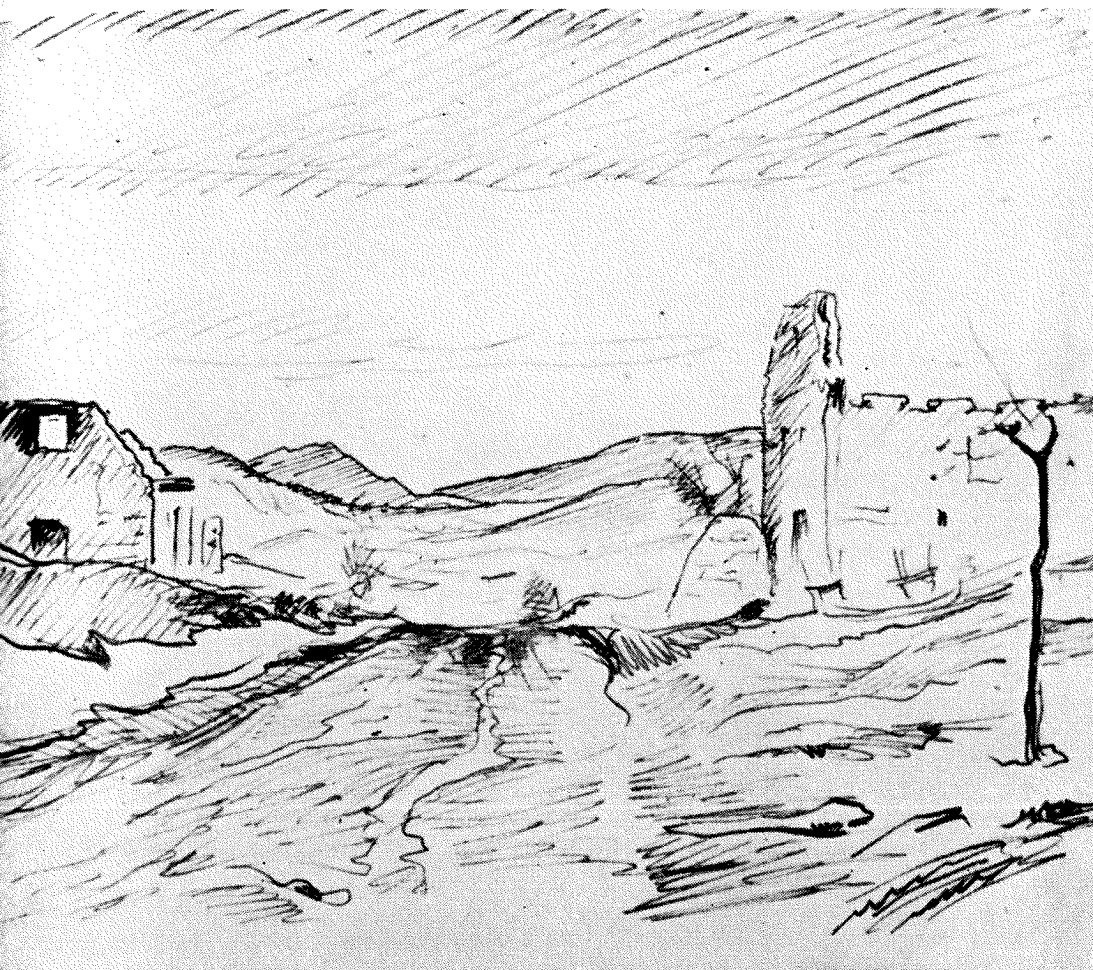
Še isti dan, to je 12. maja, smo v mestu. To je šele dva dni po njeni osvoboditvi. Tega, kar sem takrat doživel v Pragi, ne morem pozabiti še danes. Zlata Praga v prvem navalu navdušenja in svobode! Živa reka ljudi se pretaka iz ulice v ulico, pomladno sonce osvetljuje palače, vse je vznemirjeno. Z zastavo vzbudimo pozornost. »Kdo ste, od kje prihajate?« »Jugoslovani, iz koncentracijskega taborišča smo.« »Tu imam ta dva butlička, samo to imam s seboj, vzemite,« nam ponuja prijazna ženska, »tu imate še sto kron in krušno karto, več nimam s seboj. Kupite kruha.« Tako nam postrežejo Pražani kar na ulici. V roke dobimo prve časopise, Rude pravo, osrednje glasilo KP ČSR, in Pravo lidu prinašata razglas češkoslovaške vlade,

pozdrave osvobodilni rdeči armadi, prve slike ob prihodu predsednika vlade Fierlingerja v Prago, pozdravne brzojavke maršalu Konjevu in druge novice: v Prago prihajajo člani vlade, prve enote češkoslovaške armade v prestolnici, kolaboracionistični novinarji pred ljudskim sodiščem, bivši gauleiter Henlein se je sam ubil, nacistični general Schörner prekršil premirje, nadaljnja češka mesta osvobojena itd.

Odidemo v mesto, da vidimo Prago v tem slavnostnem razpoloženju. Za naše oči in pojmovanje je novost, kako so ljudje oblečeni. Vse je za nas elegantno, moderno, lahkotno. Da, to je prava pomlad, pravi odsev svobodnega poleta tudi v obleki. Ne moremo se jih nagledati. Kakšna razlika v primeri z mesti v Nemčiji, temačnimi, odurnimi in hladnimi že na zunaj. Tam nosijo ljudje, večinoma bombardiranci in evakuiranci sicer dobre, vendar stare obleke Judov, ki so jih na milijone požrle celice in krematoriji. Zveri v človeški podobi so jih oropale vsega premoženja in življenja, obleke so dali prebivalstvu, saj je Nemčija izčrpana v totalni vojni za zmago osi, za zmago nasilja.

Na obrazih Pražanov se izraža sreča in še nekaj je razbrati na njih: minila je napetost dolgoletne okupacije in še posebej napetost praškega upora, ki je preteče visela nad njimi. Dnevi praške blokade so bili hudi, saj so esesovci pretili uničiti mesto in prebivalstvo. Na okopih so se hrabro in obupno borili praški uporniki, praški partizani. Z malenkostno oborožitvijo so zadrževali silen naval podivjanih fašistov. V neki dvorani so našli 80 trupel žena in otrok, ki jih je poklala neka esesovka. Živo so ujeli, jo privezali na drog in zažgali. Prišla je pomoč, osvoboditelji, rdečearmejci so razbili in pohodili steklo zver, ljudje so privreli iz kleti in skrovališč, borci iz okopov. Posebne značke nosijo ti borci. In sedaj se vsa ta reka srečnih, osvobojenih ljudi preliva po cestah.

Lica mladega dekleta, ki ga vodi praški partizan pod roko, žare v sreči. Tes-

Božidar Jakac: Skica s poti na II. zasedanje AVNOJ, 1943

no gresta drug ob drugem, kakor bi se še sedaj bala ločitve. Obraz starejše mame ob sinovi in snahini strani kar žari od navdušenja. Kip sv. Vavla pred muzejem je pokrit s plastjo rdečega opečnega prahu sosednje palače. Bila je zadeta v polno in je porušena. Nedaleč od te palače gore ob ruševinah svečke, cvetje je prinesla skrbna roka. Tu je padel praški branilec. Takih mest je veliko. Ljudje prižigajo sveče, prinašajo cvetje.

Med gručami ljudi je vse polno rdečearmejcev, vozijo se z avtomobili, hodijo peš. Trg sv. Vavla. Nekaj palač je podrlih, povsod so še vidni sledovi bojev, po cestah pa hite avtomobili članov vlade. Na križiščih postajajo ljudje in z zanimanjem opazujejo brhke ruske prometnice. Uniformirane so v zelenkaste uniforme, na glavi imajo temno modre baretke. Z rumeno in rdečo zastavico v rokah urejajo promet s samozavestnimi kretnjami. Prek ramena ima vsaka brzo-

strelko, obute so v lahke poletne škornje. Majhen karambol. Prometnica pristopi, ostro pokara oba voznika, nato promet spet poteka normalno.

Zaslišimo petje. Po široki stranski ulici prikorakata dve veliki skupini vojakov, zanosna, sočna pesem napolni ulice in zrak. Ljudstvo jim vzklika in aplaudira. To so češkoslovaški prostovoljci, ki so se organizirali in izvežbali v Sovjetski zvezi. Povprašujemo mladega branilca Prage za neko ulico. Ko vidi, kdo smo, nam takoj ponudi cigarete, povabi nas v

restavracijo, naroči večerjo za vse in še vsakemu da po sto kron.

Mrak lega na zlato Prago, po ulicah pa se vrvenje ne umiri. Zvečer je mesto še vedno zatemnjeno, le na kolodvoru je razsvetljava in sem in tja prereže temo svetla raketa. Na mnogih mestih na hodnikih ob cestah, pri vhodih v hiše, ob ruševinah palač, na trgih in prehodih pa gore skupine svečk, osvetljujejo okolico in mesto, kjer je padel junaški praški upornik, branilec češkoslovaške prestolnice. V temni noči so ta mesta svetla.

Črni dan Gradnikove brigade

Nada Božič-Alenka

Izvidnica je šla naprej nato glavni na. Kuharji so še enkrat pregledali natovorjene mule, da ne bi med potjo kaj izgubile. Njihova skrb za hrano in kotle je bila tako velika kot za orožje.

Borci iz Vipavske doline in s Krasa so se ozirali nazaj na razne kraje, ki so ležali pod Angelsko goro. Nad Trstom in Tržičem je sovražnik v presledkih spuščal močne osvetljevalne rakete; rekli smo jim race. S tem je hotel poudariti svojo nepremagljivost. Politdelegat Tezej Šavron, Tržačan po rodu, je hodil poleg mene in govoril o svoji materi, ki mu je edina še od svojcev živela v Trstu.

Prebivalci Otlice so še spokojno spali. Naša kolona se je vila naprej in zapuščala že raztresene zadnje domačije. Kolovozi so ostajali za nami. Izvidnica nas je vodila po grdi stezi. Naše noge so se vdirale globoko v sneg, da je škripal pod nogami in dokazoval, da je živo srebro zdrknilo globoko pod ničlo. Hodili smo v višini nad tisoč metrov. Namenjeni smo bili prek Marnega vrha proti Mali gori na področje Črnega vrha nad Idrijo. Čeprav tu tišina ni bila potrebna, se ni nikomur ljubilo, da bi bil

govoril. Kraj je bil zelo pust, ker ni bilo lepih, košatih smrek ali bukovja. Med skalovjem so bile male kotline in nizko grmičje je bilo obloženo z ivjem. Obtežene veje so vse križem v lokih silile k tlom in nam še bolj ovirale že tako naporno hojo.

Naši počitki so bili kratki. Bili smo že utrujeni in lačni, vendar smo vedeli, da se pred ciljem ne bomo ustavili in bo treba še veliko pešačiti. Po več kot peturni hoji smo se bližali Mali gori. Tu so bili še ostanki primitivnega mlina na veter. Ko smo tod že nekajkrat hodili, smo se morali držati drug drugega, da smo tako kljubovali silnim sunkom burje, ki je imela tu največjo moč. Kmalu smo se začeli spuščati navzdol in se bližati prvim domačijam Zadloga. Postajali smo živahnejši, saj smo bili vedno bliže kraju, kjer bomo taborili.

V samem Črnem vrhu takrat ni bilo sovražnih enot, zato se je štab Gradnikove brigade tam nastanil, bataljoni pa v bližnjih naseljih. Naš drugi bataljon se je utaboril v Trebčah ob cesti, ki vodi v Zadovtik ob številnih opuščenih vojašnicah, ki so jih sezidali Italijani.

Naši četi je bila dodeljena hišica, ki je imela tudi peč. Bili smo presrečni, da se bomo po dolgem času spet počisto ogreli in spali v toplem in suhem prostoru. Kuharji so nam pripravili toplo enolončnico, patrulje so šle na obhod, stražarji na svoja stražarska mesta. Vsi drugi pa počivat.

Nekomu pa ni bilo do počitka. Koval je zlohotne načrte. Izdajalski nagib mu ni dal miru. Že je poskrbel za stik s sovražnikom, ki je bil utrjen v Idriji. Toda tedaj o tem ni vedel nihče izmed nas.

Naslednji dan smo zelo zgodaj vstali. Pospravili smo nahrbtnike in pojedli porcijo na pol slanega močnika. Bataljon se je zbral na dvorišču. Namestnik komisarja bataljona Lovro nam je prebral razpored dela za 6. januar 1944; to je kazalo, da bomo ostali tam ves dan.

Približal se mi je Miha-Dominik, doma iz Londola. Globoko je vzdihnil in rekel: »Kako me skrbi, če bomo imeli kakšen spopad!«

Narava se je namreč z njim grdo poigrala. Že ob rojstvu mu je nad mezinem na nogi zrasel še en prst, tako da je bil pri vsakem pohodu on najbolj prizadet. Stalni pohodi v snegu so njemu kot drugim uničili vse čevlje. Bil je malone bos. Potolažila sem ga, ker sem v štabu zvedela, da bo čez dan bataljonski intendant razdelil petdeset parov novih čevljev. Med prvimi jih bo dobil on.

Iz bataljona so odbrali pet borcev, da se vrnejo na Vipavsko, kjer naj bi za našo enoto pripravljali živila. Približal se mi je Fabijan, doma iz Vipave, ter rekel: »Tako čudne sanje sem imel nočoj, kot da sem ležal v velikanski črni krsti.«

Brez vznemirjenosti se mu nasmejem in pravim:

»Snam pa prav res nič ne verjamem.«

Še deset minut časa je bilo do vojaške ure, ko hitim k stopnicam, ki so vodile do naših vrat. Hotela sem se malo umiti, saj je bilo na Otlici, kjer

smo bili prej, malo vode. Snamem pas in že začenjam odpenjati gumbe pri jopiču, ko zaslišim komandirja: »Alarm!«

Nedaleč stran so pričele regljati strojnice. Kot bi trenil, so iz drugih prostorov začeli tekati borci, ki so pravkar čistili orožje. Vsak je sledil komandirju. V hipu popadam vso svojo opremo in v torbico stlačim literaturo. Še enkrat pogledam v oba sosednja prostora, če ni morda kdo kaj pustil, nato s kurirjem Decembrom stečem na dvorišče. Zdaj sem opazila, da nimam rokavic. Decembar hitro steče navzgor po stopnicah in nekaj sekund za tem se že prikaže pri vratih. Tedaj zaropota proti njemu rafal in mu pod koleno pretrga suknjo, ne da bi ga bil pri tem kaj ranil. Čakam ga na dvorišču in se oziram naokrog, da bi videla, kje so še drugi borci, a zaman. Nič nisva videla, ne kje je sovražnik ne kje naš bataljon zavzema položaje. Sunoma pretečeva dvorišče sosednje hiše in zavijeva proti sadovnjaku.

Kakih sto metrov stran zagledava komisarja Toneta in bolničarko Karlinco. Ta nama pomigne z roko, naj jima slediva. Zdaj sva spoznala, da toča krogel prihaja prav iz neposredne bližine opuščениh vojašnic. S skakanjem in padanjem v sneg sva se prebijala med debli sadnih dreves. Pri tem naju je oviral nad pol metra debel sneg. Vse naokrog so neprestano švigale krogle. S kurirjem se poženeva za hruško. Nekaj sekund zatem že zaropoe sovražnikova brzostrelka. Rafal je prestreglo deblo. Ugotovila sva, da v takem ognju ne moreva slediti našim borcem. Zato sva se odločila, da se bova umaknila v drugo smer. V skokih, nekaj časa pa sva se plazila po trebuhu, sva jo ubrala do ceste, ki vodi v Črni vrh. V enem kozolcu sva videla viseti na pol odrto kravo, ob drevesu pa se je vznemirjeno prestopala ranjena mula.

Po stranski poti je od nekod pritekel brigadni kurir. Z Decembrom sva se mu pridružila in vsi trije smo potem hiteli proti štabu brigade. Po vaških cestah ni bilo nobenega domačina. V gornjem de-

lu vasi smo našli še nekaj članov štaba brigade. Opazil nas je načelnik štaba Čanči in nam rekel, naj se pridružimo štabnemu spremstvu. Vsem je še povedal, da je zborna mesto na Otlici.

Vzpenjali smo se po zapuščeni poti. Izogibali smo se glavne ceste Idrija—Col—Ajdovščina. Streljanje v Trebčah je začelo ponehavati. Mučile so nas zle slutnje, da bomo v mrazu, na pol obuti še enkrat prehodili tako dolgo pot.

Zimski dan je tako kratek, da se je ob prihodu na Otlico začelo že večeriti. Utaborili smo se v neki hiši blizu gostilne. Kuharji so pripravili presenečenje. Skuhali so nam riž, ki so ga dobili od zaveznikov. Če bi bilo to kdaj drugič, bi bili vsi hlastnili po njem in se prerivali za dodatke, ta dan pa nam ni bilo do hrane. Neprestano smo hodili k vratom in pričakovali sporočil s Črnega vrha. Ni trajalo dolgo, ko prideta komandir Smrekar in komisar Tone z ranjenim Koritnikom in z nekaj borci. Zaskrbljeno smo jih vprašali, kako je z drugimi.

Povedala sta, da je ob presenečenju komandant bataljona zbrani enoti dal povelje, naj glavnina zavzame položaje nad cesto — prva četa pa pod cesto.

In tako se je tudi zgodilo.

Izdajalska mreža s sedežem v Idriji, ki so ji tekle zadnje ure, je tu zelo živahno delovala.

Po ostankih francoske ceste se je v varstvu smrek in borovcev večja kolona Nemcev našim obhodnim patroljam spretno izogibala, prav takó položajem III. bataljona, ki je bil v zasedi, in se neopazno pretihotapila do vojašnic. Nato je v polkrogu zavzela ugodne položaje in z vso silo usmerila križni ogenj na gornji del ceste. Druga četa, nad katero je prevzel poveljstvo namestnik komandanta bataljona Nikola, je utrpela hude izgube, še preden je zavzela take položaje, od koder bi se bila lahko uspešno upirala.

Nemci so naglo izkoristili nepripravljenost in z vso silo napadali.

Našim borcem pa pogum ni upadel. Bili so prostovoljci, med njimi veliko starih, preizkušenih partizanov. Mlajši so bili skojevci, številni starejši pa že prekaljeni komunisti.

Ko so si bili na jasnem, kje je sovražnik, so se postavili v bran in nabijali proti njemu, da bi vzdržali in tako krili umik ranjencem.

Teren je bil zelo neugoden.

Izza dreves in s težkimi nahrbtniki so neprestano nabijali proti Nemcem, zavzemali položaje za položaji in se počasi pomikali na vzpetino v smeri Špika ter branili umikajoče se ranjence.

Prav to pa je bilo za nekatere usodno.

V obmejnih pasovih, kjer so Italijani postavljali vojašnice, so se daleč naokrog zavarovali z žičnimi ovirami. Naradili so tri metre širok in nad meter visok pas, gosto prepleten z bodečo žico, ki je bil neprehoden.

Izdajalec je gotovo upošteval tudi to.

Nič več nismo spraševali, ostali smo kot okameneli. Izguba naših dobrih tovarišev nas je močno potrla. Molče smo šli na svoja ležišča.

Tri dni smo čakali in obnavljali spiske. Ranjen je bil tudi komandant bataljona. Bataljonski komisar, ki je komaj pred dvema dnevoma prišel iz politične šole, je izkrevavel na položaju. Tudi namestnik komandanta Nikola in komandir čete Ogrizek sta padla. Starejši sodnik iz Postojne, ki je bil v štabu, se ni več vrnil.

Nekateri so zdaj postali deseterji, drugi so napredovali v višje čine.

Iz štaba brigade sem tedaj prejela poziv, da se moram javiti pri brigadnem obveščevalcu Alešu. Določena sva bila, da se vrneva na Črni vrh. On z dolžnostmi obveščevalca, jaz da mu pomagam pri identifikaciji naših padlih tovarišev. Do Zadloga sva porabila vsega dve uri in pol. Rekordni čas. Na kurirski karavli so nama povedali, da sva prišla prepozno, ker so jih domačini pred dobro uro pokopali v dva skupna

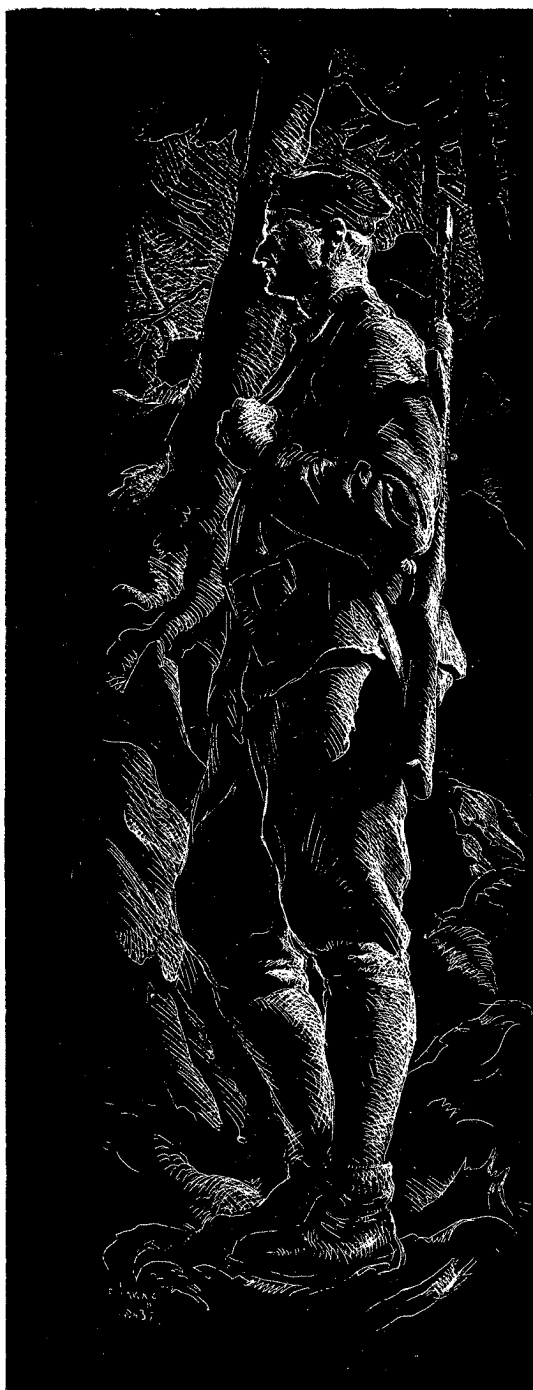
groba. Po kratkem počitku sva se z Alešem vrnila proti Otlici.

Gradnikova brigada pa ni počivala. Na novo se je okrepila z borci in orožjem, po dobrem tednu pa jo dobimo že na položajih levo in desno od Črnega vrha, kjer se spet bije z Nemci. Pred mrakom je boj ponehal in Nemci so se z izgubami umikali proti Godoviču, Idriji in Hotedrščici.

S komandirjem Smrekarjem sva jo naglo ubrala proti Trebčam. Obšla sva sadovnjak, v katerem se je majalo obstreljeno vejevje. Ogledovala sva smer, od koder so 6. januarja tik pred osmo zjutraj takó nenadoma prišli Nemci. Šla sva proti nedavnim položajem in si ogledovala teren. V snegu je sem pa tja ležal kakšen izpraznjen nahrbtnik, porcije, sanitetna torbica bolničarja Rafaela. V usnjati torbici za literaturo sem našla s kaligrafsko pisavo pisan zadnji raport politdelegata Šavrona. Za nekim drevesom sva dobila prazen zaboj puškomitraljeza in kup praznih stročnic. Po vgraviranem imenu sva spoznala, da je bil lastnina mitraljezca Muhe. Bolj ko sva se bližala žičnemu pasu, več človeških odtisov je bilo v snegu. Vsenaokrog je bil sneg pomendran. Tam so esesovci ranjene partizane pobijali z bajoneti in s puškinimi kopiti.

Domačini so nam pripovedovali o strašnem ječanju in grozotnem vpitju, ki so ga slišali s položajev.

Nazaj grede sva šla mimo oledenele struge malega potoka, kjer je bila žica pretrgana. Tam je bilo izhodišče takrat preživelih partizanov. Vsako zimo, ko zapuščamo staro leto in prihajamo v novo, kadar mraz hudo pritiska in se nam stopinje udirajo v sneg, se spominim bolničarja Rafaela. Tako rada bi mu povedala, da je v Št. Petru lepa, moderna bolnišnica, kjer imajo vse vrste instrumentov in zdravil. Povedala bi mitraljezcu Muhi, da bi se na delo v tovarno lahko odpeljal z motorjem in takó svojih nog s šestimi prsti ne bi preveč utrujal. Bratoma Rebec bi povedala, da danes svoje Sežane ne bi spo-

Božidar Jakac: Nikola, visoka jedkanica

znala več. Kako bi bil Ivanček vesel, da njegovi sorojaki v tovarni v Podmelcu izdelujejo lepo pohištvo, tisti pa, ki delajo v tovarni finega sukna v Podbrdu, so tudi že dobri strokovnjaki. Pomočnik mitraljezca Franc bi bil vesel novice, da njegov sin študira na ljubljanski uni-

verzi in je tudi on v poletnih počitnicah pomagal graditi progo bratstva in enotnosti.

Vsem, prav vsem bi imela veliko povedati, hkrati pa se zavedam, da brez žrtev ne bi bilo svobode in zmage nad fašizmom.

Takrat je zorela pšenica

Andrej Pagon-Ogarev

Dvajseti oktober 1943. Leden jesenski veter žene prek Blegoša mrzle oblake. Nekoč mirni in zatišni kraji pod Blegošem in Poreznom so postali prizorišče krvavih bojev. Mitraljezi — partizanski in sovražni — lajajo v jesensko jutro. Tam daleč na severni strani Cerkljanske doline se visoko v oblake dviga najvišja gora Jugoslavije — Triglav. In to ime si je nadela tudi novoustanovljena partizanska — triglavska divizija.

Kod vse smo se kasneje borili partizani triglavske divizije... Matajur, Jelovca, Dolomiti, Trnovski gozd. Predmeja, Črni vrh, Kozje stene, Cerkljanski hribi, Baška grapa... In prav v Baško grapo se tako rad vračam s spomini. Tam so se štiri dni in noči borili partizani 9. korpusa in dosegli nekaj sijajnih zmag ter uspehov. Uničili so osem sovražnih postojank, razstrelili osem železniških mostov, železniško progo pa na 140 krajih. Razen tega so dobili bogat plen v orožju, med tem brzostrelni top in sedem mitraljezov. Več sto sovražnih vojakov je za vedno obležalo v Baški grapi. Železniški promet je bil prekinjen celih pet mesecev. Akcije v Baški grapi so bile mednarodnega pomena, saj so se po končanih bojih v tem smislu izjavili celo zastopniki zavezniških vojaških misij pri 9. korpusu. Za sovražnika pa je bila petmesečna prekinitev te strateške važne železnice velik poraz, saj je po tej progi vsak dan vozilo po več

vlakov iz Nemčije v Italijo. Železnica je povezovala nemško fronto pri Rimu...

Prve dni julija 1944 je v Baški grapi ozračje še vedno razgreto. Štiri dni so borci 9. korpusa NOV in POJ napadali progo, postojanke in bunkerje in tako izpolnjevali povelje maršala Tita: »Rušite komunikacije!« Štiri dni so po tej samotni grapi odmevali borbeni vzkliki: »Juriš!« »Juriš!« Borci naših brigad so tolkli sovražnika na njegovem najbolj občutljivem mestu.

V ta samotni košček Primorske vse do takrat ni prišel glas modernega življenja. Baška grapa je živila svoje posebno, idilično življenje. S svetom je bila povezana le z železnico, ki se je iz številnih predorov pri Mostu na Soči izmotala iz strmin in skalovja.

Zadnja leta pred začetkom oboroženega upora so prebivalci teh krajev za slutili, da pripravlja okupator nekaj velikega. Na vzhodnem delu grape — na Črni prsti, na Petrovem brdu in na severnem grebenu Porezna — je zgradil mogočne podzemne utrdbe. Razen teh je uredil številna strojnična gnezda in vse to obdal z bodečo žico.

Tega domačini niso radi gledali. Dobro so se zavedali, kaj pomenijo take utrdbe na meji med dvema državama. Niso še pozabili na nekdanjo soško fronto, kjer so se več let borili njihovi očete. V zgodovinskih knjigah so brali o velikem Tolminskem puntu v začetku

17. stoletja. Osiveli in onemogli dedje so med dremavcem v zdičih ob toplo zakurjenih pečeh govorili:

»V tretje gre rado. Naši pradedje so se za svoje pravice in svobodo borili proti nasilju in krivicam Tolminskih grofov. Mi smo se za svobodo tega koščka Primorske tolkli na soški fronti. Vi, mladi, pa se boste borili doma — prav tako za svobodo vas in vaših domov...«

Borbe v Baški grapi so bile nekaj takega kot nevihta. Tudi tisti večer nad Bukovem, ko je komandant 31. divizije Stane Potočar-Lazar ukazal zbor. Zvedeli smo, da nas namerava sovražnik obkoliti in stisniti v obroč.

Mračilo se je, ko je divizija odšla po cesti proti Laharnu in Reki. Bila je jasna, poletna in mesečna noč. V travi so se oglašali murni, vmes pa je tu pa tam zadrl el bramor. Ko je kolona prišla v dolino pod Rodne, je zaregljala sovražna strojnica... Zaseda...

Štab na čelu kolone naglo odloča in ukazuje:

»Javite se prostovoljci, da razbijemo zasedo!«

Povelja ni treba ponavljati. Že je zbrana večja skupina drznih tovarišev, ki se ne bojijo, ne vruga, ne Nemcev v zasedi. Morda sovražnik slutí, da nas ni presenetil in zbegal. Več min druga za drugo pade v grmovje in v travo nedaleč od kolone. Prostovoljci se pridružujejo. Ne boš dolgo nagajal! Naglo se plazijo proti kraju, od koder so iz cevi strojnice zasikali plamenčki. Gromovit »juriš« razbije morečo tišino. Nemci so presenečeni in zbegani. Bežijo... Pot je prosta...

V tistem delu kolone, ki je dobila ukaz za nadaljevanje poti prek Jesenice sva bila tudi jaz in obveščevalec Jože. Le počasi smo se pomikali nazaj pod vzhodje Kojce. Ko smo dosegli vojaško cesto, ki iz Bukovega pelje nad Jesenico in Orehkom, je šlo hitreje. Računali smo, da v Jesenici ni sovražnika. Račun brez krčmarja! Iz teme v dolini je zaregljala strojnica. Kmalu se je oglasil še brzostrelni top. Pa smo znova v kaši.

Kam zdaj? Čimprej iz nevarnega pasu! Navzgor, na vrh Kojce! Tam počakamo dneva. Vzhodni opaž Kojce je tako strm, da se moramo plaziti po vseh štirih in se oprijemati visoke trave. Sovražnik nažiga z minami v skalovje pod nami. Spoznamo, da nas streli že ne morejo več doseči.

Sonce je pravkar vzhajalo, ko smo izčrpani do skrajnih meja vzdržljivosti priplezali na vrh Kojce. V višini 1300 m nad morjem smo se čutili varne in svobodne, vsaj za nekaj časa. Usedel sem se za prvi grm in se razgledoval po bližnjih vrhovih. Pridružil se mi je še obveščevalec Jože. Bila sva domačina, zato sva še globlje doživljala lepoto tega poletnega jutra. V smeri proti jugu sva razločila začrnele zaplate sedmih požganih vasi. Še ne pred mesecem dni so se po Cerkljanskem razdivjali esesovci in razkazali svojo moč s požigom teh vasi. Zgoreli sta tudi najini domačiji. Tako sva stala na vrhu Kojce brezdomca — toda svobodna borca in premišljevala besede pesnika Minattija: Ne vemo, da za nas nekje dom rase...

Nekaj tovarišev se je medtem zavleklo v gost bukov grm. Zaradi prevelike utrujenosti so bili zapadli malodušju. Izjavili so, da se ne ganejo nikamor več, pa naj pride karkoli. Spodbujali smo jih, da smo še vedno živi in bo sovražnik pred nami še bežal. Tu pa smo na takem kraju, da je potrebna skrajna čuječnost. Nismo jih mogli prepričati. Skrili so se pod goste veje in na suhem listju kmalu zaspali...

Z Jožkom sva odšla na zahodni vrh Kojce, da bi od tam pregledala, če se sovražnik ne plazi navzgor iz tiste strani. Nisva še prehodila sto metrov, ko sva na grebenu nad Bukovem zapazila več rjavih postav. Nemci! Umaknila sva se za najbližji grm, da naju niso mogli opaziti. Nato sva odhitela nazaj k tovarišem in povedala, kaj sva videla. Tu je treba hitro odločati. Čimprej odtod! Spustila sva se po visoki travi proti Zakojci. Nad vasjo sva čakala. Zelela sva, da bi se prikazal kak človek in po-

vedal, če je varno. Zakaj bi brez potrebe tvegala življenje. Čakala sva precej časa, ko se je za najbližjo hišo prikazala stara žena. S pritajenim žvižgom sva jo opozorila nase. Ko se je ozrla navzgor in naju zagledala, sva vprašala, če so v vasi Nemci. Odkimala je in pomahala, naj prideva bliže. Kako nama je odleglo, ko je povedala, da Nemcev ni v vasi. Svetovala pa je, naj se podvzava na drugo stran v pobočje Črne prsti, kjer se bova lahko skrila. Zahvalila sva se ženi in odhitela navzdol. Šla sva mimo nizke, s pločevino krite bajte pod vasjo. V tej bajti je preživeljval svoja otroška leta naš plodoviti pisatelj France Bevk.

Ko sva preskočila potok, ki izvira visoko v temenu Porezna, in se začela vzpenjati v kritje gozda, sva občutila utrujenost. Noge so začele odpovedovati. Velik kup suhih bukovih vej na obsežni poseki nama je prišel kot nalašč za kritje. S težavo sva zlezla pod dračje. Puški sva namestila skozi vejevje tako, da sta bili pripravljeni za strel, če bi bila potreba.

Na vrhu Kojce se je zlokobno oglašila strojnica. Zaslišala sva krike: »Halt!« »Halt!« Skozi luknjo v dračju sva opazila, kako je iz grma, kjer so bili zaspali tovariši, planila postava in se z bliskovito naglico kar po zadnji plati spustila po strmini navzdol. Nemci so za bežečo postavo spuščali rafal za rafalom, vendar brezuspešno. Nekaj krogel je zaskalo tudi nad najinim skrivališčem.

Oba naenkrat je obšla temna slutnja. Tovariši v grmu. Upala sva, da bova opazila še druge, ki bodo sledili tisti postavi in upirala oči v tisto smer. Trenutek, dva, sekunde, minute, pet minut.

Spogledala sva se. Ali so jih res speče pobili? Ker se strelji niso več oglasili, sva spoznala, da tovarišev — ni več.

Izmed vseh šestih sem poznal le enega — brigadnega vojnega dopisnika Toneta Pervanjo s Šentviške gore. Tone je na lastno željo prevzel dolžnost vojnega dopisnika Vojkove brigade. Povelje o njegovem imenovanju sem prav jaz poslal iz štaba 31. divizije.

Z Jožkom sva bila po vsem tem vse bolj nemirna. Res sva bila dobro skrita, toda sovražnik bi lahko pridrvel tudi po tem pobočju in mimo naju... In kaj potem... Prav ko sva tako premišljevala, sva na ovinku poti, ki pripelje z vrha Jeseniškega sedla v Zakojco, zagledala nekaj Nemcev z mulami. Mule so bile obložene z nahrbtniki pobitih tovarišev. Dolga vrsta se je počasi pomikala naprej proti Hudiču. Kmalu se je kolona izgubila na ovinku pod vasjo. Nato je vse potihnilo.

Živčna napetost je popustila. Skobacala sva se izpod dračja kot dva močerad in odšla po poljskem vozniku proti nizki, s slamo pokriti bajti na koncu vasi. Glavna vhodna in zadnja vrata so bila odprta. Ko sva stopila v črno, sajasto kuhinjo, sva dobila vse razmetano. Črvida in od saj vsa črna omara v kotu je bila odprta. Takoj sva spoznala, da so Nemci vse preiskali. Kdo ve ali so domače odpeljali s seboj? Prav takrat se je pri zadnjih vratih prikazala stara ženica. Ko sva povedala, kako je z nama, je dejala:

»Gotovo sta lačna, revčka, jaz pa nimam nič, da bi vama ponudila. Sama vidita, da so mi vse pobrali.«

Odhitela je v hišo in tam pogledala, če so mogoče le kaj pozabili. Nič! Vrnila se je v kuhinjo. Na zgornji polici omare je otipala nekaj trdega. Kot bi bila našla zaklad so se ji zaiskrile oči. Ko je stopila proti nama, sva videla, da ima v rokah — dve skorji posušenega črnega kruha. Te nama je ponudila s tisto značilno kretnjo, kot ponudi mati sladkarije svojemu otroku:

»Vzemita. Za prvo silo bo že. Laže bosta šla naprej in dohitela tovariše.«

Tolminska mati. Ponudila nama je zadnjo skorjo, ki so jo pustili sovražniki. Nisva mogla sprejeti, čeprav sva bila dvakrat lačna. Nisva mogla sprejeti tako velikodušnega daru! Ko je opazila najino zadržanost, je rekla:

»Le vzemita, le. Jaz bom že kako, saj sem doma. Vaju in tovariše pa čakajo

*Božidar Jakac: Iz
cikla XIV. divizija
na Štajerskem
1944, 1948, visoka
jedkanica*

še hudi dnevi. Kadar je sila, moramo pač vsi malo potrpeti!»

Sele tedaj sva segla po skorjah. Zahvalila sva se ji in odšla proti gozdu. Ko sva prišla v grapo do studenca, sva sedla na kamen in skorji namočila v čisti studenčnici. Še nikoli prej v življenju nama kruh ni šel tako v slast. In še nikoli ni imel tako prijetnega duha in okusa. Obema je ta dogodek ostal neizbrisno vtisnjen v spominu. Če se le

spomniva na Kojco in Baško grapo, že se v spominu prikaže tista nizka, s slamo krita bajta in v kuhinji žena, ki nama ponuja skorje suhega kruha. To dobroto partizanskih mater je občutil tudi kipar Stane Keržič, ki je v bronastem spomeniku padlim borcem v Cerknem — upodobil staro Andrejevko iz Čeplesa.

Iz tiste grape sva se po strmi stezi vzpenjala vedno više v Otavnik. Hodila

sva po bukovem gozdu in končno prišla v skoro nepreahodno strmino. Skozi goste veje sva na vrhu Kojce opazila nemško zastavo. Tako. Sovražnik je postavil izvidnico. Spoznala sva, da se iz tega začaranega kroga zased zlepa ne bova izmotala. Najbolje bo, če si pripraviva ležišči. Za debela debela sva navlekla močnih rant, na te sva naložila vej, na vrh pa kar z rokami nagrabila suhega listja. Tako sva si kar v naravi pripravila prijetni ležišči. Ko sva legla, sem se spomnil na prizor iz Bevkove trilogije »Znamenja na nebu«, kjer opisuje divjega Izbor, ki je baje prebival v skalni votlini pod vrhom Porezna. Čeprav je pojava Izbor nastala v pisateljevi domišljiji, sva ji z Jožkom dodala delček resničnosti.

Po več dneh in nočeh brez spanja sva ta večer kmalu zasnula v krepilen spanec. Prebudila sva se še pred zoro. Po vsem telesu naju je mrazilo. Čeprav je bilo sredi poletja, je bilo v tisti višini ponoči občutno hladno. Iz Hudajužne se je rezko oglasilo: »Tok, tok, tok.« Nad nama je zasikalo in že so se visoko v skalovju raztreščile tri granate. Odkrušeno kamenje je padalo povsod okoli naju. Stisnila sva se pod debelo, malo ukrivljeno deblo. Razumela sva, da je izvidnica na vrhu Kojce nekaj opazila in sporočila v dolino smer, kam naj streljajo. Verjetno so bili kje višje nad nama drugi razhajkani tovariši, ki jih je opazila izvidnica z daljnogledom. Še nekajkrat je v dolini zalajal brzostrelni top, nato je nastala tišina.

Tisti dan so nama ure tekale s polževo počasnostjo. Bila pa sva budna kot plavinski orel, ki se včasih pripelje iz zavetja Triglavskega pogorja tudi na to stran. Ugibala sva, kaj storiti. Jožku sem predlagal, da bom šel gledat k hiši, ki sva jo podnevi opazovala na polici pod gozdom. V temi sem se spuščal od debela do debela in pazil, da nisem stopil v prazno. To bi v tisti strmini pomenilo toliko kot zlomljena noga, ali pa še kaj hujšega. Šlo je vse po sreči. Znašel sem se pred zaprtimi vrati. Ko sem potrkal,

je odprla stara ženica. Povedal sem, da sva gori v skalovju dva lačna partizana.

»Pa vaju ni nič zadelo, ko so dopoldne streljali iz Hudajužne?« je zaskrbljeno vprašala. Odgovoril sem, da sva za zdaj še cela. Kako bo jutri, pa ne moreva vedeti. Nato se je ženica razjezila sama nase:

»O, jaz trapa. Kam se le zagovorim. Vidva sta lačna, jaz bi pa klepetala. Malo počakaj. Skuhala sem krompir in ga takoj prinesem.« Odšantala je v temo in se kmalu vrnila s krompirji in mi jih dala.

Drugo jutro sva se najprej pozanimala, če je na Kojci še zastava. Ni je bilo več! Hitro sva v nahrbtnike pospravila »posteljino« in odhitela po strmini do najbližje gozdne poti. Kmalu sva srečala tovarišico, ki je prihajala s prelaza nad Jesenico. Povedala je, da so se Nemci umaknili v postojanke, in je pot prosta. Kmalu sva bila vrh Ravni na prelazu med Kojco in Poreznom. Tam je bila do predvčerajšnjim nemška zaseda. Razgledovala sva se po vaseh v nižini. Njive, posejane s pšenico, so že spremenjale barvo iz zelene v zlato rumeno.

V Orehovski grapi sva naletela na tri tovarišice, ki so prav kot moški kosile seno. »Švic-švic-švic« so sikale kose skozi gosto travo. Za hip sva postala in pozdravila:

»Prav nič se ne pozna, da nas ni doma.«

»Le dobro se držite in čimprej uničite to fašistično zalego. Bomo že poskrbele, da bo doma vse v redu. Včera smo tudi me hajkale, pa je delo zastalo.«

Tako nama je zgovorno pripovedovala najbližja. Moško je postavila koso predse, da jo bo nabrusila. Hkrati pa naju je ošinila s tistim skrivnostnim pogledom, ki vznemiri tudi starega samca.

Le za trenutek sva se z Jožkom ustavila pri teh treh dekliških koscih, pa sva s seboj odnesla za veliko pomlad vedrine, smeha in hrepenenja. Tisti smeh naju je pomladil, da sva lahkinih nog kmalu dohitela divizijo, ki se je že pripravljala na nove boje...

Ob tretji knjigi Ukane

Ko smo nedavno tega dobili tretjo knjigo romana Toneta Svetine, zdaj že povsod znane UKANE (izdal zavod Borec, spremna razmišljanja o epopeji napisal Rado Jan, opremil Ernest Krnaič), je nedvomno laže presoditi celotno epopejo o našem osvobodilnem boju. In laže ugotoviti svetle in pozitivne strani, pa tudi nekatere šibkosti tega dela, ki ga je prizadevni in neutrudni pisatelj uspešno pripeljal do kraja. Toda čeprav ni običajno, je treba prav ob Svetinovi Ukani, zlasti zdaj, ob izidu tretje knjige, za beležiti nekaj okoliščin, nekaj zunanjih momentov, mimo katerih noben poročevalec o tej knjigi ne bo mogel iti. Predvsem je dejstvo, da je bilo dosedanje zanimanje za Svetinov roman pri slovenskih bralcih v resnici tolikšno, kot za malokatero drugo domače delo. Če smo že ob drugi knjigi tega romana ugotavljali, da je bilo zaradi izrednega zanimanja bralcev potrebno ponatisniti prvi dve knjigi, potem ni nobenega dvoma, da so bralci s nestrpnostjo pričakovali tudi tretjo knjigo Ukane. Ko je knjiga pred mesecem izšla, je bilo v prodajalni založbe v resnici kupcev mnogo več za knjige, kot pa za druge predmete, kar se sicer le redko dogaja. Po izidu tretje knjige Ukane je pisatelj dobil dvoje počastil: gorenjsko Prešernovo nagrado in nagrado Prešernovega sklada v Ljubljani, kar predstavlja izjemno priznanje slovenskemu pisatelju. In še nekaj je, mimo česar noben poročevalec o knjigi ne bo mogel iti: monumentalnost dela. Tri knjige, od katerih obsegata dve okrog 900 strani, prva pa okrog 600, zbuja spoštovanje bralcev, vsekakor pa terjajo, da damo pisatelju že zaradi njegove prizadevnosti in uspešno izpeljanege koncepta velikega romana vse priznanje. Ker mu je pač uspelo napisati tako veledelo o slovenskem osvobodilnem boju, in to v treh knjigah, ki so zanimivo, napeto in privlačno napisane od začetka do konca. Te okoliščine — širok koncept dela, zanimanje bralcev in priznanje kulturnih žirij — pa so take okoliščine, mimo katerih pri poročanju o Ukani ne bo mogel nihče.

Zato torej lahko govorimo o Ukani kot o izredno uspelem romanu, ki ga tudi sedanja, tretja knjiga ne bo zmanjšala. Govorimo lahko tudi o demantiranju nezanimanja za partizansko literaturo, za domačo književnost, pa tudi o demantiranju nezanimanja za vojni roman sploh. Svetinov uspeh pri slovenskih bralcih kaže, da je za dobra dela, pa četudi obravnavajo vojno, osvobodilni boj, in četudi gre za domačega avtorja, dovolj zanimanja; več kot ga je mogoče sploh pričakovati. Da pa je seveda pri tem odločilna kvaliteta dela.

Kako je s tem v tretji knjigi Ukane?

O vsebini tretjega dela tega veledela niti ni treba posebej govoriti. Pisatelj je značaj svojega dela in vsebino dovolj izčrpno prikazal v prvih dveh knjigah. Tretja knjiga pomeni le njiju logično nadaljevanje in zaključek. Rečemo torej lahko, da predstavlja tretja knjiga Ukane prikaz zadnjega obdobja osvobodilnega boja, zadnje dejanje druge svetovne vojne na naših tleh. Bolje rečeno: na koščku naše domovine, saj obravnava pisatelj osvobodilni boj na Gorenjskem in Primorskem od jeseni 1944 do konca vojne in še čez, ko se je z obsodbo pred ljudskim sodiščem zaključilo izdajstvo domačih ljudi in zločinsko početje Hitlerjevih oblastnikov. Zadnji nemški sunki proti osvobodilnem gibanju, zlasti zadnja ofenziva proti IX. korpusu, njih spletkarjenje do konca, najrazličnejše kombinacije belogardističnih in plavogardističnih elementov, predvsem pa neusmiljen boj zoper fašiste in domače izdajalce, vse to je vsebina tretje knjige. Stari junaki, stari protagonisti Ukane in nekaj novih, ki jih še spoznamo, ob vsem tem spopadu na življenje in smrt, stopijo v ozadje, kakor pravzaprav stopi nekoliko v ozadje spopad med dvema obveščevalnima službama, VOS in gestapom, o katerem smo brali v prejšnjem zvezku romana. Boj, boj za svobodo, to je torej vsebina tretjega dela Ukane.

Pisatelj je torej prikazal zadnje obdobje vojne, deloma tudi čas neposredno po koncu vojne, seveda pa tudi uso-

de svojih junakov. Od teh jih je mnogo, premnogo padlo, od onih na nemški in domobranski strani pa jih je večina tudi dobila zasluženo kazen. Ob drugi knjigi Ukane smo zapisali, da se iz romana, poleg podobe krvavih spopadov med Nemci in partizani, borci XXXI. divizije, posebno pa še Prešernove brigade, kaže spopad dveh obveščevalnih služb. V prvi knjigi, pa tudi še v drugi nas je močno pritegnila usoda glavnih junakov Ane, Bliska, Melite in drugih, da smo komaj čakali na splet njihovih usod. V tretjem delu pa so posamezni liki stopili v ozadje. Z Ano se bralec sreča na začetku tretjega dela, kasneje bolj mimogrede in spet na koncu knjige. Zato nas njena usoda pravzaprav niti ne pretrese več, posebno ne spričo tolikih drugih tragičnih usod. Tudi pojava komandanta Pemca, ki stoji v ospredju pisateljeve pripovedi med junaki na partizanski strani, ni več v prvem planu, kot so bili junaki Svetinove pripovedi v drugi, zlasti pa v prvi knjigi Ukane. Gre torej za to, da lahko ugotovimo spremembo osnovnega koncepta romana, ki je posebno v tretji knjigi prišla do veljave. Iz prikaza usod posameznikov v vojni je roman postal epopeja osvobodilnega boja ljudstva, boja, v katerem usode posameznikov stopajo v ozadje. Če smo se v začetku posebej zanimali za usode poglavitnih oseb, če smo ugibali, kako se bo končalo prizadevanje

gestapa za vrinjanje izdajalcev v poveljstvo osvobodilne vojske na Primorskem, smo zdaj priča odločilnim bojem za osvoboditev slovenskega naroda in vsega slovenskega ozemlja.

Priznati pa moramo, da je pisatelj tako kot v prvih dveh knjigah svojega romana tudi v tretji knjigi prikazal izredno fabulativnost, da pripoved o dogajanjih kar siplje iz rokava, da plete in plete zgodbe in drži bralce vseskozi v napetosti. Fabulativnost in zanimivost sta torej dve glavni odliki Svetinovega pisanja, ki pritegneta vsakega bralca. Tudi sposobnost komponiranja drobnih dogajanj v veliko, homogeno celoto je očitna, saj pisatelju pri tako obsežnem tekstu ni bilo lahko obdržati v rokah niti vseh dogajanj in jih združiti v zaokroženo celoto. Tako je Ukana uspelo pisateljsko delo, kakršnega doslej v slovenski partizanski literaturi nismo imeli, delo, ki kaže vso epopejo našega osvobodilnega boja. Če bi pisatelj uspel delo malce skrajšati, strniti, če bi nekatere junake, ki so ostali bleדי, znal še bolj oživiti, prikazati nekatere še prepričljivejše, bi seveda delo še pridobilo na svoji vrednosti. Toda tudi taka kot je, je Svetinova Ukana uspela stvaritev, ki bo ostala slovenskim bralcem še dolgo pri srcu. Avtorjeva skrb za iskrenost pripovedi pri vsem tem ni in ne bo ostala brez pomena.

S. R.

Nova izdaja Kardeljeve knjige

Tik pred zadnjo vojno je izšla knjiga Edvarda Kardelja RAZVOJ SLOVENSKEGA NARODNEGA VPRAŠANJA, ki je ob izidu pomenila pravo senzacijo v slovenski javnosti. Od takrat je minilo že dobrih trideset let, vendar knjiga ni izgubila pomena. Po osvoboditvi je Državna založba oskrbela drugo izdajo knjige. To je bilo leta 1957. Tretja izdaja je prišla na knjižni trg ob avtorjevi šestdesetletnici, saj si je prav z njo pridobil sloves odličnega političnega zgodovinarja. Delo, ki ga je ob Kardeljevem življenjskem jubileju dala na trg Državna založba, je po vrsti že štirinajsta njegova knjiga pri tej založbi.

Že leta 1946 je izšla prva knjiga z naslovom Pot nove Jugoslavije. V naslednjih dvajsetih letih je izšlo sedem knjig Kardeljevih člankov, esejev, govo-

rov in razprav pod znanim naslovom Problemi naše socialistične graditve. Osmo knjigo teh Problemov bo založba izdala letos. V isti založbi je izšla beležka k naši družbeni kritiki in knjižica z naslovom Boj. To je sicer slovenski prevod knjige, ki jo je bil napisal Louis Adamič, vendar je ta uporabil gradivo, ki mu ga je posredoval o svoji usodi prav Kardelj. Gre torej dejansko za knjigo, ki jo je napisal Edvard Kardelj in je po čudni poti angleškega in ponovnega slovenskega prevoda prišla tudi v roke slovenskih bralcev. Državna založba je posredovala tudi nemški prevod Kardeljeve knjige Socializem in vojna, ki je sicer v visoki nakladi in več izdajah izšla v Zahodni Nemčiji. V manjši nakladi pa je ista knjiga izšla tudi v angleškem prevodu. Pripravljen je nem-

ški prevod knjige Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, izšla bo pri dunajski založbi avstrijskih sindikatov. Medtem ko se je v zadnjem času pojavilo zanimanje za Kardeljeva dela na zahodu in so celo Španci pokazali pobudo za to, kar kaže, da se na zahodu svet premika, pa je nasprotno v socialističnih državah izšlo mnogo manj, kot bi pričakovali. Beležka k naši družbeni kritiki je izšla v ČSSR, Poljaki pa so izdali knjigo Socializem in agrarno vprašanje.

Knjiga Razvoj slovenskega narodnega vprašanja je bila pred vojno seveda takoj zaplenjena. Oblast stare Jugoslavije je menila, da bi utegnili biti knjiga nevarna. Delo ni bilo napisano zato, pravi avtor, da bi predstavljalo izčrpno politično zgodovino slovenskega naroda, temveč s težnjo, zbrati zgodovinske in teoretične argumente za neogibnost revolucionarne akcije. Knjiga je pomenila prispevek h konkretni politični akciji, ki jo je vodila Komunistična partija Jugoslavije oziroma v Sloveniji Komunistična partija Slovenije. Knjiga Edvarda Kardelja Razvoj slovenskega narodnega vprašanja je torej klicala k uporabi in pozivala k razbitju spon, ki so hromile rešitev slovenskega narodnega vprašanja.

O vsem tem pripoveduje Edvard Kardelj sam v uvodu k drugi izdaji svoje knjige. Pravi, da je delo kljub nekaterim spremembam in dopolnitvam ostalo v bistvu tako, kot je bilo. Po avtorjevih besedah je delu mogoče očitati, da so ostale nekatere trditve enostransko in nezadostno argumentirane. Za ponovno izdajo knjige pa sta govorila predvsem dva razloga: knjiga Razvoj slovenskega

narodnega vprašanja je namreč značilen dokument svoje dobe, dokument borbe demokratičnih sil za narodno in socialno osvoboditev, za ljudsko demokracijo in za socializem. Razen tega pa predstavlja ta knjiga marksistično osvetlitev nekaterih momentov naše socialne zgodovine, ki so jih v slovenskem zgodovinarstvu nekateri subjektivno tolmačili, nekateri podcenjevali, drugi pa precenjevali.

Druga izdaja Kardeljeve knjige je bila za skoraj tretjino obsežnejša od prve, sedanja, tretja, je enaka drugi. Tudi posebnega predgovora nima, pač pa sta ponatisnjena predgovor k prvi kot predgovor k drugi izdaji. Tekst je doživel nekaj novih formulacij in manjših sprememb, ki dajejo samo še bolj jasne in precizne odgovore na posamezna vprašanja. Pri tem je z avtorjem sodeloval univ. profesor dr. Bogo Grafenauer.

Tako bo nova izdaja knjige Razvoj slovenskega narodnega vprašanja še bolj koristila študiju problemov slovenske politične zgodovine, ob razmišljanju o poti slovenskega naroda v preteklosti, o poti v osvobodilni boj in v sedanjo stvarnost. Nova izdaja bo dala tudi pobudo za obravnavanje tistih problemov slovenskega zgodovinarstva, ki so še sporni in jih eni tolmačijo tako drugi pa spet drugače. Vsekakor ostaja Kardeljeva knjiga med sorazmeroma redkimi deli naše politične zgodovine ena najpomembnejših tovrstnih izdaj, saj bo prispevala k raziskovanju preteklosti in časa, v katerem se je rodila naša revolucija, kakor tudi k utrjevanju naših socialističnih in demokratičnih pridobitev, kot je zapisal avtor. S. R.

William Styron: Izpovedi Nata Turnerja

Pred seboj imamo roman sodobnega ameriškega pisatelja Williama Styrona IZPOVEDI NATA TURNERJA, roman o edinem, resnično pomembnem upor, kar jih zaznamujejo letopisi ameriškega zgodovinskega romana, temveč bolj za razmišljanja o zgodovini. Očitno je imel pisatelj na voljo premalo zgodovinskega gradiva in velike praznine je izpopolnil z domišljijo, z vživljanjem v ljudi in čas, pa s krajevnim koloritom, ki mu je znan. Tako je namesto zgodovinskega

romana nastala umetnina, ki s sugestivno močjo upodablja stisko človeka v svetu zaslužjenosti in nasilja, saj pove o črnem problemu Amerike, nekdanje in sedanje, več kot vse dokumentarno gradivo. Roman sodobnega ameriškega pisatelja Williama Styrona prihaja torej med slovenske bralce kot zrela in dognana umetniška stvaritev, obenem pa kot tekst, ki nam prepričljivo pojasnjuje vse okoliščine, potek, ozadje in posledice upora ameriških sužnjev v mestu Virginiji avgusta leta 1831.

Pisatelj slovenskim bralcem ni dočela neznani, saj imamo v slovenščino preveden njegov roman *Lezi v temo*, pripoved o patriarhalnih razmerah na ameriškem jugu. Prav z romanom *Lezi v temo*, nagrajenim z mednarodno nagrado, je pisatelj zaslovel doma in v svetu, nato pa spet izgubil dobro ime z naslednjim tekstom *Žaži to hišo*.

Izpovedi Nata Turnerja so mu prinesle Pulitzerjevo nagrado in ga ponovno uvrstile med najbolj brane pisatelje današnje Amerike. Pulitzerjeva nagrada sicer še ni merilo za umetniško kvaliteto, toda pri romanu *Izpovedi Nata Turnerja* je združeno oboje: umetniško neoporečen tekst in bestseller, ki je pisatelju prinesel slavo. Bolj kot roman, ki je izšel doma in po svetu v številnih nakladah, je bila za prevod v slovenščino odločilna umetniška kvaliteta dela, ki je neoporečna, in pa problem, ki ga pisatelj obravnava. To pa je nekdanji in sedanji žgoči problem Amerike, problem njenih črnih prebivalcev. Tega sicer prikazuje pisatelj v zgodovinski luči. Toda v njegovi pripovedi je toliko aluzij na današnji čas, toliko vprašanj sedanje Amerike, da je to bolj razmišljanje o zgodovini, predvsem pa o določenem problemu, kratka, gre za resnično aktualno delo. V romanu skuša odgovoriti ne samo na vprašanje enakosti ljudi, temveč tudi na vprašanje zakaj, kako in čemu nasilje. Zakaj se je mogoče zoper nasilje boriti le z novim nasiljem. In zakaj tudi novo nasilje ne prinese človeštvu rešitve.

Nat Turner je bil ameriški črnc, doma iz Southamptona v Virginiji, ki je doživel znosno mladost, čeprav je bil suženj. Naučil se je brati in pisati in se tudi sam izobrazil, predvsem s prebiranjem biblije. Prav pod vplivom biblije je vzporedno s tem, ko so vedno slabše ravnali z njim, raslo v njem prepričanje, da je izbran za odrešenika črnih sužnjev in da mu je Bog podelil to poslanstvo. Tako je v njem zrastle prepričanje, da mora pokončati vse belce v v upor, ki bo sužnjem prinesel svobodo. Postal je pridigar, goreč vodja zarotnikov, avtor podrobno izdelanega načrta o pokolu svojih belih someščanov, brez-

obzirno odločen iti do konca. Dolgo časa je premišljeval o svoji nalogi, dolgo časa je prepričeval svoje tovariše po barvi in res sprožil upor, v katerem so črnski sužnji pobili kakih sedemdeset belcev. To je bil največji in najbolj krvavi upor črncev v zgodovini Amerike, upor, ki se je seveda tragično končal.

Upornike so polovili in pobesili, Turner pa se je dalj časa skrival v neki votlini, dokler ga ni prijel en sam človek v bližini hiše, kjer je živel Turnerjev pokojni gospodar. Aretaciji se ni upiral. Ko je bil v zaporu, je nekemu rasistično nastrojenemu pravniku pripovedoval, v kakšnih okoliščinah je izbruhnil upor in so pobili belce. To pričevanje so prebrali tudi na sodnem procesu in Turner ga je tudi potrdil. Predstavlja pa edino dokumentarno gradivo o črnskem uporu. Zato ga je pisatelj Styron vključil na začetek svoje knjige in okrog njega razpletel svoj roman. Ker ima to pričevanje vodje upora pečat resničnosti in iskrenosti, predstavlja močan in prepričljiv dokument o uporu. Zlasti še, ker je Turner pripovedoval neposredno pred smrtjo. Tudi Nata Turnerja so namreč obsodili na smrt, ga obesili, iz mesa in krvi izdelali mazila, skelet pa uporabljali v učne namene.

O vsem pripoveduje pisatelj v prvi osebi, kot bi bila to izpoved Nata Turnerja. Kot pravi, se je le malokje oddaljil od dejstev. Teh je malo znanih, zato je moral dopolniti manjkajoče gradivo. Prav zaradi tega je pisatelj lahko toliko bolj uporabil umetniško svobodo in tekst izoblikoval po svoje, da je z njim lahko izrazil svoje ideje. V svoji pripovedi posega v sodobno problematiko ameriškega črnkega vprašanja. Prav to pa je tisto, kar daje temu delu poseben pečat in vrednost.

Roman je napisan izredno razgibano, prepričljivo in vseskozi takó, da bralca pritegne. Zato smo prepričani, da bodo mnogi posegli po njem.

Delo je lepo prevedla Mira Miheličeva, hkrati pa dodala spremeno besedo o pisatelju in njegovem delu. Izdala ga je Pomurska založba v Murski Soboti.

S. R.

Slikar in grafik Vito Globočnik

V tisku s tematiko NOB so dokaj pogosto objavljena dela pokojnega Vita Globočnika. Tudi članki o njem kot mladem talentu, ki je komaj začel svojo pot likovnika, niso redki. Omeniti je treba predvsem knjigo Filipa Kumbatoviča-Kalana »Veseli veter« (CZ, 1956, str. 176—183); ob izidu Globočnikove samostojne mape članek Toneta Seliškarja »Vito Globočnik: Herrenvolk« v Slovenskem poročevalcu VI/1945, 11. avgusta št. 97; ob Globočnikovi smrti notico »Slikar Vito Globočnik umrl« v Slovenskem poročevalcu VII/1946, 7. avgusta št. 182 in spominska članka Toneta Seliškarja »Slikar Vito Globočnik« v Slovenskem poročevalcu VII/1946, 9. avgusta št. 184 in Franceta Godca »Spomini na Vita Globočnika« v Mladinski reviji II/1947, št. 1, str. 32—36; ob posmrtni razstavi katalog »Posmrtna razstava slik in grafik Vita Globočnika«, Jakopičev paviljon 15. XII. 1946—2. I. 1947 (tiskarna Slovenskega poročevalca 1946) z uvodom Toneta Seliškarja in članke Franceta Uršiča »Posmrtna razstava Vita Globočnika« v Ljudski pravici VII/1946, 15. decembra št. 295 in 22. decembra št. 301, Staneta Mikuža »Vito Globočnik (Ob posmrtni razstavi v Jakopičevem paviljonu)« v Slovenskem poročevalcu VII/1946, 24. decembra št. 301 ter notica »Vito Globočnik« v Tovarišu III/1947, št. 1, str. 21 in »Ob obiski razstave Vita Globočnika« v Tekmujemo 1947, 1. I., št. 1; ob desetletnici smrti in spominski razstavi pa članka Bogdana Pogačnika »Nezadržna kolona (Ob desetletnici smrti partizanskega slikarja Vita Globočnika)« v Borcu VIII/1956, št. 11, str. 436—437 in »Prezgodaj prekinjena pot (Ob spominski razstavi Vita Globočnika)« v Slovenskem poročevalcu XVII/1956, 17. oktobra št. 246 ter nepodpisan članek »Vito Globočnik« v Naših razgledih V 1956, 20. oktobra št. 20, str. 483; ob dvajsetletnici smrti članek U. V. »Slikar in grafik Vito Globočnik« v Borcu XVII/1966, št. 8—9, str. 730 itd. Ob jubileju — petdesetletnici rojstva — pa bi temu dodala predvsem še arhivsko gradivo.

Vito Globočnik je bil rojen 27. maja 1920 v Bistrici pri Trziču (v tržiški matični knjigi je vpisan pod Vitomir Jerman, od 1933 pa V. Globočnik). Po osnovni šoli v Trziču je obiskoval gimnazijo v Ljubljani, kjer je tudi absolvirал trgovsko šolo.

Kot samouka ga je s slikarjem Francetom Godcem seznanil današnji akademski slikar Vladimir Lakovič. Od tedaj je Globočnik redno zahajal h Godcu in delal po njegovih nasvetih.

Že kmalu se je povezal z OF, 1942. leta je deloval v ekspeditu tiska Centralne tehnike KPS v Ljubljani in drugod pod ilegalnim imenom Albin Bajc. Po aretaciji 29. VI. 1942 je bil zaprt v belgijski vojašnici v Ljubljani. Kot številka 3152 je bil nato med 13. julijem in 4. septembrom 1942 interniran v italijansko koncentracijsko taborišče Monigo in do maja 1943 v Padovo.

V taborišču Monigu se je srečal s slikarjem Vladom Lamutom. V taborišču Padovi pa je Globočniku in drugim dajal strokovne nasvete poročnik Tino Rosa, italijanski slikar in profesor padovanske akademije. Preskrbel jim

je posebno sobo — primitiven atelje, jih oskrboval z literaturo in slikarskim materialom ter jim pomagal pri postavitvi razstave v letu 1943. Iz korespondence staršem in Francetu Godcu je razvidno, da je bil to za Globočnika čas intenzivnega risarskega in slikarskega dela. Tu je še predaval o slovenski likovni umetnosti ipd. Deloval pa je tudi v taboriščni organizaciji OF.

Po vrnitvi v Ljubljano je bil Vito Globočnik mesec dni ulični sekretar OF.

Kmalu po kapitulaciji Italije septembra 1943 je stopil v partizane v X. ljubljansko brigado na Golem. Tu je bil borec v I. bataljonu, politdelegat, politkomisar 2. čete, pomočnik politkomisarja bataljona.

Iz brigade je odšel v propagandni odsek štaba XVIII. divizije, kjer je bil pred njim Nikolaj Pirnat. Poročilo za januar 1944 propagandnega odseka štaba XVIII. divizije propagandnemu oddelku glavnega štaba z dne 9. februarja 1944 navaja, da je Vito Globočnik ilustrator in da je v redakcijskem odboru »Naše pesti«. Med podatki štaba XVIII. divizije (odseka za kadre) propagandnemu odseku štaba VII. korpusa z dne 27. februarja 1944 je v oceni kadra omenjeno, da je Vito Globočnik »zelo delaven v svoji stroki in uporabljev tudi za druga propagandna dela«.

Dne 6. aprila 1944 je propagandni oddelek glavnega štaba predlagal štabu XVIII. divizije, da bi Vito Globočnik vršil začasno delo vodje propagandnega odseka štaba XVIII. divizije namesto odsotnega vodje Toneta Seliškarja. V poročilu o delu od 1. do 15. aprila 1944 z dne 18. aprila 1944 propagandnega odseka štaba XVIII. divizije propagandnemu oddelku glavnega štaba (podpisan v. d. Vito Globočnik) piše, da je Vito Globočnik po odredbi glavnega štaba NOV in POS imenovan za v. d. vodje propagandnega odseka. Dne 26. junija 1944 pa je bil Vito Globočnik imenovan za vodjo propagandnega odseka štaba XVIII. divizije (zavedeno v delovodnik odseka za kadre štaba XVIII. divizije pod št. 256, dne 28. junija 1944 in nedatiran seznam funkcionarjev štaba XVIII. divizije, prav tako odseka za kadre).

Dne 26. julija 1944 je propagandni odsek štaba VII. korpusa sporočil štabu XVIII. divizije, da je Vito Globočnik, vodja propagandnega odseka divizije premeščen za referenta upodablajoče umetnosti pri propagandnem odseku štaba VII. korpusa. Zato naj takoj preda svoje posle Dušanu Hreščaku ter predlaga novega namestnika vodje propagandnega odseka. V poročilu o reformi osebja v propagandnem odseku štaba VII. korpusa z dne 9. septembra 1944 je Vito Globočnik naveden v tiskovni sekciji. V poročilu tudi piše pod organizacijo odseka dopisnikov, da bo Vito Globočnik začasno vodil evidenco nad reporterji — dokler ne prevzame te funkcije Šmicberger. Tudi poročilo o delu propagandnega odseka štaba VII. korpusa od 1. do 15. septembra z dne 18. septembra 1944 propagandnemu oddelku glavnega štaba navaja pod razdelitvijo funkcij za tiskovno sekcijo na prvem mestu — a) Vita Globočnika, pod radiosekcijo pa, da ji tiskovna sekcija pomaga.

Odsek za prosveto predsedstva SNOS je že 26. septembra 1944 prosil referenta za prosveto predsedstva SNOS, da bi prek glavnega štaba izposloval Vito Globočniku odpust iz vojske — VII. korpusa ali pa vsaj dopust za en mesec in ga dodelil njihovem oddelku, da bi med drugimi sodeloval pri ilustriranju Slovenske začetnice v 3 delih Vinka Möderndorferja. Dne 19. oktobra 1944 je še Božidar Jakac, referent za upodablajočo umetnost pri oddelku za umetnost in ljudsko prosveto odseka za prosveto predsedstva SNOS ter predsednik Slovenskega umetniškega kluba, predlagal prosvetnemu odseku v

Vito Globočnik: Avtoportret, 1945, linorez

načrtu za reorganizacijo grafičnega ateljeja Centralne tehnike KPS med člane tega tudi Vita Globočnika.

Propagandni odsek štaba VII. korpusa je 22. oktobra 1944 odgovoril prosvetnemu odseku predsedstva SNOS, da z odobritvijo personalnega odseka štaba VII. korpusa stavljajo na razpolago Vita Globočnika. Naslednji dan, 23. oktobra 1944 je propagandni odsek štaba VII. korpusa sporočil propagandnemu oddelku glavnega štaba v številčnem stanju odseka, da je Vito Globočnik na poti na svoje novo službeno mesto. Oddelek za umetnost in ljudsko prosveto pa je isti dan, 23. oktobra 1944, sporočil Centralni tehniki KPS, da je bil Vito Globočnik na dopis načelnika odseka za prosveto odpuščen iz vojske, s tem da ga vključijo v grafični atelje. Propagandni odsek štaba VII. korpusa je že 26. oktobra 1944 sporočil personalnemu odseku štaba VII. korpusa, da je bil z dne 23. oktobra 1944 po nalogu glavnega štaba premeščen član propagandnega odseka VII. korpusa Vito Globočnik v prosvetni odsek predsedstva SNOS (omenjeni dokumenti se nanašajo tudi na drugega člana propagandnega odseka VII. korpusa Dušana Petriča).

Odsej pa do osvoboditve je bil Vito Globočnik član grafičnega ateljeja Centralne tehnike KPS v Črmošnjicah, ki je spadala pod CK KPS. Odsek za prosveto predsedstva SNOS ga je še 22. marca 1945 med drugimi predlagal ministrstvu prosvete v osvobojenem Beogradu kot kandidata za študij slikarstva v Sovjetski zvezi. S člani grafičnega ateljeja Centralne tehnike KPS se je s hudo angino vrnil v osvobojeno Ljubljano, in sicer prek Gorskega kotara, kjer je naletaval sneg, medtem ko je v Sušicah dobil prve izrazite srčne napade.

Kot borec je sodeloval v borbah na Osredku, Ilovi gori, Mokrcu, Krimu, pri vseh akcijah XVIII. divizije v Gorskem kotaru, pri Ribnici, Laščah, na Hudi polici itd.

Bil pa je predvsem ilustrator, grafik in slikar. Tudi z novinarstvom se je ukvarjal, pisal je v liste ter se udeležil novinarske konference v Metliki 5. do 6. maja 1944.

O njegovem delu govore tudi poročila. Poročilo o delu propagandnega odseka štaba VII. korpusa od 1. do 31. julija 1944 z dne 9. avgusta 1944 propagandnemu oddelku glavnega štaba navaja med drugim, da je bila 19. julija 1944 na Dvoru manjša prireditev (dve poroki in poslovilni večer Bolke) in da so dvorano okrasili z risbami, ki jih je za ta večer napravil Vito Globočnik. Med mlajšimi slikarji ga omenja tudi poročilo odseka za prosveto predsedstva SNOS Kulturno-prosvetno delo v Sloveniji z dne 16. avgusta 1944. V poročilu propagandnega odseka štaba VII. korpusa propagandnemu oddelku glavnega štaba o tekmovanju propagandnih odsekov VII. korpusa z dne 8. septembra 1944 je navedeno, da »so Globočnikove opreme v XVIII. diviziji umetniško najbolj dognane«.

Kot nadarjen likovnik je bil že kmalu pritegnjen k akcijam umetnikov-partizanov. Nikolaž Pirnat, vodja slikarske sekcije propagandnega oddelka glavnega štaba, ga je 28. aprila 1944 povabil k sodelovanju za grafično mapo likovnikov-partizanov, ki je bila v pripravi, a ni izšla. Oddelek za umetnost in ljudsko prosveto odseka za prosveto predsedstva SNOS je med drugimi prosil 11. avgusta 1944 tudi Vita Globočnika za dela za razstavo v tujini, ki je tudi ostala pri pripravah. Na to povabilo je Vito Globočnik odgovoril 26. avgusta 1944 iz propagandnega odseka štaba VII. korpusa oddelku za umetnost, točka 80, da mu je bilo zaradi prezaposlenosti, pomanjkanja tehničnega materiala ipd. v propagandnem odseku štaba XVIII. divizije onemogočeno resnejše

delo, mnogo risb in skic pa je izgubil v Žužemberku. Z vso resnostjo pa se je lotil dela na novem mestu in da bo nekaj del v 10 dneh poslal (risbe s tušem in kreda).

Intenzivnejšemu likovnemu ustvarjanju pa se je lahko posvetil šele v grafičnem ateljeju Centralne tehnike KPS. Bil je ilustrator tiska, sodeloval je pri partizanskem lutkovnem gledališču in drugod — skratka, pri vseh akcijah članov grafičnega ateljeja Centralne tehnike KPS. Bil je »slušatelj« kratkotrajne Pirnatove »partizanske akademije« in se posvečal tudi osebnim izpovedim bodisi v grafičnih ali slikarskih tehnikah. Tu je nastala tudi njegova samostojna mapa linorezov »Herrenvolk«, katere tisk so v tiskarni Triglav aprila 1945 zavrli boji s četniki in je izšla šele po vojni v Ljubljani. Kot slikarja in risarja pa ga je privlačevala okolica Črmošnjic, predvsem Topli vrh z razvalinami, ožganimi drevesi ter porušeno cerkvijo.

Sodeloval je na razstavi umetnikov-partizanov v Črnomlju med 13. in 24. januarjem 1945 z grafikami Triumf, Fric, Razvrat (članek Dušana Moravca: »Naši umetniki so razstavili« v Slovenskem poročevalcu VII, 14. februarja 1945, št. 5, str. 3). Sodeloval bi tudi na neotvorjeni razstavi članov grafičnega ateljeja Centralne tehnike KPS, priključeni razstavi tiska Centralne tehnike KPS v Črnomlju, ki naj bi bila odprta 27. aprila 1945. Razstavljal bi risbe, grafike, akvarele in gvaše.

Po osvoboditvi je kratek čas delal v slikarskem ateljeju začasne uprave tiska za severno Štajersko v Mariboru. Junija 1945 se je preselil v Ljubljano. Tu je deloval kot svoboden slikar in grafik, obenem pa je neutrudno delal kot odbornik in sekretar celice KP Društva slovenskih upodablajočih umetnikov in imel druge dolžnosti. Objavljal je tudi članke (»Na razstavi likovnih umetnikov-partizanov«, Mladina III/1945, 9. avgusta št. 15, »Tone Kralj razstavlja«, Mladina III/1945, 19. oktobra št. 25; »Hinko Smrekar in njegovi tovariši (Ob razstavi v domovinski vojni padlih umetnikov)«, Mladina III/1945, 22. decembra št. 34 in 29. decembra št. 35; »Slikar partizan Šubic Ive«, Mladina III/1945, 21. septembra št. 21).

Že od otroštva je imel slabo srce, v internaciji je zbolel za sklepnim revmatizmom in z njim odšel v partizane. V bojih v Gorskem kotarju je dobil akutni sklepni revmatizem (zdravila ga je bolničarka Mila Avbelj). V Centralni tehniki KPS je imel večkrat angine in temperature, vendar se ni zdravil. Po srčnem napadu v Sušicah, kjer ni bilo izrazite zdravniške pomoči, in vrnitvi v Ljubljano, se je bolezen na videz pomirila, a spet izbruhnila. Umrli je 6. avgusta 1946 za akutnim vnetjem srčnih zaklopk (endocarditis ulcerosa).

Po vojni je sodeloval na razstavi umetnikov-partizanov v Ljubljani in Zagrebu 1945, na potujoči razstavi jugoslovanske umetnosti XIX. in XX. stoletja 1946—1948, na razstavi Društva slovenskih upodablajočih umetnikov 1946, na razstavi Avtoportret na Slovenskem 1958 (4 avtoportreti v olju in 3 v gvašu) ter na številnih slovenskih in jugoslovanskih razstavah partizanske grafike doma in v tujini. V letih 1946/1947 je bila v Jakopičevem paviljonu prirejena posmrtna razstava njegovih del, razstava je bila tudi ob desetletnici smrti 1956 v Mali galeriji, v Tržiču pa je bila razstava ob občinskem prazniku 1965.

Opus Vita Globočnika vsebuje na stotine ilustracij, risb, grafik, akvarelov, gvašev, olj. Večino teh del je žena, slikarka Alenka Gerlovič, poklonila Muzeju ljudske revolucije Slovenije. Druga hranijo zasebni lastniki doma in v tujini (predvsem v Padovi).

Ohranjena so še predvojna zgodnja dela, najpogostejše so krajine in kopije del znanih slikarjev v olju.

Od medvojnih del, nastalih v Ljubljani, obstoje največ olja in risbe z motivi Ljubljane in okolice, avtoportreti ter študije za kmečke punte (1942).

Iz koncentracijskega taborišča Moniga 1942 sta registrirana le portreta slikarja Vlada Lamuta in še dva portreta v risbi. Iz koncentracijskega taborišča Padove 1942—1943 pa so številne risbe ter celo olja in gvaši. V njih je ohranil portrete sointernirancev, prizore iz taboriščnega življenja, motive taborišča ter razne kompozicije (ki so večinoma ostale v Padovi). Najpogostejši so portreti pesnika Ceneta Vipotnika in avtoportreti, med vrsto drugih portretov pa so znanci kot dr. Bogo Grafenauer, dr. Lino Legiša, Ciril Rus (vsi omenjeni so upodobljeni tudi v olju), nadalje pesnik Igo Gruden, pevec Friderik Lupša, Jan Plestenjak in drugi interniranci. Ohranjen je tudi zanimiv lepak za koncert slovenske pesmi v Padovi.

Iz partizanov je vrsta del v najrazličnejših tehnikah, iz prvega obdobja seveda predvsem preprosteh.

Ilustriral je glasili X. Ljubljanske brigade: LJUBLJANSKA MLADINA. Glasilo SKOJ X. UB Ljubljanske. I (1944) št. 1, šapirograf. LJUBLJANSKI BOREC. Glasilo X. UB Ljubljanske. I (1944) št. 4, šapirograf; glasili XVIII. divizije: GLAS OSEMNAJSTE. Informacijski vestnik XVIII. divizije NOV in POJ, nato Tednik XVIII. divizije NOV in POJ. I (1944), ciklostil (št. 1—5, 10—16, 22—23). NAŠA PEST. Strokovno kulturno politična revija XVIII. divizije NOV in POJ, nato Kulturno politična revija XVIII. divizije NOV in POJ. II (1944), ciklostil (št. 4 — priloga v lesorezu portret maršala Tita, št. 5—7, št. 8: ilustracija h članku Toneta Seliškarja »Zmagali bomo«); brošure XVIII. divizije: KOSMAČ FRANCE: PRED POMLADJO (Pesmi), marec 1944, šapirograf. MED LJUBLJANO, RAKEKOM IN KOČEVJEM, 1944, ciklostil. RUS CIRIL: DELEŽ OSEMNAJSTE PRI ŽUŽEMBERKU, 1944, ciklostil, RUS CIRIL: XVIII. DIVIZIJA V ZASEDAH, 1944, ciklostil, RUS CIRIL: UDAREC PADA ZA UDARCEM. XVIII. divizija uničila sovražni postojanki Št. Jurij—Tržišče, 1944, ciklostil. TITO: OBLETNICA RDEČE ARMADÉ, 1944, ciklostil; glasilo VII. korpusa: DNEVNIK VII. KORPUSA NOV IN PO JUGOSLAVIJE I (1944), ciklostil (št. 73, št. 75, 122); brošure I. artilerijske brigade VII. korpusa: KOBE JANEK: MIRNA PEČ JE PADLA, maj 1944, šapirograf. KOBE JANEK: ZA ŽUŽEMBERKOM TREBNJE, maj 1944, šapirograf. KOBE JANEK IN ZUPANC ALEKSANDER: ZMAGA ARTILERIJE PRI ŽUŽEMBERKU, maj 1944, šapirograf.

Prispeval je linoreze za glasili: SLOVENSKI PIONIR (centralna izdaja, tiskarna Triglav) II (1944) št. 4 in III (1945) št. 1. NAŠA ŽENA. Glasilo Slovenske protifašistične ženske zveze (centralna izdaja, tiskarna Triglav) III (1945) št. 9 (linorez na ovitku — Sejalka); lepake: RDEČA ARMADA NA NAŠIH TLEH POZDRAVLJENA! (1944, Partizanska tiskarna, trobarven linorez), SLOVENSKE ŽENE NADOMESTIMO V VSEM SVOJE MOŽE, BRATE, SINOVE (1945, tiskarna Triglav, trobarven linorez) ter brošuro A. HOLOPOVA: JUNAŠKA OBRAMBA LENINGRADA, 1945. Izdala propagandna komisija IO OF. Tiskala tiskarna »Triglav« (skupaj z Ivetom Šubicem linorez na ovitku).

Med odtisi linorezov so ohranjeni linorezi iz mape Herrenvolk: Fric (1944), Razvrat (1944), V pregnanstvo (1944), Morilci (1944), Talci (1945, ohranjena plošča), Družina (1944, ohranjena plošča), Triumf (1944), Žive bakle (1945), Mrhovina (1944). Med samostojnimi linorezi so: Ranjena partizanka (1944), Počitek v gozdu (1944), Na juriš! (1944, ohranjena plošča), Kolona v dežju (1944, ohr. plošča), Jetnica (1944), V izgnanstvo (1944, ohranjena plošča), Mučenje (1945, ohranjena plošča), Drevo (1945, ohranjena plo-

šča), France Prešeren (1945), Avtoportret (1945, ?, povojna, ohranjena plošča), Partizani ob ognju (? , povojna, ohranjena plošča).

Med ohranjenimi linoreznimi ploščami pa so poleg že navedenih še plošče za Slovenskega pionirja II (1944) št. 4 (str. 9: ilustracija za »Gorenjski pionirji za našo vojsko«; str. 11—12: 3 ilustracije za »Hvala ti, Kostja Kravčuk!«; str. 12: ilustracija za »Kako so pionirji pomagali Cankarjevi brigadi«). V lesorezu pa so: Fric, Žrtev (1944), Žrtev I (1944).

Med risbami so osnutki za ilustracije tiska, linoreze, skice za kip na razstavi Centralne tehnike KPS; avtoportreti, portreti iz vojske in Centralne tehnike KPS, pogosti so portreti slikarke Alenke Gerlovič, slede slikar Dušan Petrič in drugi; med krajinskimi motivi so najpogostejša drevesa in ruševine s Toplega vrha, Črmošnjic, pa tudi Podturna, Sušic in drugod.

Med akvareli in gvaši so portreti Alenke Gerlovič, kiparke Milene Dolgan, Tončke Drobnič, Lojzeta Potokarja, krajina iz okolice Črmošnjic ter osnutki za kompozicije.

Povojno leto 1945—1946 je bilo za Vita Globočnika izredno ustvarjalno. Izšla je samostojna mapa »Herrenvolk« (Knjižni zavod OF, Ljubljana, maja 1945, tiskala tiskarna Ljudske pravice). Med ilustracijami povojnega tiska pa so ilustracije za Emila Freliha: Stari Matija (Lj. ZMS terena Prule. ZdT 1945); Arkadija Gajdarja: Timur in njegova komanda (MK, GO ZMS. ZdT 1946); A. Kopilenka: Sonce (MK, GO, LMS, UT 1946); T. Seliškarja: Zmagali bomo!. Reportaže s pohodov 18. divizije (SKZ, T SPor 1946); Mihaila Šolohova: Tih Don (CZ, MbT, I. knjiga — zadnje Globočnikovo delo, druge knjige Dore Klemenčič-Maj), nadalje Pionirja 1945/1946 (št. 4 Sergej Vošnjak: Čez belo odejo ... in ovitek; št. 6 Nikolaj Tihonov: Deklica; št. 8 in 9/10 A. Garf: Čimbioki); ponatis A. Holopova: Junaška obramba Leningrada (1945. Izdala propagandna komisija pri IOOF št. 6. Natisnila Mladinska tiskarna v Ljubljani — dvobarven linorez za ovitek skupno z Ivetom Šubicem), nadalje lepaka (za volitve in za osvoboditev Koroške) ter ovitek za zvezka z motivom gradnje.

Druga povojna dela v najrazličnejših tehnikah, med njimi številna olja, pa so osnutki za velike kompozicije in same kompozicije z motivi iz partizanov, internacije, talci, begunci, izdajalci, nadalje avtoportreti ipd. Posebej pa je še treba omeniti vrsto gvašev z motivi Ljubljane in Maribora, žene v interierju ter zopet avtoportrete.

Vito Globočnik je bil eden največ obetajočih mladih talentov. Komaj je pričel svojo pot likovnika, ki so jo uravnavali le nasveti posameznih slikarjev, že se je s svojimi deli, predvsem mapo linorezov »Herrenvolk«, uvrstil na vidno mesto med partizanskimi likovniki. Vsebina mu je narekovala zunanjo formo bodisi ekspresionistično — simbolično bodisi realistično. Njegova prežgodnja smrt je vsekakor velika izguba za slovensko grafiko in slikarstvo.

Vera Visočnik

Se bo KP Indonezija po vseh pokolih spet postavila na noge?

KP Indonezije je bila v zadnjih štiridesetih letih nešteto krat uničena, pa se je kot mitološki feniks znova postavila na noge. Danes je zelo pomembno vprašanje, če se stranka, ki je bila nekoč ena največjih med strankami v deželah, v katerih ni bila na oblasti, še lahko postavi na noge po množičnih pokolih, ki so ga doživeli člani in tudi simpatizerji po neuspelem državnem udaru leta 1965.

Kajti ta njihov propad je bil zelo pomemben dogodek ne samo za Indonezijo, ampak je imel zelo široke odmeve po vsem svetu, posebej pa še na azijskem kontinentu.

Prav malo dvomijo, da je njen propad opogumil Johnsona za razširitev vojne v Vietnamu in da so ZDA na vse načine poskušale povečati svoj vpliv na Daljnem vzhodu. Poleg tega je ta neuspehi državni udar ohladil zelo tesne odnose med Pekingom in Džakarto in morda vplival tudi na Severni Vietnam in Severno Korejo, da sta revidirali svoje odnose s Pekingom.

Danes že lahko z gotovostjo trdimo, da je bil eden izmed vzrokov za nesoglasje med Mao Ce Tungom in Liu Šao Čijem tudi propad indonezijske KP, kajti Liu Šao Či je vedno in povsod zagovarjal postopek indonezijskih komunistov, medtem ko ga je Mao Ce Tung obsojal.

Nadaljnji razvoj in okrepitev KP Indonezije, kot trdijo poznavalci, je odvisen v glavnem od dveh bistvenih vprašanj:

1. Kako se bo znašel preostanek članov KPI, ali se bo znal ponovno trdno organizirati in postaviti uspešen razvojni načrt bodočega razvoja.

2. Kakšna je zmožnost in pripravljenost sedanje vojaške vlade pod generalom Suhartom, da kmalu izpelje gospodarski in družbeni napredek dežele, za katerega so se predvsem zavzemali člani KPI.

Trenutno člani KPI kot vlada ne moreta storiti karkoli in v tipičnem azijskem slogu še nihče od njiju ni bil na tem, da se spopade z uspešno zastavljenim dolgoročnim programom.

Po II. svetovni vojni je KPI uspešno organiziral nizozemski član Kominterne Hen-

rik Sneevliet in nakazal prihodnji program KPI prav v tistih točkah, ki so najbolj težile ljudstvo tega številnega otočja. Njihova nekdanja družba je bila zgrajena po hierarhični fevdalni lestvici in člani KPI so obljubili, da jo bodo zrušili, toda, žal, v večjih predelih Jave še vedno obstaja.

V teh prvih letih so obljubili ljudstvu, da ga bodo osvobodili izpod kolonialističnega jarma Nizozemske. Kasneje, pod vodstvom predsednika Sukarna, so se zavzemali za gospodarski napredek dežele. Njihova glavna slabost je bila neučakanost.

Leta 1926 in 1927 so kljub svarilom iz Moskve pobili precej političnih nasprotnikov, za kar so prav lahko obesili krivdo na nizozemsko policijo. Svojo neučakanost so ponovili leta 1948, ko so hoteli vzpostaviti oblast v mestu Madiun na vzhodni Javi. Tedaj jih je Sukarnova vojska strahotno porazila.

PONOVEN RAZCVET

Okrog leta 1960 se je KPI v polnem pomenu besede spet razcvetela, toda to pot s pristankom predsednika Sukarna. Poleg rednih članov so imeli tedaj še okrog 12 milijonov simpatizerjev med kmeti, študenti, delavci in skoraj vso inteligenco. Niti njihovi tedanji načrti niti vzroki za njihovo početje niso bili nikoli do kraja razjasnjeni. KPI je izvedla državni udar v noči 30. septembra 1965. leta, ne da bi bila vojska lahko karkoli storila.

Toda državni udar, v katerem so člani KPI pobili šest generalov, je neslavno propadel. Kmalu se je vojska organizirala in začela z maščevalnimi akcijami po vseh otokih. V prvem krogu je pobila nad pol milijona članov in simpatizerjev KPI. Tedaj je bilo pobito vse vodstvo KPI, vključno s sekretarjem Aiditom.

Le drobna peščica tistih, ki jim je uspelo pobegniti na Kitajsko, je morala zdaj odkrito priznati pravilnost Mao Ce Tungovih načel, da mora vsaka revolucija, če želi biti uspešna, počivati na partizanskem vojskovanju, ki ga podpira vse ljudstvo.

Tako so prav kmalu pričeli prihajati iz Pekinga v Indonezijo člani KPI, da bi organizirali kmete za oborožene spopade.

Druga skupina vodstva KPI, ki se je za-tekla v Indijo, pa je zanikala Mao Ce Tungove trditve. Namesto da bi bila reorganizirala politične osnove članstva, ga je začela koncentrirati na nekaj mestih.

Toda preostalo članstvo KPI, ki je ostalo in preživelo strahote krvoprelitja leta 1965, se je izogibalo kitajskih direktiv. Leta 1967 so postavili nov politbiro in ta se je odločil, da bo partijo postavil na povsem nove osnove, podobne organizaciji Vietkonga. Ustanovili so pokrajinske biroje, zadolžene za manjša administrativna področja, ter organizirali vaše gverilske skupnosti. Prav takšno organizacijo so postavili tudi v vseh mestih.

Ceprav je bila večina vodilnih kadrov v armadi zvesta predsedniku Suhartu, so jih nekaj sprejeli tudi v članstvo na novo organizirane KPI, nekaj pa jih je že od leta 1965 ostalo v partijskih vrstah. Po vzoru Mao Ce Tung, ki je leta 1930 izbral za svoje glavno področje pokrajino Junan, se je tudi večina vodstva KPI preselila v gorske predele južno od mesta Blitarja na vzhodni Javi. Tu si s pomočjo lojalnih kmetov po vietnamskem vzoru postavljajo utrdbe, predore, jame in podobno. Od tu pripravljajo svoj naslednji korak.

Kako je vlada zvedela za to njihovo pribežališče, je še danes skrivnost. V šestih tednih je vojska prečesala to ozemlje in pobila 2000 pripadnikov KPI in simpatizerjev ter seveda večino novega politbiroja. Toda ni ostalo samo pri tej akciji, pač pa se je čistka nadaljevala polnih osemnajst mesecev, vse do danes. Skoraj ne mine dan, da ne bi prišla prijava, da je bil kdo iz vojske, državne administracije ali pa navaden civilist brez zaposlitve tajni član KPI ali pa si je prizadeval vzpostaviti nazaj Sukarno vladno. Kaj počnejo z njim, verjetno ni potrebno posebej omenjati.

CISTKA V VOJSKI

Pred nekaj tedni je predsednik Suharto dejal, da je nujno očistiti vojaške vrste.

»Ne smemo se sramovati, če so med nami ljudje, ki so zapleteni v komunistično gibanje, ki so le preostanki starega reda.«

Takšno stališče je bilo le opozorilo za odstranitev ali zapor za kakšen ducat generalov, obsojenih za povezavo z Sukarnom, kar je isto kot s KPI.

Takšni in podobni vzroki se vedno najdejo za zapor, za številne aretacije, ki v večini primerov sploh niso preverjene, kar seveda kaže na veliko negotovost Suhartovega režima. Ali pa kot govore starejši oficirji: »Dokler bo en sam komunist na ozem-

lju, toliko časa smo v nevarnosti.« Zato jih iščejo mrzlično vsepovsod kot čarovnice.

Toda v dobro skritem kraju na centralni Javi je bilo organizirano novo jedro KPI, in sicer med jetniki, često z vednostjo in podporo vojske, ki jih straži. V tem delu, v več kot 300 specialnih jetnišnicah, je pod stražo 120.000 jetnikov, osumljenih simpatizerstva s KPI.

Drugi del KPI pa se je skril v goratih gozdnatih predelih, kjer jih podpirajo kmetje.

PRIHODNJA OBNOVA KPI

Številni indonezijski in tuji opazovalci trdijo, da so vladni nižji uslužbenci in meščani zelo naklonjeni ponovni razširitvi in podpori KPI. Vlada se tega zaveda, zato se na vse načine trudi, da bi prav v jedru zatrla vsako obliko delovanja KPI. Zato prepričuje ljudstvo, da mu bo KP le v pogubo. Toda vsa prepričevanja imajo le malo učinka med kmeti, kajti ti ne morejo pozabiti dolgoletnih vojaških masakrov nedolžnega prebivalstva. Zato ni izključeno, da se KPI v nekaj letih ob tako številni podpori ljudstva ne bi mogla ponovno močno okrepiti.

Doraščajoči otroci se živo spominjajo vseh pokolov. Mlado dekletce je moralo gledati, ko so zvezali deset mož, med njimi tudi njenega očeta, jih odpeljali na obalo reke in jih postrelili. Deček se spominja, kako so mu v množici z brzostrelkami pokosili mater, hčerka se z grozo spominja, kako je vojska odpeljala očeta in čez nekaj dni vrnila njegovo zmaličeno truplo. Brat in sestra, osem in pet let stara ponoci kličeta mater, ki je nekje v ječi. Nihče ne ve, kaj se je zgodilo z njunim očetom. Ti in številni drugi otroci živijo v predmestni hiši nekega mesta na centralni Javi. Nanje pazijo študentje prostovoljci, ki žele ostati neznani, kajti ne ve se, če jih ta humana akcija ne bi stala življenje. In kje so otroci vseh tistih, ki so jih pobili v letih od 1965. leta?

GRENKOBA VLADA VSEPOVSOD

Danes vlada v Indoneziji vsepovsod le grenkoba in samoobramba, tako med civilisti, ki bi najraje pobili vso vojsko, kot med vojaki, ki sumijo vsakega civilista. Javna tajnost je, da je vsa množica preostalih simpatizerjev KPI, katerih najbližji so bili žrtve masakrov, največja nevarnost in problem za Suhartovo vladno.

Kajti vsi sosedje se jih izogibljejo, kot bi bili gobavi, in pred kratkim se je 60 zapornikov že po treh dneh vrnilo nazaj v jetnišnice, češ da se čutijo tu veliko bolj varne. Prav ta osamitev v lastnem okolju sili ljudi istega mišljenja, da se še bolj povezujejo med seboj, mnogi se celo selijo v kraje, kjer so dobrodošli.

V večjih vaseh pa tudi v mestih se članstvo KPI zelo skriva, ker so vaški duhovniki veliki nasprotniki komunistov. Kažejo nekakšno ljubosumnost in nasprotujejo jim, ker se boje, da bi jim KPI odtegovala vedno več vernikov. Komunistom lahko očitajo ateizem za edini greh, toda tega islamska vera ne dopušča. Mnogi prepričani muslimani so zategadelj tudi odločni nasprotniki komunistov, kajti njihov moto je: »Grešniki morajo delati pokoro za svoje grehe.« Drugi, bolj vročernvi, pa pripominjajo: »Če jih ne bi pobili mi, bi oni nas!«

RAZVRŠČANJE DOSEDANJIH JETNIKOV

V letih od 1965 so vladni preiskovalci razvrstili jetnike v tri skupine: »A«, »B«, »C«.

V skupino »A« so razvrstili tiste, ki so bili neposredno vmešani v komunistični državni udar in jih imajo za nepopravljive. V tej skupini jih je okrog 5000 in le maloštevilni so bili postavljeni pred sodišče.

V skupini »B« je okrog 15.000 jetnikov. Ti so osumljeni, da so podpirali ali državni udar ali pa so bili njihovi sorodniki člani KPI. Tudi zanje se še niso odločili, če bi jih izpustili. Zastražene imajo na otoku Buru na vzhodnem koncu indonezijskega otočja. Vlada prikazuje, kako ta množica jetnikov živi v pravih nebesih. Zahodnim novinarjem, ki so jim prejšnji mesec dovolili obiskati otok Buru in se pogovarjati le z nekaterimi jetniki, so se pritoževali, da so jim obljubili prostost čez osem mesecev, a jih tudi še po tem datumu drže tukaj, kjer si morajo sami iskati hrano, če nočejo umreti od lakote.

Številne družine, ki so bile razporejene v skupino »C« — le malce sumljivih, so se sicer vrnile na svoje domove, trdijo pa, da je na otoku Buru, kjer je bilo njihovo življenje res nadvse primitivno, vseeno boljše, kot pa življenje, ki ga danes preživljajo v sovražnem okolju svoje vasi.

Jetniki »A« in »B« prejmejo vsak dan pol kilograma riža, toda »C« skupina ne prejme prav ničesar in je odvisna povsem od svoje družine. Toda številne družine so ostale brez beliča, ker so njihovi hranilci v ječi in jim ne morejo pomagati. Tisti pa, ki premorejo še dovolj sredstev, da nabavljajo hrano svojim sorodnikom v ječi, morajo navadno podkupovati tudi paznike, drugače hrane sploh ne morejo izročiti.

Jetnike napadajo tudi številne bolezni, v glavnem podhranjenost. Brez zdravstvenega osebja in zdravil so obsojeni na smrt. Številne bolj bogate družine so bile pripravljene plačati velikanske vsote denarja, samo da bi osvobodile svojce. Toda takšne jetnike spuste, nato pa jih spet zapro in spet spuste za veliko odkupnino. To traja toliko časa, dokler se oblasti ne prepričajo, da družine ne premorejo več finančnih sredstev, takrat pa jetnik za stalno ostane v jetnišnici.

Med prebivalstvom vlada prepričanje, da jetniški pazniki niso sadisti pač pa jih k takemu ravnanju sili le revščina.

EKONOMSKA NUJA

Vlada je zelo zaskrbljena zaradi globokih ran, ki jih je do danes prizadejala ljudstvu v antikomunističnem pohodu. Mnogi starejši politiki so prepričani, da bodo to lahko storili le s hitrim ekonomskim napredkom na vseh področjih. Po njihovem mnenju bi le povečana produktivnost, zvišanje plač in drugi sadovi ekonomskega napredka zaustavili ponovno krepitev KPI. Zato sedaj pritiskajo z vsemi silami, da bi uresničili petletni gospodarski načrt, ki so ga sprejeli letos. In le v resnični realizaciji gospodarskega plana se bo mogoče delno omilila stalna bitka med ekonomsko zaostalostjo in razširjanjem KPI, čeprav ne moremo računati na njeno popolno iztrebitev. Kajti če je niso iztrebili vsi krvavi pokoli, je ne bo niti gospodarski napredek.

NEW YORK HERALD TRIBUNE 29. I. 70

Čudna vojna francoskih legionarjev v Čadu

Ne daleč od prašnega in zmedenega glavnega mesta afriške države Čad Fort-Lamyja na robu Sahare se pomika po večnem puščavskem pesku motorizirana patrolja francoskih pripadnikov tujske legije. Njihova naloga je loviti bandite ali

upornike, ki so pravkar nekje blizu napadli policijsko postajo.

Čez nekaj ur se francoski legionarji vsi prašni vrnejo v svoje vojaške baze z dvema afriškima jetnikoma. Nato je njihov delovnik končan in prav lahko se mirno odpra-

vijo na svoje popivanje v bližnji bar. Scenarij je videti pobran iz ameriškega filma z juga ZDA, toda ne, vse to se vsak dan dogaja v Čadu, bivši francoski koloniji.

AFRISKI VIETNAM

Malo ljudi danes točno ve, kje je republika Čad, še manj jih ve kaj podrobnega o njej. Toda kljub temu v tej, mogoče eni izmed najbolj zaostalih dežel na svetu, Francozi bijejo majhno vojno, ki je po svoje nekakšen francoski Vietnam. Prav tako se tukaj tuja država vmešava v notranje zadeve afriške države in se s svojimi četami bori proti domači gverili. Francosko vmešavanje v Čadu doživlja, kot ameriško v Vietnamu, doma prav tako hude obsojbe.

Gverila v Čadu pa je zelo slabo organizirana, v glavnem sestavljena iz pripadnikov severnih delov države, ki so proti osrednji vladi s sedežem v Fort-Lamyju ob jezeru Čad. Uporniki, v glavnem poglavarji plemen s Severa, strahujejo vasi, kradejo črede in so proti vsem oblastem, ki bi bile z Juga.

»Vojna zona« se pričinja kakšnih 12 do 15 milj zunaj mesta Fort-Lamyja, toda razen vojakov, v glavnem mestu nihče ne ve, kaj se dogaja.

Na vladni strani je danes okrog 2000 francoskih vojakov ter okrog 3500 čadskih pripadnikov vojske, na drugi strani pa je nekaj več kot 4000 slabo oboroženih domačinov. Francozi so do danes pobili 918 upornikov, medtem ko so uporniki ubili 253 civilistov in 125 čadskih ter 4 francoske vojake.

STRATEŠKI POMEN ČADA

Vojna, pa naj se zdi še tako neznatna, je prizadejala Francozom veliko sivih las, kajti jemljejo jo zelo resno. Upor v Čadu jim ne pomeni nered ne samo v tej državi, pač pa lahko ustvari nestabilnost v vsej srednji Afriki. Če pogledamo na zemljevid, so nam francoska prizadevanja dovolj jasna. Res je večina Čada še puščava, njenih ekonomskih potencialov še nihče ni raziskal, pomemben pa je zato, ker leži prav v srcu Afrike. Na vzhodu in severu ležijo arabski levičarji Libija, Sudan in Egipt, na jugu in zahodu pa leže bivše bogate francoske kolonije, v katerih ima Francija še danes veliko besede. Zato je za Francoze lega Čada toliko pomembna, da ga morajo braniti.

Današnja čadska vlada, ki je na oblasti od pridobitve neodvisnosti leta 1960, je profrancoska in prozahodna. Zato ne Francija ne ZDA ne želita, da bi se kako drugače usmerila, čeprav nimata večjih ekonomskih interesov.

OSNOVE TAKŠNE FRANCOSKE POLITIKE

Če se pogovarjaš s Francozi v Čadu, dobiš občutek, da so lahko v ozadju še drugi dejavniki, ki jih silijo, da branijo sedanjo čadsko vodstvo, ne pa samo galski ponos. Eden izmed vzrokov je prav gotovo ta, da Francija ne želi ponovitve Biafre v Čadu. Drugi vzroki so malo znani. Naj bodo kakršnikoli že, francoski legionarji so prepričani, da bodo prav kmalu iztrebili vse upornike. Po njihovem mnenju niso dobro organizirani in nimajo močnega enotnega vodstva. Francoski oficirji trdijo, da bo do junija letos vsa uporiška vojska iztrebljena.

RESNIČNI VZROKI NEMIROV

Vzroki za formiranje upornikov iz vrst severnih plemen so v tem, ker so le ti muslimani in arabsko govoreči, južna plemena pa so poganski in krščanski črnci, ki žive po južnih savanah. Danes so največji nemiri v severnih in srednjih predelih dežele, kjer prebivajo muslimani.

V davnih časih, vse do leta 1891., ko so prišli Francozi, so muslimani dominirali nad južnjaki, nadzorovali in vodili njihove vasi, črnce pa prodajali v suženjstvo. Francozi so že leta 1900 temu napravili konec. In leta 1960., ko je Čad postal neodvisen, so postavili za predsednika republike — črnca François Tombalbaye, ne pa muslimana. Novi predsednik je kaj hitro razglasil enopartijski sistem, tako da muslimani oziroma arabski živelj ni imel niti pravice za politično delovanje.

Tako so se ponosni muslimani, ki jih je 55 odstotkov od 3,5 milijona prebivalcev Čada znašli čez noč pod oblastjo ljudi, ki so bili zanje nekoč nič več in nič manj kot sužnji. Predsednik Tombalbaye je vse do leta 1965 obdržal francoske vojake, da so zagotovili deželi mir. Nato pa je, kot po vsej Afriki, postalo nemogoče obdržati vladi belo vojsko za zaščito pred lastnimi prebivalci. Zato so poslali Francoze domov.

Kmalu po njihovem odhodu so se pričeli nemiri. Neizkušeni in velikokrat skurpirani čadski državni uslužbenci so se pričeli bati naraščajoče predrznosti severnih nomadov. Zdaj tudi niso imeli več francoske vojske, da bi jih upravičeno ali neupravičeno zaščitila. Pričelo se je širiti podtalno gibanje, imenovano »Frolina«, ki je danes zelo, zelo razširjeno, mogoče celo bolj, kot si upajo misliti vladni predstavniki, ali francoski vojaki.

PONOVA POMOČ FRANCOZOV

Položaj je postal lanskega aprila tako zelo resen, da je predsednik moral pokli-

cati na pomoč francosko vojsko. Zelo pomembno vprašanje se zdaj postavlja na različnih ravneh in v različnih čadskih krogih; kaj se bo zgodilo, ko bodo francoski vojaki prepričani, da so iztrebili vse upornike.

Dokaj jasno je, da kljub vsem francoskim navodilom vlada še dolgo ne bo spodbudila ubranitvi svoje politike s svojo dobro izurjeno vojsko in upravo, saj se bo lahko soočila s hudimi problemi. Zato se boje, da bo po še hujših spopadih med severnimi in južnimi plemeni potrebno uvesti še hujšo tujo intervencijo, ta pa bi lahko Čad približala arabskim deželam in jo odvrnila od Zahoda.

Da bi Francozi zavrnilli vse te možnosti, so nakopičili letalske in padalske enote v stalni vojaški bazi v Fort-Lamyju, ki naj bi pomagale rešiti afriške prijatelje Francije, med njimi tudi čadske sosesde Senegal, Slonokoščeno obalo in Gabon.

Francija noče dovoliti, da bi se v katerikoli državi lahko izvršil državni udar, čeprav ne obstaja nikjer za to resna nevarnost. Francija želi le obdržati na oblasti sedanje vlade, ki ji to najbolj ustreza.

Čad pa ima na voljo tako skromna finančna sredstva, da Franciji teh uslug ne more plačevati, saj večina od 55 milijonov dolarjev državnega proračuna prihaja iz Francije. V glavnem pridelujejo bombaž,

toda čadski promet je tako slabo razvit, da sploh ne morejo ob pravem času odpeljati vse žetve. Živinorejo so pričeli organizirati načrtno šele pred kratkim to pa je dolga pot do zvišanja finančnih sredstev. Če bo imel Čad srečo, bo mogoče odkril, da v svojih nedrih skriva velikanske rezerve nafte. Ameriške družbe so vložile že 5,6 milijona dolarjev v raziskave.

Turizem bi lahko pomenil veliko ekonomsko prihodnost dežele, saj imajo na tisoče slonov, levov, žiraf, zeber in druge divjadi, ki danes privablja na lov številne premožne tujce. Toda za safari turizem so potrebne ceste in hoteli, katerih pa Čad sploh ne premore.

Cestne mreže praktično sploh nimajo. Edina asfaltirana cesta je kratka, glavna ulica v prestolnici.

Čad nima televizije niti radia. Nima niti ene visoke šole, kjer bi šolala svoje inženirje, ki jih dežela potrebuje kot kruh. Nima niti enega časopisa ali revije.

Ceprav pa je Čad še tako zaostal, je dovolj pomemben za Francijo, da je zanj porabila iz svojega žepa že 64 milijonov dolarjev v akciji proti muslimanskim upornikom. Cena ne bo nikoli dovolj visoka, kajti tu je vprašanje, ki je veliko bolj pomembno — srce Afrike mora ostati v prijateljskih rokah, pa naj velja kar hoče!

US NEWS AND WORLD REPORT 19. 1. 70.

Brazilska vojska vpeljala v deželo srednjeveško mučenje

Dvorana je polna poročnikov, sedečih v klopih kot pridni učenci. Na koncu je kinoprojektor, na zidu visi platno. Na predavateljevi mizi leže predmeti, ki jih bo uporabil za učila pri učni uri: električne žice, igle, različni predmeti iz železa, lesa in kavčuka.

To ni teoretični seminar, tu je pouk zelo nazoren in praktičen. Vsakokrat pripeljejo na učno uro nekaj političnih zapornikov. Navadno jih učenci obdelajo na vsaki uri deset. To je oficirski kader brazilske policije, njihov učitelj pa je kapetan Haylton. Tovrstno šolanje so uvedli po vseh mestih Brazilije pred tremi meseci. Učencev in učil je vedno več. Ta dežela tako živi in diha svoje vsakdanje življenje po načelih gesta-pa: mrzlo, mehanično, vojaško.

»Saj to je nezaslišano,« mi je rekel eden najslavnejših advokatov Brazilije. »Portugalski zavojevalci nam niso nikoli v zgodo-

vini storili kaj podobnega, kar zdaj počen-jajo domačini nad lastnim ljudstvom.«

Vse grozote so se pričele decembra leta 1968., ko so zaprli parlament in ukinili »habeas corpus«. Stanje se je povzpelo do nevzdržnosti takoj po ugrabitvi ameriškega ambasadorja Charlesa Burke Elbricka v septembru 1969. leta. Vse človekove pravice so poteptane. Vse osumljene so takoj od-vlekli za zapahe, in to v državi, ki ima že 92 milijonov prebivalcev. Danes je v ječah nad 15.000 osumljenih.

»Živimo v državi, kjer je stalno vojna,« je izjavil brazilski general Osvaldo Ferraro de Carvalho, komandant vojaške policije. Dvesto napadov na banke je bilo samo v zadnjem času. V deželi raste množično gve-rijsko gibanje v mestih in vaseh.

Vojaški krogi so obsedeni od stalnega strahu, zato so postali nezaupljivi do vsa-kogar. Vsi rodovi vojske so v stalni pri-

pravljenosti. Po vsej deželi je razmeščenih devet glavnih štabov, ki raziskujejo, iščejo, prisluškujejo in zapirajo vse, kar je kolikor toliko sumljivo.

Najhušji od vseh pa so brazilski policaji, ki jih imenujejo brazilski gestapo. Njihovi postopki so postali že splošno znani, čeprav je sedanjí predsednik Garrastazu Medici zavrnil vse trditve o mučenjih. Ker so si nekateri častniki dovolili njegovo trditev zavrniti z dokazi je že naslednji dan grozil po telefonih glas nekega kapetana: »Niti besede več o tem problemu, ste razumeli!«

S KRVJO OBLITI ZIDOVI

Od te grožnje dalje je v javnosti nastal popoln molk. Grozodejstva se vrstijo po tekočem traku toda nihče ne govori o tem. V pisarnah so ljudje popolnoma umolknilí, vsak se boji za svoj obstoj.

V Rio de Janeiru je oddelek za odslužene mornarje Cenimar preuredil otok Rož v koncentracijsko taborišče. Tristo oboroženih vojakov in petindvajset dresiranih psov je v stalni pripravljenosti. Otok je obkrožen z žicami, po katerih teče električni tok, strojnice pa željno pričakujejo, da bi lahko zaregljale. Komandant koncentracijskega taborišča Jose Clemente Monteiro Filho asistira zdravniku dr. Coutinhu, novemu brazilskemu Mengeleju, ki išče nove metode mučenja.

Na drugi strani otoka, v majhni zgradbi, »Beli hiši« ali »hiši št. 29« se odigravajo prizori mučenja, navadno ponoči, skupaj s krvoločnim psom Ringom, ki pobije žrtev do konca. Jetnike, ki so najbolj uporni, takoj odpeljejo v kletko 1 × 3 m, postavljeno ob vodi, katere zidovi so prepojeni s krvjo in kjer svetijo žarometi podnevi in ponoči.

Deklaracija predsednika Garrastaza Medicija je štiriintrideset mož in petnajst žensk z otoka Rož opogumila, da so podpisali dokument, kjer so navedli, kako jih mučijo. Ta tekst se glasi: »Želimo, da ta trenutke javno razglasimo, da zaradi spoštovanja osnovnih človekovih pravic izročamo svoja življenja v roke ministru za pravosodje in svetu za obrambo.« Seveda ne brez vzroka. Podpisniki so točno navedli, kaj se jim je zgodilo. Jeana-Marca von der Weida, triindvajsetletnega predsednika Zveze študentov, so prvič mučili triinajst ur brez prestanka. Na dlani so mu napeljali »telefon« — električni tok visoke napetosti, potem pa ga pustili dva dni počivati. Nato je sledilo novo mučenje. Ušesni bobniči so mu popokali, živce je imel popolnoma razrvane od električnega toka. Ta mladenič je tako prebil petindvajset dni, ne da bi bil videl živo dušo.

V Ulici Barao de Mesquita v Rio de Janeiru je sedež policije, kjer so v izžvljanju nad jetniki presegli vse meje. Poročnik Fontenelle je osebno zahteval izgraditi bazen, kamor je pripeljal krokodila. Najbolj uspešno mučenje je, ko privežejo jetnika na železni drog za noge z glavo navzdol. Za eno uro vanj spuste električni tok, ki je strašno boleč zlasti v navzdol viseci glavi, ki lebdi tik nad krokodilom. Od časa do časa mu pred glavo osvetle pladenj z rumeno zapečenim piščancem. Druga priljubljena mučilna naprava oficirjev je »hidravlika«. Dva vodna curka tečeta tik popolnoma izčrpanega in žejnega jetnika.

Vsak oddelek ima svoje načine, vsako mesto drugačno tehniko. V Niteroi, mestu na drugi strani zaliva Rio de Janeiro, vržejo v celico kobro. V Belo Horizonte so Julia Antonia Betancourta zaprli v prostor z desetimi velikanskimi sestradanimi podganami. V Sao Paulo so vojaški specialisti za mučenja izumili novo tehniko »operacijsko mizo«. Jetnika polože s trebuhom na mizo, tako da je dolgo jekleno rezilo noža le nekaj milimetrov proč.

Največ pa se govori v Braziliji o mladem židovskem študentu Charlesu Schreierju, članu revolucionarne Vanguarda armada revolucionaria, ki jo vodi Carlos Lamarca, eden najbolj znanih revolucionarjev v Braziliji. Mladega Charlesa je 21. 11. 1969 — aretiralo trinajst policajev in ga odpeljalo v Vila Militar. Takoj so ga pričeli strahotno mučiti, nato pa ga je ubil kapitan Lauria s tem, da ga je suval s čevlji v trehuh.

HIERARHIČNA LESTVICA MUČENJ

Pri mučenju pa obstaja nekakšna hierarhična lestvica. Študente »teroriste« in črnce mučijo sistematično. Edini, ki se mu lahko izognejo, so umetniki in pisatelji. Delavci in kmetje so zelo lahek plen. Terezo de Oliveira, triindvajsetletno delavko, so ščipali z razbeljenimi kleščami. V mestu Curitiba so Gaio Leite mučili z glavo navzdol nad krokodilom, ko je po njej tekla električni tok, njene krike pa je prenašal zelo glasen zvočnik. V Belo Horizonte so nekomu izlili desno oko. Prav isto so ponovili na mnogih duhovnikih v državi Sao Paulo.

KAM VODIJO TE STRAHOTE?

»Mi, pravniki, nimamo nikakršne moči več,« mi je rekel priznani advokat iz Ria. Danes sodišča pri vsem tem nimajo no-

bene besede. Vzeli so jim pravico zagovarjati svoje kliente. Sicer pa tako le malo kdo pride pred sodišče. V ječo so vrgli Enia Silveira, enega najbolj znanega založnika v Braziliji, z njegovim advokatom Fragosom vred. Sodišče je v rokah vojske, potem je jasno, da pravica še dolgo ne bo imela v Braziliji nobene besede.

V Braziliji se danes bohotita srednji meščanski sloj in vojaštvo. Pod pretvezo, da izganjajo iz dežele komunizem, si dovolijo vse, kar jim pade na pamet. Njihovo početje pelje deželo v objem resničnega fašizma, množice pa si silno prizadevajo, da bi dežela dobila vsaj malo pravice.

L'EXPRESS, 18. 1. 70.

Nafta — edino gibalno francoske politike v Sredozemlju

Po II. svetovni vojni sta Anglija ter ZDA in velike svetovne družbe popolnoma depolitizirale nafto. Z vedno večjim industrijskim potencialom so potrebovale čimboljše zveze z arabskimi državami vse tiste evropske dežele, ki so hotele napredovati. Zato so podredile vso svojo zunanjo politiko, gospodarstvo, finance ter obrambo — nafti. Danes so zaloge nafte strateško vprašanje vsake dežele, zato se s temi problemi ukvarjajo najvišja politična telesa države.

V vseh časih je imela nafta zelo odločilno vlogo pri stabilnosti francoskega franka. Tako so takoj po prvi svetovni vojni govorili o bolezni franka, ker je pač primanjkovalo oziroma so potrebovali več nafte. Od tedaj se ni ničesar spremenilo, le da so se zahteve neverjetno povečale.

Leta 1969 je potrošnja nafte v Franciji dosegla 70 milijonov ton. V petih letih se bo ta količina morala potrojiti. V tem času bo nafta predstavljala 65 odstotkov vseh francoskih energetskih virov nasproti 25 odstotkom leta 1955 ali 50 odstotkom leta 1969. To velikansko povečanje je prineslo pravo zmedo v politične kroge dežele.

To je za Francijo tudi vzrok, da že dolgo časa vodi politiko, ki meče nanjo čudno luč. Ta nenavadna politika zadeva zlasti arabski svet, ker že davno ni enoten. Francoski interesi so enako zastopani v severni Afriki, Arktiki, Avstraliji, srednji Afriki in ZDA.

Francoska petrolejska politika pozna le dva glavna vidika: zagotoviti si največji možni pritek nafte in naložiti finančna sredstva v tiste raziskave, ki zadržno prinašajo dobre rezultate.

Zahodna Nemčija na primer trenutno vlaga zelo veliko v neraziskana področja, ki pa niso povsem gotova, Japonska in Španija pa posnemata na tem področju Francijo. Vedno pa mora država računati, da pri odkrivanju ali črpanju nafte na tujih ozemljih najde svoje mesto med ameri-

škimi in angleškimi družbami. Tega tedaj, ko je bil predsednik general de Gaulle, sploh ni bilo mogoče izpeljati. Danes so možnosti veliko večje, kajti sedanja vlada si izredno prizadeva za razumevanje med velikimi družbami, na drugi strani pa želi kakorkoli povečati svoj vpliv v deželah »Tretjega sveta«.

PO FRANCOSKEM EMBARGU

Vse do junijske vojne 1967 na Bližnjem vzhodu Francija do tega ozemlja ni imela določene politike. V drugih delih sveta v tem času de Gaullova politika ni doživela veliko uspehov. Vojna med Izraelom in arabskimi državami pa je pokazala vse šibke točke politike. De Gaullov dekret o embargu 3. junija 1967 je bil izdan brez razmišljanja o nafti. Toda že nekaj mesecev zatem so povabili številne arabske diplomate na sedež francoske vlade na posvetovanje. Francija je spet pričela povečevati svojo vlogo na Bližnjem vzhodu.

Ta čas so bile arabske države pripravljene pozabiti prijateljstvo Francije z Izraelom. Novembra 1966, ko je Sirija zaprla svoje naftovode iraški petrolejski družbi, je ponudila francoski družbi, naj svobodno izkoriščajo del nafte. Embargo je veljal le za angleško-ameriške družbe. Prav tako je ob nacionalizaciji ameriško-angleških petrolejskih družb Irak povabil Pariz in SZ, naj jim pomagajo. Egipt je ponudil Franciji petrolejske koncesije na raziskanem ozemlju, ki je obetal velike zaloge. Ponudbi po soglasju o sodelovanju sta prišli celo iz Saudske Arabije.

To so le nekateri primeri. Če Elizejska palača in Quai d'Orsay nista imela dovolj potrpljenja, je bila to njuna napaka. V resnici Francija pred junijem 1967 ni imela nikakršne politike do Bližnjega vzhoda, imel pa jo je do nje Bližnji vzhod.

Za dežele z obilico nafte je bila Francija pojem za najboljšo izbiro med SZ in

ZDA. Peta republika, ki je vodila tako pogumno politiko nasproti Ameriki, si je pridobila veliko zaupanje v arabskem svetu. Simpatije do Francije so v tem času rasle tudi v drugih nerazvitih deželah. Za to je zadosten dokaz alžirsko-francoska pogodba o izkoriščanju nafte leta 1965. Na novo je sklenil pogodbo o izkoriščanju nafte s Francijo leta 1966 tudi Iran.

Embargo Francije v junijski vojni leta 1967 je spodbudil arabske države, da so ji ponudile še veliko več, samo da ne bi paktila z Izraelom. Dežele, ki so prej skoraj povsem ignorirale francoski industrijski potencial, kot na primer Kuvait, so pričele uvažati skoraj izključno le francoske izdelke. V Iraku, Siriji in Egiptu, ki so bili prisiljeni navezati tesnejše stike s SZ, so bile številne javne manifestacije za prijateljstvo s Francijo in prihodnje sodelovanje.

NEPRICAKOVAN USPEH

General de Gaulle prav gotovo ni mogel vedeti, kolikšne posledice bo prinesel embargo (ki se je zelo hitro potišal).

Danes je celo videti, da francoska vlada ne posveča veliko pozornosti politiki na Bližnjem vzhodu. Njene odločitve so bolj stvar programa, kot pa nenehnih zahtev arabskih držav. V tem duhu so tudi podpisali pogodbo o vojaški opremljivosti libijske vojske.

Arabci so kaj hitro pozabili, da so jih Francozi prepričevali, naj z Izraelom žive mirno in prijateljsko, res da v okviru nekdanjih meja. Vedo samo to, da jim je Francija velika prijateljica. In jutri ali po jutrišnjem bodo prav zadovoljni, ko bodo imeli na svojem ozemlju ne samo francoske petrolejske družbe, temveč tudi številne nove tovarne. Francija je še kako zainteresirana za večji izvoz industrijskih izdelkov pa tudi celih tovarn v arabske države. V manj kot dveh letih so zrasle kom-

pletne francoske tovarne v Iraku, Kuvaitu, Saudski Arabiji, Libiji, Egiptu in vseh emiratih Perzijskega zaliva. Vse te dežele se vedno bolj izogibljajo angleško-amerikemu vplivu. Ustanovljena je bila tudi francosko-arabska banka za razvoj.

TRETJA SILA V SREDOZEMLJU

V sedanjem položaju na Bližnjem vzhodu in v Sredozemlju lahko Francija s Španijo, Italijo in Japonsko odigra zelo pomembno vlogo v iskanju ravnotežja med ZDA in SZ. Seveda ima Francija poleg prijateljstva tudi svoje račune. Zeli se dokopati do naftnih vrelcev in zato razširiti svoj vpliv tudi v deželah Sredozemlja.

V vednih mislih na nafto ostaja francoska trgovina z arabskimi deželami v stalnem majhnem primanjkljaju. Za francoske ministre je orožje prav tako potrošni material kot industrijsko blago, zato si lahko dovolijo tudi prav majhen zunanje-trgovinski primanjkljaj. Francija prodaja naftovode, tovarne, jezove, lokomotive, karavelle, prav tako pa prodaja letala mirage, tanke in vsakovrstno orožje. En mirage stane brez rezervnih delov 100.000 ton libijskega petroleja. Sto mirageov pomeni 10 milijonov ton nafte. Leta 1969 je Francija uvozila samo iz Libije 15 milijonov ton nafte.

Morda so takšne kalkulacije zelo cinične, toda takšna je v resnici politika francoskih voditeljev. Njim ni veliko do miru na Bližnjem vzhodu. Francija je sicer že večkrat sprejela embargo na prodajo svojega orožja, toda še vedno je našla vzroke, da je opravičila njegovo poznejšo razveljavitev. Pri njenih političnih odločitvah je in bo imela v Sredozemlju tudi v prihodnje največjo in najpomembnejšo vlogo le NAFTA, ne pa kakršnokoli sentimentalno prijateljstvo.

LE MONDE DIPLOMATIQUE 2/70.

LEPOSLOVJE

BEVK, France: Izbrano delo I—III. Zbirka »Naša beseda«. Uredil: Franček Bohanec. Opremil: Aco Mavec. Mladinska knjiga. Ljubljana 1969. 1. knj.: 339 + (V) str.; 2. knj.: 391 + (V) str.; 3. knj.: 248 + (III) str.

BENZONI, Juliette: Katarina. Ena lju-bezen je dovolj. 1. knjiga. Zabavni roman. Prevod: Boris Verbič. Opremila: Marija Tavčar. Založba Lipa. Koper 1969. 484 + (III) str.

CANKAR, Ivan: Zbrano delo. 5. knjiga. Pripravil in opombe napisal Dušan Moravec. Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev. Državna založba Slovenije. Ljubljana 1969. 267 + (XVII) str. + 7 slik.

CANKAR, Izidor: Leposlovje. Eseji. Kritike. 2. knjiga. Uredil in pojasnil: France Koblar. Opremil: Zdravko Vatovec. Slovenska matica. Ljubljana 1969. 428 + (III) str.

FORD, Madox: Najbolj žalostna zgodba. Prevedla: Maila Golob. Beseda o pisatelju in knjigi: Rapa Suklje. Opremil in tehnično uredil: Dušan Osredkar. Knjižnica Levstikov hram. Ureja: Ivan Potrč. Mladinska knjiga. V Ljubljani 1969. 231 + (I) str.

HARTOG, Jan de: Junak si bil, Jan Wandelaar. Roman. Prevedla: Mimi Malenšek. Verze poslovenil: Rado Bordon. Opremil: Dušan Osredkar. Knjižnica Levstikov hram. Mladinska knjiga. V Ljubljani 1969. 522 + (II) str.

KOCBEK, Edvard: Poročilo. Pesmi. Opremil: Bronislav Fajon. Založba Obzorja Maribor 1969. 82 + (V) str.

KOSOVEL, Srečko: Pesmi. Izbral in uredil: Anton Ocvirk. Vinjete: Marjan Pogačnik. Miniaturna izdaja. Cankarjeva založba. V Ljubljani 1969. 205 + (II) str.

KOŠUTA, Miroslav: Pesmi in zapiski. Opremil: Jože Brumen. Založba Lipa. Koper 1969. 69 + (II) str.

TRAVEN, B.: Oblast. Roman. Prevedla: Katja Špur. Prešernova družba. V Ljubljani 1969. 254 + (I) str.

ZIDAR, Pavle: Izlet v mrak. Opremil: Miloš Volarič. Založba Lipa. Koper 1969. 165 + (II) str.

ZOLA, Emile: Germinal. Prevedel: Alfonz Gspan. Opremila: Metka Krašovec. Izbrana dela Emila Zolaja 6. Cankarjeva založba. V Ljubljani 1969. 394 + (II) str.

ZOLA, Emile: V kipečem loncu. Prevedla: Bogomir Stopar in Marko Urbanija. Izbrana dela Emila Zolaja 7. Cankarjeva založba. V Ljubljani 1969. 394 + (II) str.

DRUŽBENE IN POLITIČNE VEDE

HO ŠI MINH: Spisi, pisma, govori. 1920—1967. Prevedli so: Maruša Bravničar, Neda Brglez, Aleš Rojec, Tomaž Salamun. Opremil: Peter Kordiš. Cankarjeva založba. V Ljubljani 1969. 367 + (VIII) str.

HRIBAR, Tine: Človek in vera. Opremila: ing. arh. Dora Vodopivec. ČZP »Komunist«. Ljubljana 1969. 104 str.

LAH, dr. Avguštin in VRIŠER, dr. Igor: Sodobni svet. Družbena geografija. 2 knjigi. Opremil: Bronislav Fajon. Založba Obzorja. Maribor 1969. 1. knj.: Svetovno prebivalstvo. 309 + (VI) str.; 2. knj.: Svetovno gospodarstvo. 278 + (V) str. Med tekstom slike in skice.

SITI in lačni Slovenci. Publikacija Dialogov. Uredila: Janez Rotar in France Forstnerič. Opremil: Janez Vidic. Založba Obzorja. Maribor 1969. 221 + (III) str. Med tekstom slike.

DÄNIKEN, Erich von: Spomini na prihodnost. Nerešene uganke preteklosti. Prevedel: Anton Jakopič. Opremil in tehnično uredil: Aco Mavec. Mladinska knjiga. Ljubljana 1969. 196 str.

MARIČ, Mihailo: Kralj Peter in begunska vlada. Prevedel: Marko Selan. Opremil: Ernest Krnaič. Zavod Borec. V Ljubljani 1969. 462 + (II) str. Med tekstom slike.

ZBORNİK dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije. Tom XI, knj. 2.: Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije. 1. mart — 15. maj 1945. Odgovorni urednik: Miloš Krstić. Tehnični urednik: Velisav Marković. Vojnoistorijski institut. Beograd 1969. 620 str.

ZBORNİK dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov. Del VI, knj. 13.: Borbe v Sloveniji 1944. Odgovorni urednik: Trgo Fabijan. Urednik slovenske izdaje: Slavka Gorjan in Zdenka Preatoni. Tehnični urednik in prevajalec: Čertalič Jože. Izdal in založil Inštitut za zgodovino delavskega gibanja. Ljubljana 1969. 805 + (III) str.

PAPIRNICA KOLIČEVO

Pošta DOMŽALE

Izdelujemo:

raznovrstne papirje
navadne in specialne lepenke
več vrst sestavljenih kartonov, zlasti s prema-
zom oplemenitene kartone za grafično embalažo

Cenjenim gostom priporočamo nakup naših izdelkov.

Ko opremljate
ali obnavljate svoj dom,
zahtevajte priznane
pohištvene tkanine,
zavese in preproge

**TOVARNE
DEKORATIVNIH
TKANIN**

LJUBLJANA, CELOVŠKA 280

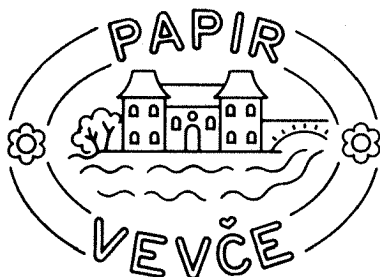
TOVARNA KOVINSKIH IZDELKOV
IN LIVARNA

»TITAN«
KAMNIK

Naš proizvodni program:

fitingi iz belega temptra — navadne ključavnice in cilindri
za ključavnice — obežanke: navadne in s cilindrom —
gospodinjski strojčki — uliti iz temprane in sive litine

Cenjenim odjemalcem priporočamo svoje izdelke

ZDRUŽENE
PAPIRNIC
LJUBLJANA-VEČE

NAJKVALITETNEJŠI PAPIR
ZA UMETNI TISK
IZDELUJEJO EDINOLE V
PAPIRNICI VEČE

